
YEDİTEPE
Son Kızılbaş
ŞAH İSMAİL
TUFAN GÜNDÜZ
5. Baskı

Son Kızılbaş Şah İsmail

Tufan Gündüz

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

© Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-4052-49-3
Yeditepe Yayınevi: 131
Araştırma İnceleme: 110

1. Baskı: Ekim 2010
4. Baskı: Ocak 2013

Kapak Resmi:
Alem-ârâ-yı Şah İsmail (Rıza Abbasî Kütüphânesi, nr. 600)
adlı eserden minyatür detayı.

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarım
Sercan Arslan
Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www. yeditepeyayinevi. com | bilgi@yeditepeyayinevi. com
online alış-veriş: www. kitapadresi. com

Son Kızılbaş
ŞAH İSMAİL

TUFAN GÜNDÜZ

YEDİTEPE
İstanbul 2013

TUFAN GÜNDÜZ

1964 yılında Tomarza/Kayseri'de doğdu. 1987 yılında G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümünü bitirdi. 1996'da **"Bozulus Türkmenleri 1540-1640"** adlı tezi ile doktorasını tamamladı. 2006 yılında Doçent unvanını aldı. Halen Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Yazarın **"Anadolu'da Türkmen Aşiretleri/Bozulus Türkmenleri 1540-1640"** (Ankara 1996), **"XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri"** (İstanbul 2005) **Tuzlanski, Bijelinski i Srebrenički SIDŽIL 1641-1883** (Tuzla/BiH 2008), **Bozkırın Efendileri, Türkmenler Üzerine Makaleler** (İstanbul 2009) adlı dört araştırması, **"Josaphat Barbaro, Anadolu'ya ve İran'a Seyahat"** (İstanbul 2005); **Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri, Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri**, (İstanbul 2006) **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, Giovanni Maria Angiolello, Venedikli Bir Tüccar, Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri** (İstanbul 2007) adlı üç tercümesi ve özellikle Osmanlı devrinde konar-göçer Türkmenler üzerine pek çok akademik makalesi bulunmaktadır. Tufan Gündüz, Osmanlı Devleti ve Safeviler döneminde Türkmen aşiretleri üzerinde araştırmalar yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz VII

Kaynaklara Dair 3
Kökler 13
Şeyh Safiyüddin ve Safeviyye 20
Şeyh Cüneyd 24
Şeyh Haydar 29
Sultan Hoca Ali 35
Şeyh İsmail 38
Akkoyunlu Tahtında Sarsıntı 42
Şeyhlikten Şahlığa 45
Osmanlılar ve Kızılbaşlar 51
Şirvan'ın Zaptı 61
Tebriz Yolu 65
Şah İsmail ve Şiîlik 68
İlk Tayinler 73
Akkoyunlu Sultanlarıyla Son Savaş 73
Firuzkuh'un Zaptı 78
Yezd ve Tabes'in Alınması 80
II. Bayezid'in Elçileri 82
Şeyh Haydar'ın İntikamı 83
Kürt Sarım 83
Dulkadiroğulları ile Savaş 84
Bağdat'ın Alınması 89
Muşa'şa'alar Üzerine Harekât 91
Yeni Tayinler 91
Şirvan Seferi 94

Özbeklerle Savaşlar 94
Şahkulu Ayaklanması 101
Babür'e Yardım ve Horasan'da Bitmeyen Kavga 103
Tebriz'de İsyan 108
Tahmasb'ın Doğumu ve Şah İsmail'in Çocukları 108
Rum Sultanı 109
I.Selim 112
Rumlu Nur Ali Halife 114
Yeni Zülkarneyn 116
Savaş Hazırlıkları 118
Kızılbaş Takibi 120
Mektuplar 123
Çaldıran'a Doğru 126
Çaldıran Savaşı 131
Taçlı Hanım Meselesi 132
Yavuz Sultan Selim Tebriz'de 141
Yeni Dönem 143
Batı Sınırında Kayıplar 145
İçe Kapanan Kızılbaşlık 146
Barış Girişimi 147
Doğu Sınırındaki Gelişmeler 147
Kuzey Sınırları 150
İçerde 151
Son Kızılbaş 152

Kaynaklar 157
Dizin 165

Önsöz

İranlı tarihçi Abdülhüseyin Nevaî, önemli bir Safevî kroniği olan Tekmiletü'l-Ahbar'ın girişine Kızılbaşlar hakkında "Genellikle bilgili insanlar değillerdi. Süvarilik, okçuluk, avcılık ve adam öldürmekten başka bir şey bilmezlerdi. Onlar zevk ve eğlenceyle, avcılık, çapulculuk ve zamparalıkla zaman geçirsinler ve hükümet etsinler diye devlet kurumlarında -mecburen- bilgili, devletin gelir ve giderlerini kaydeden, okuyan ve yazan kişiler bulunmalıydı. Bu bilgin sınıf, bir avuç cahil, mütekebbir, çıkarcı ve kaypağa hizmete mecburdular. Bunlara Tacik (=İranlı) deniliyordu." diye yazmıştı. Bu rahatsız edici sözler bütün İran aydınları için genellenemezdi elbette. Ancak, Tahran Üniversitesi'nde katıldığım bazı derslerde Kızılbaşların layıkı vechile anlatılmadığına, Safevî Devleti'nin kuruluşunda Türk olmayan İranlıların yani Taciklerin ön plana çıkarıldığına şahit olmuştum.

Sadece bu değil tabii. Türkiye'de de merhum Faruk Sümer'in Safevî Devleti'nin kuruluşunda Türkmenlerin rolünü inceleyen meşhur kitabından başka hem Kızılbaşlar, hem de Şah İsmail hakkında kapsamlı bir çalışma ortaya konulmadı. Bu yüzden Şah İsmail'in tarihî şahsiyeti ve Kızılbaşların İran tarihine katkıları Türk araştırmacılar tarafından tam olarak değerlendirilmediğin-

den Şah İsmail sadece İran hükümdarı olarak tanındı. Kızılbaşların hareketi ise genellikle görmezden gelindi.

Oysa İran'a hâkim olan ve Safevî Devleti'ni kuran güç bütünüyle Kızılbaş Türkmenlerdi. Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve nihayet Şah İsmail'in çıkışı da aslında başlı başına bir Kızılbaş hareketiydi. Kızılbaşlar pek çok darbeler almış olmalarına rağmen şeyhlerini şah yapma yolundan asla dönmemişlerdi. İsmail'in şansı, yediği darbelerle daha da güçlenen inanmış bir topluluğun şeyhi olmasıydı. Şeyhlikten şahlığa geçiş onların eseriydi.

Şah İsmail sadece İran'a hâkim olmakla yetinmedi. İmamiye Şiası'nı resmî mezhep yapınca İran'daki Kızılbaşlığın hızlı bir şekilde evrilerek Şiiliğe dönüşmesinin yolunu da açtı. Onun halefleri ise Şiîliği bütünüyle İran'a hâkim hale getirdi.

Bu yüzden Şah İsmail Kızılbaş hareketinin de sonuncusu oldu. Kızılbaşlar ise Abdülhüseyin Nevaî'nin söylediklerinin aksine ömürlerini işret ve eğlence meclislerinde değil, Şah'ın yolunda ve savaş meydanlarında tükettiler.

Bu çalışmanın sonuna pek çok yönüyle uzun ve meşakkatli bir yoldan geçilerek gelindi. Bu yolda teşekkür borçlu olduğum pek çok isim bulunuyor. Fikir veren, yol gösteren, düzeltmelere yardım eden, bazı konuları benimle tartışarak daha uygun ifade etmemi sağlayan bütün dostlarıma can u gönülden teşekkür ediyorum. Ailemin sağladığı destek ise her türlü teşekkürün üstündedir.

Tufan Gündüz
Ankara 2010

Ali İsmail'em geldim seyran eyledim
Zülfikar durmaz kınında günde yüz bin kan eyledim.
Hataî

Kaynaklara Dair

Safevî dönemi tarihçiliği İran-Türk tarihinin diğer devrelerinden farklı olarak İran'da Şia mezhebinin tesisi ve yaygınlaştırılması devresini ihtiva ettiğinden, tarihçiler de bu politikanın savunucuları olmuşlardır. Bu yüzden devrin kroniklerinde ilk göze çarpan husus On İki İmam Şiası'na dair meşruiyet yaklaşımlarıdır. Bu çerçevede, Büveyhoğulları'nın İran'ı Şiîleştirme çabalarına dikkat çekilmekte, bu politikanın kesintiye uğramasından Şah İsmail'e kadar hiçbir devlet adamının İran'da On İki İmam Şiası'nı resmî mezhep yapamadığından söz edilmektedir. Şah İsmail sadece Safevî Devleti'nin kurucusu değil, On İki İmam Şiası'nın da İran'a hâkim olmasını sağlayan ilk kişi olmasından dolayı tarihçiler Erdebil tekkesinin şeyhleri hakkında derin bir saygı ile onlara dair menkıbevî hikâyeler anlatırlar, Safevîlerin soyunu 7.İmam Musa Kâzım'dan Hz. Ali'ye bağlarar. Böylece Şah İsmail'in soyunun en eski zamanlardan beri Şia mezhebinin içinde olduğunu vurgularlar.

Şeyh Safiyüddin'in kerametlerini anlatan Safvetü's Safa adlı eser adı geçen şeyhe dair kaleme alınan tüm hikâyelerin temel

kaynağı durumundadır[1]. Eser, 1370 yılında İbn-i Bezzaz tarafından kaleme alınmış, Şah İsmail ve halefleri döneminde de birkaç kez istinsah edilmiştir. Ancak, muhtemelen Şah Tahmasb zamanında yapılan istinsahlarda eserin özellikle mezhep ile alakalı yerlerinde değişiklikler yapıldığı ve Şeyh Safiyüddin'in daha başlangıçtan itibaren Şia mezhebinden olduğu tezinin kurulmaya çalışıldığı savunulmaktadır[2].

Erdebil tekkesinin şeyhleri arasında en fazla dikkat çekenleri şüphesiz, Şeyh Cüneyd ve onun oğlu Şeyh Haydar'dır. Safevî kaynakları, Sufi hareketi siyasal bir harekete dönüştüren Şeyh Cüneyd ve oğlu Şeyh Haydar konusunda tatminkâr bilgi vermemektedirler. Hele Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelişi konusunda neredeyse hepsi susmaktadır. Buna karşılık Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde, eserinde hem Cüneyd'in II. Murad'a adamlar göndererek yer talep etmesi ve Sultan Murad'ın buna cevabı hem de Konya'da kendisinin de bizzat tanık olduğu Sadreddin Konevî dergâhı şeyhi Şeyh Abdüllatif ile hararetli tartışmaları hakkında çok değerli bilgiler verir. Üstelik Aşıkpaşazâde bununla da yetinmeyerek Cüneyd'in Varsak ve Halep Türkmenleri arasında yaşadıkları ile yeniden İran'a dönünceye kadar ki faaliyetlerini de takip eder.[3] Elbette, Aşıkpaşazâde, Cüneyd'den uzaklaştıkça haberleri de etkin ve doyurucu olmaktan çıkmaktadır. Bundan sonra tekrar Safevî kaynaklarına müracaat etmek ve boşluğu doldurmak icap etmektedir. Ne var ki, kaynaklar bu konuyu da genel ifadeler ile geçiştirmişlerdir.

Safevî kaynakları Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın faaliyetleri konusunda onları çok ince bir çizgide de olsa "Öbür dünya-

---

1 İbn-i Bezzaz-ı Erdebilî, *Safvetü's-Safa*, (neşr. Gulam Rıza Tabatabaî) Tahran 1376/1998.

2 Bu hususta ki en geniş çalışma için bkz. Sönmez Kutlu-Nizamettin Parlak, *Makalat-Şeyh Safi Buyruğu*, İstanbul 2008, s. 89 vd.

3 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, (neşr. Ali Bey), İstanbul 1332, s. 264 vd.

nın sultanı olmayı bırakıp bu dünyanın sultanı olmaya heves etmekle" eleştirmektedirler.[4] Bu ifadeler aslında İran'da On İki İmam Şiası'nı tesis eden Şah İsmail'e yöneltilen övgüler ile çelişmekle birlikte bu ifadelerden hem Şeyh Cüneyd'in hem de oğlunun faaliyetlerinin tasvip edilmediği anlamı da çıkarılabilir. Her iki şeyhin Akkoyunlu sarayında bir müddet kalmaları ve Cüneyd'in Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begüm'le ve Haydar'ın yine aynı padişahın kızı Halime Begüm'le evlenmeleri bahsinde müellifler ittifakla Uzun Hasan Padişah'ı övgüyle anarlar. Bu övgüler Akkoyunlular ile Safevîlerin ilk çatışma dönemleri anlatılırken bile devam eder.

Bütün bunlara karşılık, Şeyh Cüneyd ve Haydar'ın faaliyetleri konusunda en teferruatlı bilgiler, Safevîlere muhalif Sünnî bir tarihçi olan Fazlullah Ruzbihan Huncî-i İsfahanî'den gelmektedir. Aslen İsfahanlı Sünnî bir aileden olup, Safevîlerin Akkoyunlu tahtını ele geçirdiği sıralarda onların korkusuyla Maveraünnehr'e gidip Özbeklere sığınan Fazlullah Ruzbihan bu devrin olaylarını ağdalı bir dil ile anlattığı Alem-ârâ-yı Eminî[5] adlı eserinde, Erdebil şeyhlerinin emin ve müemmen kimseler olduklarını söyledikten sonra Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'dan kin ve nefretle bahseder. Hattâ bunların zamanına kadar hiçbir sufi şeyhin sultanlık iddiasında bulunmadığını, bunların geleneği bozduğunu ifade eder. Bütün bunların yanı sıra diğer tarihlerde görülmeyen tahlil denemeleri de vardır. Mesela her iki şeyhin Gürcüler ve Çerkezler üzerine cihad yapma ve ganimet toplama iddiasıyla hareket etmelerini diğer kaynaklardan farklı olarak "Onlar aslında güçlerinin neye yeteceğini öğrenmek istiyorlardı" sözüyle izah etmeye gayret eder. O, Erdebil Tekkesi'nin müridlerini, sapık ve dinsiz hattâ

---

4 Yahya b. Abdüllatif-i Kazvinî, *Lubbü't- Tevârih*, (neşr. Muhammed Bakır) Tahran 1363, s. 387,388.

5 Fazlullah b. Ruzbihan-i Huncî-i İsfahanî, *Tarih-i Alem-ârâ-yı Eminî*, (neşr. Muhammed Ekber Aşık), Tahran 1381/2003

Şeyh Haydar'ı tanrı olarak gören ve onu kıblegâh yapan şeytanın askerleri diye tavsif eder[6]. Fazlullah Ruzbihan Huncî, İran'dan ayrıldıktan sonra Mihmannâme-i Buhara[7] ve Sülûkü'l-Mülûk[8] adlı iki eser daha kaleme almıştır.

Alem-ârâ-yı Eminî'nin muhalif yaklaşımının dışında kaynakların hemen hepsi Şah İsmail'i ve onun ahfadını övgü ile yad ederler. Hattâ Şah İsmail'in Çaldıran savaşına hazırlanışı ve savaşı kaybedişi bile sadece oğlu Tahmasb tarafından kendi devrinde meydana gelen hadiseleri anlattığı ve bir tür hatırat niteliğinde olan Tezkire[9] isimli eserinde sert bir şekilde eleştirilmiştir. "Babasının Çaldıran'da Yavuz Sultan Selim ile savaşmasının büyük bir hata olduğunu, çünkü Kızılbaş ordusunun sayıca az ve yeterli donanıma sahip bulunmadığını, hattâ babasının beylerinin sözüne kanarak kendisine çok fazla güvendiğini ve savaş arefesinde avlanıp eğlendiğini" kaydeder[10]. Safevî tarihçileri ise savaşı Kızılbaş reislerinin başlattığını, Şah'ı da ikna ettiklerini belirtirler[11]. Bu cümleden olarak, Safevî kaynakları Çaldıran savaşı ile ilgili bahislerde Osmanlıların İran'da Şia mezhebinin kuruluşunu içlerine sindiremediklerini, Şia'yı ortadan kaldırmak ve İran mülkünü el geçirmek için Tebriz'e kadar geldiklerini söylerler. Ama bu meseleler anlatılırken, Osmanlıların Çaldıran öncesi

---

6 *Eminî*, s. 267

7 Aynı müellif, *Mihmannâme-i Buhara*, (neşr. Menuçehr Sotude), Tahran 2535 Şehinşahi.

8 Aynı müellif, *Sülûkü'l-Mülûk*, (neşr. Muhammed Ali Muvahhid), Tahran 1362/1984.

9 Şah Tahmasb b. İsmail Safevî, *Tezkire-i Şah Tahmasb*, Tahran, 1363/1985. Bu eserin Türkçe Tercümesi için bkz. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, (trc. Hicabi Kırlangıç), İstanbul 2001.

10 *Tezkire*, s. 41.

11 " Bu savaş Durmuş Han ve diğer gazilerin gururundan kaynaklanmıştır". Abdi Bey-i Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, (neşr. Abdülhüseyn Nevaî), Tahran 1369/1991, s. 54

Anadolu'da bulunan Kızılbaşlara yönelik sert uygulamalarına dair bilgilere hiç değinmezler. Hattâ Osmanlı tarihçilerinin naklettiği 40.000 Kızılbaş'ın defter edildiği ve sonra katledildiği şeklindeki haberlere yer vermezler. Halbuki böyle bir olay –iddia edildiği gibi gerçekleştiyse- İran'dan duyulmamasının imkânsız olması gerekirdi. Çünkü aynı dönemde Teke bölgesinde ortaya çıkan ve bir Kızılbaş ayaklanması olan "Tekelü İsyanı"na dair haberler hemen İran'a ulaşmıştır.

Kaynaklarda Çaldıran Savaşı'nın cereyan edişi çoğu kez tafsilatlı bir şekilde yer alır. Şah'ın savaşta gerçekten yiğitçe savaştığı, Osmanlıların ünlü beylerinden Malkoçoğlu'nun başını bir kılıç darbesiyle neredeyse ikiye böldüğü[12], top arabalarına kadar ulaştığı ve kılıcıyla top arabalarını birbirine bağlayan zincirleri parçaladığı, Kızılbaş askeri dağılınca meydandan çekilmek zorunda kaldığı anlatılır. Ancak bundan sonra Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'e girişi ve burada bir hafta kalması konusuna gelince teferruatlı anlatım hemen hemen kaybolur. Hattâ Abdi Bey-i Şirazî'den başka hiçbir kaynak Osmanlı Sultanı'nın Tebriz'den âlim ve sanatkârları İstanbul'a götürdüğüne dair herhangi bir haber vermez.

Şah'a destek veren Kızılbaşların coşkulu ifadeler ile övüldüğü satırlar Çaldıran sonrası yerini yavaş yavaş tenkitlere bırakmaya başlar. Çünkü bu savaş Kızılbaş Türkmenler açısından kırılma noktası olmuştur ve bu durum Safevî kroniklerinde de hissedilmektedir. Bu hususun en açık delili savaşın bütün günahlarının Kızılbaş reislere yüklenmesidir. Hattâ bu konuda Şah İsmail de aynı kanaatte olup, mesela Çaldıran savaşından hemen sonra Şiraz'da bir Dulkadir reisini bu savaştaki suçundan dolayı öldürtmüştür. Kızılbaş Türkmenlere yönelik tenkitler Şah Tahmasb dönemi olayları aktarılırken iyice artar.

---

[12] Çaldıran savaşı İsfahan'da bulunan Çehel Sütun Sarayı'nın duvarlarına XVII. yüzyılın sonlarında resmedilmiştir. Bu tabloda Şah İsmail'in Malkoçoğlu'nu öldürdüğü sahne de bulunmaktadır.

Safevîlerin ilk dönemleriyle ilgili kaynakların bazıları İslam devletleri tarihi veya umumî tarih olarak hazırlanmış olan eserlerdendir. Handmir diye bilinen Gıyaseddin b. Himameddin el-Hüseynî'nin Habibü's-Siyer[13] adlı eseri de bu cümledendir. Eser, aslında dünya tarihi olarak tanzim edilmiş ve son cildi Safevîlere, mahsusen Şah İsmail'e ve Tahmasb'ın ilk dönemlerine ayrılmıştır. Burada zaman zaman devrin ulemasına ve füzelasma dair biyografilere de yer verilmiştir. Eserin Ahsenü't-Tevarih'e kaynaklık ettiği görülmektedir. Handmir'in oğlu Emir Mahmud tarafından kaleme alınan Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî[14] adlı eser de Habibü's-Siyer'den geniş ölçüde etkilenmiş olup, Şah İsmail devrini ana hatlarıyla, Şah Tahmasb devri olaylarını ise tafsilatlı bir şekilde nakleder. Eser 1550/51 yılı olayları ile sona erer.

Yahya b. Abdüllatif Kazvinî'nin Lübbu't-Tevarih[15] adlı eseri 1541/42 yılında telif edilmiş olup, aslında bir umumî tarih olarak tanzim edilmiştir. Hz. Muhammed'e ve Oniki İmam'a ait biyografik bilgilerden sonra İslam öncesi ve İslamî dönemde İran'a hâkim olan devlet ve hanedanlardan bahsetmektedir. Bu eserin dördüncü kısmı Safevîlere ayrılmış olup, Şah İsmail dönemine ait son derece kısa ancak fevkalade değerli bilgiler vermektedir.

Budak Münşî-i Kazvinî'nin Cevahirü'l-Ahbar[16] adlı eseri de aslında umumî tarih niteliğinde olup insanlığın ortaya çıkışından 1576/77 yılına kadar geçen olaylar anlatılmıştır. Bu eseri değerli

---

13 Gıyaseddin b. Himameddin Handmir, *Tarih-i Habibü's-Siyer ve fî Ahbâr-ı Efrad-ı Beşer*, (neşr. Celaeddin Humaî,-Dr.Muhammed Debirsiyakî) c. I-IV, Tahran 1362/1984.

14 Emir Mahmud Handmir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî -Zeyl-i Habibü's-Siyer-*(neşr. Dr.Muhammed Ali Cerrahi), Tahran 1370/1992.

15 Yahya b. Abdüllatif-i Kazvinî, *Lubbü't-Tevârih*, (neşr. Muhammed Bakır) Tahran 1363/1985.

16 Budak Münşî Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, -Karakoyunlulardan 984 yılına kadar olan bölüm- (neşr. Muhsin Behram Nejad), Tahran 1378/2000.

kılan nokta ise müellifinin Safevî sarayında münşîlik görevini yerine getirmesi, bu vesile ile devlete ait pek çok yazışmayı bizzat yürütmesi ve yine pek çok meseleyi izaha yarayacak evrakı görmüş olmasıdır[17]. Bu yüzden her ne kadar Şah İsmail'e dair verdiği bilgiler umumî mahiyette ise de Tahmasb dönemi hakkında bizzat tanık olduğu olayları nakletmiştir. Keza, Abdi Bey-i Şirazî'nin Tekmiletü'l-Ahbar'ı da bu cümledendir[18]. Müellif Şah İsmail konusunda kısa fakat kıymetli bilgiler verdikten sonra Tahmasb döneminde kendisinin de tanığı olduğu olayları nakleder. Kitabın sonunda bazı eksiklikler veya kronoloji hataları ile birlikte Osmanlı tarihine de yer verir.

Budak Münşî gibi Safevî sarayında münşîlik makamına yükselen ve yine onun gibi Türkmen kökenli olan Hasan Rumlu'nun Ahsenü't-Tevârih[19] adlı eseri de aslında umumî tarihler arasında yer almaktadır. On iki cilt olduğu söylenen eserin ne yazık ki sadece on birinci ve on ikinci ciltleri günümüze ulaşmış olup, sonuncu cilt Şah İsmail'in ilk dönemlerinden Şah Abbas'a kadar geçen olayları ihtiva etmektedir. Hasan Rumlu kendisi aslen bir Türk olduğu halde olayları naklederken bu özelliğini hissettirmez. Ahsenü't-Tevarih'te olaylar İran merkezli anlatıldıktan sonra o dönemde İran'a komşu olan Mevarünnehr ve Anadolu'da meydana gelen olaylara da yer verilir. Zaman zaman da vefayat ekler. Eser Safevî araştırmaları için son derece kıymetlidir.

Umumî tarih niteliğinde kaleme alınan eserlerden bir diğeri de Kadı Ahmed Gaffarî-i Kazvinî'nin Tarih-i Cihan-ârâ[20] adlı ese-

---

[17] Cihanbahş Sevakıb, *Tarih Nigari Asr-ı Safevî*, Tahran, 1380, s. 40.

[18] Abdi Beg Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, (neşr. Abdülhüseyn Nevaî), Tahran 1369/1991.

[19] Hasan Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, (neşr. Abdülhüseyn Nevaî), Tahran 1357/1979.

[20] Kadı Ahmed Gaffarî-i Kazvinî, *Tarih-i Cihan-ârâ*, (neşr. Hasan Nerakî), Tahran 1342/1966.

ridir. Eser peygamberler tarihi olarak başlayıp İslam devletleri tarihi olarak devam etmekte ve bu çerçevede Safevî dönemine dair bilgiler vermektedir.

Hurşah b. Kubad el-Hüseynî, Hindistan hükümdarı Nizamşah'ın elçisi olarak İran'a gelmiştir. Onun eseri olan Tarih-i İlçi-yi Nizamşah[21] da aslında umumi bir tarih olup, eserin son kısımları Şah Tahmasb'ın dönemi de dâhil olmak üzere Safevî tarihine ayrılmıştır. Osmanlılara ait olan kısımlar Kanunî Sultan Süleyman dönemine kadar olup son derece kısa tutulmuştur.

Bu neviden eserlerin en kayda değer olanlarından biri şüphesiz Hindistan'da hüküm süren Celaleddin Ekber'in emriyle 1585 tarihinde yazılmaya başlanan Tarih-i Elfi'dir[22]. Eser, Umumî tarih olarak hazırlanmaktan başka, diğer eserlerden farklı bir üslup takip edilerek kronolojik bir sıra içinde Osmanlı, İran, Maveraünnehr, Türkistan ve Hindistan'da meydana gelen olaylar nakledilmiştir. Eser kalabalık bir tarihçiler grubu tarafından kaleme alınmıştır.

Müstakil olarak Şah İsmail dönemini anlatan ve 1541-1548 tarihleri arasında telif edildiği anlaşılan Tarih-i Cihan-Güşa-yı Hakan[23] adlı eserin müellifi bilinmemektedir. Eser Şah Tahmasb döneminde kaleme alınmış olup Şah İsmail'in soyunun açıklanması ile başlayıp Şah Tahmasb'ın cülusuna kadar geçen olayları anlatmaktadır. Öte yandan müellifleri belli olmayan Alem ârâ-yı Şah İsmail[24] ve Tarih-i Alem-ârâ-yı Safevî[25] adlı eserler ile büyük

---

21 Hurşah b. Kubad el-Hüseynî, *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, (neşr. Muhammed Rıza Nasırî-Koiçi Haneda), Tahran 1379/2001.

22 Kadı Ahmed Tetevî-Asaf Han-ı Kazvinî, *Tarih-i Elfi*, (neşr. Seyyid Ali-i Al-i Davud), Tahran 1378/2000.

23 Anonim, *Cihangüşa-yı Hakan* -Tarih-i Şah İsmail-, (neşr. Dr. Allahdota Muzattar) İslamabad 1984.

24 Anonim, *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, (neşr. Asgar Muntazer Sahib) Tahran 1349/1971

25 Anonim, Tarih-i *Alem-ârâ-yı Safevî*, (nşr. Yedullah Şükri) Tahran 1363/1985.

benzerlikleri görülür. Kaldı ki bu iki eserin muhteva, konular, anlatım tarzı ve hattâ vak'a tasvirleri bakımından büyük benzerliklerin olması bunların Cihangüşa-yı Hakan'dan geniş ölçüde istifade ettikleri kanaatini kuvvetlendirmektedir. Bu eserler pek çok rivayeti ve olağanüstü hikâyeleri ihtiva etmesi bakımından güvenilir olmaktan uzak görünseler de olayları sıralayış, kronolojiye riayet etme ve olaylarda geçen şahıslara dair bilgiler vermeleri açısından değerli olduklarına şüphe yoktur.

Emir Sadreddin İbrahim Eminî-i Herevî'nin Fütûhat-ı Şahî adlı eseri de müstakil olarak Şah İsmail devri olaylarını içermektedir. Ancak eser Çaldıran savaşını anlatmadan sonra erer[26].

Tarih-i Kızılbaşan[27], yazarı belli olmayan eserler arasında hacim bakımından küçük fakat muhteva bakımından önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu eser sadece Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan Türkmen aşiretlerine ve bu devlette üst düzey görevler alan Kızılbaş beylerine dair özet mahiyetinde bilgilere yer vermektedir. Eserin mahsusen Kızılbaşlara atfedilmiş olması müellifinin Türk olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Safevî tarihçiliği içinde şüphe yok ki en önemli evre Şah Abbas dönemidir. Çünkü bu dönem aynı zamanda devletin de en parlak dönemi olup, kurumların geniş ölçüde oturduğu, içeride ve dışarıda kuvvet kazanıldığı ve özellikle Avrupalı devletler ile temasın arttığı bir dönemdir. Bu gelişmeler İran edebiyatını da geniş ölçüde etkilemiş parlak eserler verilmeye başlanmıştır. Bu devrin ilk eserlerinden biri Kadı Ahmed Kumî'nin Hülasatü't-Tevarih[28] adlı eseri olup, Şeyh Safiyüddin'den başlayarak Şah Abbas devrinin

---

[26] Emir Sadreddin İbrahim Eminî-i Herevî, *Fütûhat-ı Şahî*, (neşr. Muhammed Rıza Nasırî), Tahran 1383/2005.

[27] Anonim, *Tarih-i Kızılbaşan*, (neşr. Mir Haşim Muhaddis), Tahran 1361/1983.

[28] Kadı Ahmed b. Şerefeddin el-Hüseyn el-Hüseynî el-Kumî, *Hülasatü't-Tevârih*, c. I-II, (neşr. İhsan İşrakî) Tahran 1359/1971.

ilk yıllarına kadar geçen devreyi tafsilatlı bir şekilde ele almaktadır. Bu eserde Hasan Rumlu'nun Ahsenü't-Tevarih'inden geniş ölçüde istifade edildiği görülmektedir. İskender Münşî-i Türkmen'in Tarih-i Alem-ârâ-yı Abbasî[29] adlı eseri de müstakilen Safevî hanedanının tarihine ayrılmıştır. İskender Bey Türkmen'in sarayda münşîlik görevini yürütüyor olması tıpkı Budak Münşî ve Hasan Rumlu gibi olayların pek çoğuna tanık olması, pek çoğunun ise belgelerini görmesi bakımından fevkalede önem taşımaktadır. O da Türk kökenlidir ve Türkmen nisbesini taşımaktadır. Eserin baş kısımlarında Şah İsmail dönemine yer verilmiştir.

Safevî kaynaklarında Türkmen tabiri genel olarak Akkoyunlular için kullanılır ve bu yönüyle Sünnîlik ile eşleştirilir. Kızılbaşlık ise doğrudan Safevî ordusu anlamında kullanılır. Bu yüzden Türkmenler yani Akkoyunlular, zalim ve vahşi olarak tanımlanır ve aşağılayıcı ifadelerle birlikte anılır.

Hoca Sadedin Efendi, Tacü't-Tevarih'inde[30] I.Selim dönemine geniş bir yer ayırmıştır. Onun pek çok bilgiyi babası Hasan Can ile dedesi Hafız Muhammed İsfahanî'den dinlemiş olması, eserine önemli bir kıymet katmaktadır. Çünkü bu yönüyle problemli olan pek çok konuda hem Safevî hem de Osmanlı tarafını öğrenme imkânı elde edilmektedir. Tarihçi Alî'nin Künhü'l-Ahbar'ı yazarken Hoca Sadeddin Efendi'den geniş ölçüde istifade ettiği anlaşılıyor[31].

İdris-i Bitlisî'nin Selimşahnâme adlı eseri mahsusen I.Selim dönemi olaylarına hasredilmiştir[32]. İdris-i Bitlisî'nin tarihçiliği

---

29 İskender Bey-i Türkmen, *Tarih-i Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I-III, (neşr. Muhammed İsmail Rızvanî) Tahran 1377/1999.

30 Hoca Saddeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (neşr. İsmet Parmaksızoğlu), c. I-V, Eskişehir 1992.

31 Alî, *Künhü'l-Ahbâr*, c. I-II, (haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Kayseri 1997.

32 İdris-i Bitlisî, *Selimşahnâme*, (çev. Hicabi Kırlangıç), Ankara, 2001.

daha çok İran tarih yazıcılığının tesirinde olduğundan edebi anlatıma daha çok dikkat edilmiş, Sultan'ı övme gayreti yüzünden bütün rakamları abartılı vermiştir. Eserinde temel kaynak olarak Haydar Çelebi Ruznamesi'ni kullandığı, bazı münşeat mecmualarından istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Celalzâde Mustafa'nın, Selimnâme[33] adlı eserinin Çaldıran savaşı ile ilgili bahisleri bilgi bakımından İdris-i Bitlisî ve Hoca Sadeddin'in çok gerisinde kalmaktadır. Bu cümleden olarak pek çok Osmanlı kaynağının Safevîlerle ilgili bölümlerinin bilgi bakımından oldukça sınırlı olduğunu belirtmek gerekir.

Kökler

Habibü's-Siyer'e göre Şeyh Safiyüddin, bir gece rüyasında Erdebil camiinin kubbesinin üzerine otururken aniden güneşin doğup bütün dünyayı aydınlattığını görür. Rüyasını annesine anlatıp bunu yorumlamasını ister. Annesi de onun nurunun -yani fikirlerinin- bütün dünyayı aydınlatacağını söyler. Bir başka gün yine rüyasında, belinde uzun ve geniş bir kılıç, başında samurdan bir tac, yüksek bir dağın tepesine oturur, Cibril'in oğluna kılıç ve tacın ne anlamı vardır, diye kendi kendine söylenir; başındaki tacı kaldırınca birden arkasından güneş doğar, başını kapatınca güneş batar; bu durum üç defa tekrarlanır[34]. Benzer bir rüya da Alem-ârâ-yı Şah İsmail adlı eserde nakledilir: Şeyh Safiyüddin bir gün rüyasında başına bir tac giydirildiğini ve beline de kırmızı kılıflı bir kılıç kuşandırıldığını görür. Ertesi gün bu rüyayı Şeyh Zahid-i Gilanî'ye anlatır. Şeyh de: "*Ey oğul, mübarek olsun talihin döndü, müjdeler*

---

33 Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*, (neşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.

34 *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 12, 13; Mirzabek Conabedî, *Ravzatü's-Safeviyye*, Tahran 1378/2000, s. 71, 72.

olsun, oğullarının oğullarından biri padişah olacak, hak dinini yüceltecek" diye yorumlar[35].

Sonradan kurgulandığı çok belli olan bu üç rüyanın ortak noktası Safevîlerin İran tahtına geçişinin mistik kökenlerine atıf yapmasıdır. Rüya motifinde kullanılan kılıç ve ışık sembolleri, dinî ve siyasî anlamlar ifade eder. Işık geleneksel İslam inancında dinin yayılması, aydınlanma, Tanrı'nın kendisini göstermesi gibi anlamlara gelir. Şeyh Safiyüddin'in annesinin yorumu da bunun üzerine kurgulanmıştır. Kılıç ise siyasî gücü ve savaşçılığı sembolize eder. Onun soyundan gelen biri kılıç zoruyla, daha açık ifade ile kan dökücülükle iktidarı ele geçirecekti[36]. Zahid-i Gilanî'ye atfedilen yorum temelde Safiyüddin'in annesinin yaptığı yorumdan farklı olmasa da, siyasî geleceği bildirmesi bakımdan daha önemli addedilebilir. Güya Şeyh Zahid bu rüyadan sonra Safiyüddin'i damadı olarak alıp, kızı Fatıma'yı onunla evlendirmiştir[37]. Böylece Safevî hanedanın soyu Kuzey İran'ın şöhretli bir mutasavvıfı ile irtibatlandırılır, bu vesile ile onların sufi çevrelerle olan bağlarının kökleri ortaya konulmaya çalışılır.

Şeyh Safiyüddin'in hayatı hakkındaki bilgilerimizin efsaneler ile gerçekler arasında sıkıştırılmasının ve mistik hikâyelerle örülmesinin temelinde onun menkıbevî hayatını anlatan Safvetü's-Safa adlı eser yer almaktadır. Şeyh Safiyüddin'in oğlu Sadreddin Musa zamanında kaleme alınan bu eserin özellikle Şah Tahmasb zamanında bir takım değişikliklere uğramış olması ve tahmin edileceği üzere Şeyh Safiyüddin'in nesebi ile ilgili olarak etnik tanımlardan çok dinî kökenlere atıf yapılması Safevîlerin soyunun izahını büsbütün karmaşık bir hale sokmuştur. Safvetü's-Safa'da yer alan şecereye göre[38] Safevîlerin soyu 7.İmam Musa Kazım'a

---

35 *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 13.

36 *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 13.

37 *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 10-11; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 20.

38 Şeyh Safiyüddin <Ebu'l-Feth> İshak ibn-i eş-Şeyh Eminüddin Cibrîl ibn-i el-Salih ibn-i Kutbeddin Ebubekr ibn-i Salahaaddin Reşîd ibn-i

ve nihayet Hz. Ali'ye ulaştırılarak seyyidlik payesi de kazandırılmış olur. Böylece hanedanın dip dededen itibaren Şia mezhebinden olduğu ve On İki İmam'ın yolunu takip ettikleri iddiası cilalanır. Her ne kadar Safiyüddin'e atfedilen hikâyelerde onun Hasanî mi yoksa Hüseynî mi olduğu konusunda açıklama yapmadığından bahsedilirse[39] de Safevî Sultanları Hüseynî payesini kullana gelmişlerdir[40].

Şah İsmail döneminde kaleme alındığı tahmin edilen Cihangüşa-yı Hakan adlı eserde Erdebil şehrinden bahsedilirken, Sünnîlik ve Hristiyanlığın serbest olduğu, Şiîliğin ise gizli kaldığından bahisle, Şeyh Safiyüddin ve ahfadının gizli Şiî olduğu ima edilmektedir[41]. Oysa elimizdeki en önemli kaynaklardan biri olan Nuzhetü'l-Kulûb'da Erdebil şehrinin vasıfları anlatılırken, burada yaşayanların Şafî mezhebinden ve Şeyh Safiyüddin'in mü-

---

Muhammed el-Hâfız li-Kelamullah ibn-i 'İvaz ibn-i Piruz el-Kürdi el-Sincanî, <Piruz Şah Zerrin Külah ibn-i Muhammed Şerefşah ibn-i Muhammed ibn-i Hasan ibn-i Muhammed ibn-i İbrahim ibn-i Cafer ibn-i Muhammed İsmail ibn-i Muhammed ibn-i Ahmet A'râbî ibn-i Ebu Muhammed el-Kasım ibn-i Ebu'l-Kasım Hamza ibn-i el-İmam el-Himam Musa el-Kâzım ibn-i İmam Cafer el-Sadık ibn-i İmam Muhammed el-Bâkır ibn-i İmam Zeynelabidîn Aliyyi ibn-i İmam Seyyidü'ş-Şüheda ebâ Abdullah el-Hüseyn ibn-i Emirü'l-Mü'minîn ve imamü'l-Muttakîn Ali İbn-i Ebi Talib, *Safvetü's-Safa*, s. 70; *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 4; *Lubbü't-Tevârih*, s. 387.

39 Safvetü's-Safa'da yer verilen hikâyeye göre: Şeyh kendisinin ve ailesinin seyyid olduğundan bahsetmiş ancak Hasanî mi yoksa Hüseynî mi olduğunu açıklamamıştır. Bkz. *Safvetü's-Safa*, s. 71.

40 Safvetü's-Safa onun Hüseynî olduğuna dair rivayetlere yer vererek belirsiz kalmış gibi görünen konuyu çözmeye çalışır. Seyyid Haşim naklediyor: " Şeyh'e Hasanî mi yoksa Hüseynî mi olduğunu niçin sormadım diye hep düşünürdüm. Birgün hastalanıp 40 gün eziyet çektim. 40 gün sonra şeyhi rüyamda gördüm, bana tedavim için kullanacağım ilacı söyledi ve ekledi: Ben Hüseynî'yim, Seyyid, neden oğlum Sadreddin'e benim Hüseynî olduğumu söylemedin." *Safvetü's-Safa*, s. 71.

41 *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 5

ridlerinden oldukları vurgulanır[42]. Başkaca hiçbir kaynakta yer almayan bu bilginin bütün Safevî kaynakları tarafından görmezden gelindiği hattâ yer yer Şeyh'in mezhebi konusunda sessiz kalındığı görülmektedir. Safvetüs's-Safa, onun Şafi mezhebinden olmadığına dair bir rivayet anlatır. Güya Şafi mezhebinden olan ve Şeyh Safiyüddin'e inancı olmayan bir genç, Neyr ırmağına altın kesesini düşürür ve kimse keseyi sudan çıkaramaz. Bunun üzerine Safiyüddin'in müridlerinden Pire Muhammed, altın kesesini çıkarır, genç de Safiyüddin'in müridleri arasına girer[43]. Eser bu olayı naklederken, Şeyh'in hangi mezhebe bağlı olduğu hususunda bir ipucu vermemekle birlikte, Şafi mezhebini başka veya öteki gibi göstererek, gencin Safiyüddin'e mürid olmasını bir çeşit "dine dönüş/aydınlanma" aracı olarak göstermeye çalışmaktadır. Buna ilave olarak Hanefî mezhebinden olanlara karşı eserin tutumu daha belirginleşir ve Hanefilerin Cuma namazı ile ilgili görüşlerini tenkit eder. Mesela Purnik beldesinden bahsederken, *"Burası Hanefî mezhebindendi ve ahalisi Cuma namazını kılmazdı"* der[44]. Safvetü's-Safa'daki ilginç ayrıntılardan bir diğeri ise Şia düşüncesi ile çelişki arz edebilecek niteliktedir. Buna göre, birgün Şeyh Safiyüddin rüyasında Hz. Muhammed'i, Dört Halife'yi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i görür. Hz.Ebubekir ona "oğlum" diye hitap eder[45]. Bir başka yerde ise Hz. Aişe için "Müminlerin Annesi" ifadesine yer verir[46]. Şu halde daha çok Sünnî gelenek içinde yer alan Hz. Aişe ve Hz. Ebubekir'e bağlılık ve saygı anla-

---

42 "...Ekserisi İmam Şafi mezhebindendir ve Şeyh Safiyüddin'in müridlerindendir." Hamdullah Mustevfi-i Kazvinî, *Nuzhetü'l-Kulûb*, , (neşr. Muhammed Debirsiyakî) Tahran 1381/2003, s. 128; Tartışmalar için ayrıca bkz. Michel Mazzaoui, *Peydayeş-i Devlet-i Safevî* (Farsça'ya trc. Yakup Ajend), , Tahran 1984, s. 118 vd.

43 *Safvetü's-Safa*, s. 827.

44 *Safvetü's-Safa*, s 279; Ayrıca bkz. s. 583, 584.

45 *Safvetü's-Safa*, s. 275; "Oğul" vurgusu için ayrıca bkz. s. 377.

46 *Safvetü's-Safa*, s. 704.

yışının Safvetü's-Safa'ya girmiş olması nasıl açıklanabilir? Şeyh Safiyüddin eğer gerçekten Şafi mezhebine mensup ise, Safvetü's-Safa'daki onun seyyid olduğuna dair ifadelerin yanı sıra Şeyh'in Hanefilik ve Şafiiliğe uzak olduğu yolundaki hikâyelerin de sonradan kurgulandığı ortaya çıkar. Karşı tez olarak da şunu savunabiliriz; İlk üç halifeye ve Hz. Aişe'ye küfür ve lanet okuma Şah İsmail zamanından itibaren başlayan bir tutum olup, Şeyh Safiyüddin ve dönemi için genelleştirilemez.

Öte yandan Safvetü's-Safa'da Şeyh'e hangi mezhebe bağlı olduğu sorulduğunda "*Biz sahabenin mezhebindeniz, her dördünü de severiz ve her dördü için de dua okuruz.*" cevabını verdiği, mezheplerden hangisi daha sağlam ise onu seçip ona göre amel ettiği kaydedilmektedir[47]. Samed Muvahhid'in tespitlerine göre Şeyh Safiyüddin Sünnî çevrede yetişmişti, Azerbaycan ve özellikle Erdebil'de Şia havzaları yoktu. Keza Şeyh'e her vesile ile saygı göstermeyi ihmal etmeyen İlhanlı emirü'l-ümerası Emir Çoban ve İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullah da mutaassıp Sünnî'ydiler ve İlhanlı sarayında Şiîliğin yayılmasına karşı da oldukça sert tedbirler almışlardı[48]. Bütün bunlar bile onun Şia'ya bağlı bir sufi olmadığını göstermektedir. Şeyh Safiyüddin'in çağdaşı olan Hamdullah Kazvinî'nin naklettiğine göre, İsfahan, Kazvin, Ebher, Zencan, Save, Talikan, Kağezkonan, Muzdekan, Sehriverd, Secas, Tarum (Tarumin), Tirek, Mercemnan, Endicen, Tefruş, Curbadkan, Esedabad, Dergezin, Yezd, Ovcan, Şahrud, Mişkin, Keliber, Salmas, Urumiye, Aşneviye, Serav, Meraga, Dihharkan, Nilan, Nahcivan, Guştasefi, Kazrun, Kuhgiluye, şehirlerinin ekserisi Sünnî idi. Buna mukabil Kum, Kaşan, Ferahan, Veramin, Eşkur, Deyleman, Vilayet-i Tevaliş, Harkan, Ave ve Nihavend Şiîlerin çoğunlukta olduğu yerlerdi[49]. Keza, diğer kaynaklardan öğrenildiğine göre Ma-

---

47 *Safvetü's-Safa*, s. 885.

48 Samed Muvahhid, *Safiyüddin Erdebilî*, Tahran 1381/2003, s. 222-224.

49 *Nuzhetü'l-Kulûb*, bkz. İndeks.

zendaran ve Gilan bölgesinde de Şiî havzalar bulunuyordu. Bu durumda, XIV. yüzyılda iyimser bir tahmin ile İran'ın yarısından fazlası Sünnî (çoğunluk Şâfi, bir kısmı Hanefi) idi[50].

Şeyh Safiyüddin'in mezhebi gibi etnik kökeni de karmaşık bir haldedir. Safvetü's-Safa, onun atalarından Firuzşah Zerrin Külah'ın el-Kürdî nisbesi taşıdığını belirtilip bunu şöyle izah etmektedir. *"Pirûz'un Kürt nisbesine gelince, bu durum şöyleydi: Kürd askerleri tarikat erbabı Şeyh İbrahim Edhem'in –rahmetullahi aleyh- evladından olan padişah ile birlik olup Sincar tarafından hurûc ettiler. Azerbaycan'ı bütünüyle fethedip ele geçirdiler. Mugan bölgesinin ahalisinin hepsi Zerdüşt idi. Erran, Alivan ve memleket ahalisinin hepsi kâfirdi. İslam askeri buraları istila edince, bu beldeleri İslam'a döndürdüler ve Müslümanlaştırdılar. Bu beldelerin ele geçirilmesi tamamlanınca Erdebil vilayeti ve mülhakatı Piruz'a verildi <bu Pirûz, Zerrin Külah diye şöhret bulmuştu> Bu Pirûz güçlü, varlıklı ve servet sahibi biriydi.[51]"* Bu rivayet benzer olaylarla ama Firuzşah'ın el-Kürdî nisbesine yer verilmeksizin pek çok eserde tekrar edilmektedir[52]. Bu rivayetdeki en önemli problem, aslında bir sûfi olan İbrahim

---

[50] İlya Pavloviç Petroşevski, *İslam der İran*, (çev. Kerim Keşaverz), Tahran 1354/1976, s. 372 vd.

[51] *Safvetü's-Safa*, s. 72.

[52] "Seyyid Firuzşah Erdebil'e yerleşmişti. Allah ona gaibi bilme ilmi vermişti. O sıralarda İran'da İbrahim Edhem'in oğlu Sultan Edhem Şah hüküm sürüyordu. Firuzşah'ın şöhreti Sultan İbrahim'in kulağına kadar gidince Erdebil'i ziyaret edip Firuzşah ile görüştü. Bazı akılsızların ve dış görünüşe önem verenlerin Firuzşah'ın gitgide İran'a hâkim olacağını söylediklerini ama kendisinin buna itibar etmediğini anlattıktan sonra, ona İran'ı birlikte yönetmeyi teklif etti. En azından Erdebil'i tuyul olarak kabul etmesini rica etti. Firuz'un başına bir tac koydu ve bundan sonra ona Zerrin Külah denildi." *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 3, 4; Mirza Muhammed Tahir Vahid-i Kazvinî, *Tarih-i Cihan-ârâ-yı Abbasî*, (neşr. Mir Muhamed Said), Tahran 1383/2005, s. 22-26.

b. Edhem'in hükümdar olarak yansıtılması ve Azerbaycan'ın İslamlaşması konusunda bütünüyle gerçekle bağdaşmayan bir hikâye anlatmasıdır[53]. Eser, bu nisbenin izahından başka hiçbir yerde Şeyh Safiyüddin'in etnik kökenine dair herhangi bir imada bulunmaz. Silsiletü'l-Neseb-i Safeviye de ise Firuzşah'ın sadece zengin ve dindar bir kişi olduğundan Gilan'ın Rengin adı verilen beldesinde yaşadığından ve İbrahim Edhem'in soyundan gelen devrin hükümdarının Erdebil ve çevresini ona bıraktığından söz eder[54]. Buna mukabil müellifi belli olmayan Alem-ârâ-yı Şah İsmail adlı eserde ise Şeyh Safiyüddin ve ailesi Türk olarak anılmaktadır. Şeyh'in babası Seyyid Cibril'in Şiraz'a yaptığı yolculuk anlatılırken onun bir Türk dervişi olduğuna vurgu yapılır[55]. Keza Şeyh Safiyüddin'den bahsederken "Türk oğlu" ve "Türk genci" ifadelerine yer verir[56].

Şu halde Şeyh Safiyüddin'in etnik kimliği hususunda da iki rivayet ile karşı karşıya bulunduğumuz ortadadır. İran'da Pehleviler döneminin politik tarihçisi A. Kesrevî, Safevî hanedanının etnik ve dinî kökenine dair neşrettiği uzun makalesinde onun İran'ın yerli ahalisinden olabileceğini öne sürmüş, Kürt nisbesinin sonradan verildiğine dikkat çekmiştir[57]. Faruk Sümer ise hiçbir tartış-

53 İbrahim b. Edhem konusunda derli-toplu bir çalışma olması bakımından öncelikle bkz. Reşat Öngören, "İbrahim b. Edhem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, XXI/293-295. Ayrıca, Azerbaycan'ın İslamlaşması sürecinde bir Kürt istilasından söz edilemez. Bkz. Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, I/91-118.

54 Şeyh Hüseyin, *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, Berlin 1343/1965, s. 11.

55 "Seyyid Cibril otuz yaşında iken Şiraz'a gitmeye karar verdi. Dervişlik elbisesini Şiraz'a dönderdi. Şirazlı Dervişler Türk dervişi gördüler" *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 6.

56 *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 8, 9, 10.

57 Kesrevî bu makalesinde Safevîlerin kökeni konusunda çok önemli tartışmalar yapmakta, onların seyyidlik ve Kürtlük nisbelerinin temelsizliğini ortaya koymakta, ne yazık ki, politik sebeplerden dolayı Türklük bahsine hiç girmemektedir. Kesrevî'ye göre Firuzşah'ın Kürd nisbesi sonradan

maya girmeksizin onları Kürt olarak kabul etmiştir[58]. Buna mukabil, Azerbaycanlı tarihçi Mirza Abbaslı ise onun Türklüğünü ispat için geniş bir değerlendirme yapmış, kaynakları ortaya koymaya gayret göstermiştir[59]. Her ne olursa olsun, Safiyüddin'in soyu ile ilgili anlatılar, menkıbevî hikâyelerin içine karıştığından gerçeği ortaya koymak oldukça zordur.

Safevî hanedanının menkıbevî dip tarihinden kendimizi soyutladığımızda karşımıza çıkan en önemli gerçek devletin birinci unsur olarak Türklere dayanması, Şah İsmail'in duru bir Türkçe ile şiirler yazması ve nihayet saray dilinin Türkçe olmasıdır. Bunlar hiç değilse Safevî devletindeki Türk etkisini görmezden gelmemizi engellemektedir.

Şeyh Safiyüddin ve Safeviyye

Safvetü's-Safa'ya göre Safiyüddin daha anne karnında iken istikbale dair bazı işaretler göstermeye başlamıştı[60]. O ailenin altı çocuğundan biriydi[61]. Henüz altı yaşındayken babası Eminüddin

---

eklenmiş olup, Azerbaycan tarihinde bir Kürt istilasından da söz edilemeyeceği gibi, onun geldiği dönemlerde Azerbaycan çoktan Müslüman olduğu için Kürtlerin herhangi bir İslamlaştırma yapamayacağını savunmaktadır. A.Kesrevî, *Şeyh Safi ve Tebareş*, Tahran 1379/2001, s. 66 vd.

58 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976, s. 1. Sümer, bu iddiasını Kesrevî'ye dayandırır, ancak onun makalesinin muhteviyatını tam olarak değerlendirmediği anlaşılmaktadır.

59 Mirza Abbaslı, Safevîlerin Etnik Kökenine Dair, *Belleten* XL/287-329. (1976)

60 "Annesi üç gün boyunca baygın vaziyette kaldı. Bütün dünyayı apaydınlık görüyordu. Nihayet Safiyüddin doğdu. Annesi bu defa hiçbir şey yiyip-içmedi. Ona durumunu sordular; "Görmüyor musunuz? Bütün dünya sesleniyor ve her taraftan sevinç çığlıklar yükseliyor" dedi." *Safvetü's-Safa*, s. 79-80.

61 Diğer kardeşleri Yakup, Fahreddin Yusuf, Salaheddin, İsmail ve bir kızkardeş. *Safvetü's-Safa*, s. 80.

Cibril vefat etti[62]. Safevî kaynakları onun daha çocukluk yıllarında akranlarından ayrıldığını liderlik özellikleri göstermeye başladığını kaydediyor[63]. Ama onu asıl değiştiren olay, Şiraz'a yaptığı yolculuk olmuştur. Safvetü's-Safa'ya göre kendisine bir mürşid bulmak için yola çıkan Safiyüddin, Şiraz'da aradığını bulamaz; ona Gilan'a dönmesi ve Şeyh Zahid-i Gilanî'yi bulması telkin edilir[64]. Erdebil'e dönen Safiyüddin, Şeyh Zahid-i Gilanî'yi bularak ona intisab eder; tasavvuf terbiyesi, dinî bilimler, Kur'an ve Sünnet üzerine dersler alır[65]. Dahası Şeyh Zahid'in kızıyla evlenir ve nihayet onun ölümünden sonra da tekkenin başına geçer[66].

Şeyh Safiyüddin'in tekkenin başında olduğu zaman içinde Türk ve Moğol sultanlarından büyük saygı gördüğü ve maddî destekler temin ettiği görülmektedir[67]. Şeyh Safiyüddin'in sohbetinde bulunanların ekserisi esnaf zümresindendi. Bu yönüyle onun Erdebil'in orta sınıfı tarafından da geniş bir desteğe sa-

---

62 "Eminüddin Cibril, Kutbeddin'in oğullarından biridir. Mütedeyyin bir adamdı. Hoca Kemalaeddin Arabşah Erdebilî'nin müridi idi. Ziraat ile uğraştı. Halk ile fazla karışmayıp ibadet ile meşgul oldu. Cemaleddin Barukî'nin kızı Devlet ile evlendi." *Safvetü's-Safa*, s. 74, 76.

63 "Çocuklara karışmaktan nefret ederdi ve çekinirdi. Çocuklar aralarında oyun oynarken onu daima padişahlığa oturturlardı. Her defasında kurada şahlık ona çıkardı. Çocuklar onu her zaman müracaat makamı ve büyük sayarlardı. Eğer dışarıda oynuyorlarsa ona daima yüksek bir yer yaparlar ve oraya oturturlardı, alçak yere hiçbir zaman oturmazdı." *Safvetü's-Safa*, s. 81;

64 *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 13

65 *Safvetü's-Safa* s. 82; Safvetü's-Safa'ya göre Safiyüddin Arapça, Farsça, Türkçe ve Moğolca biliyordu.

66 *Silsiletü'l-Neseb-i Safeviyye*, s. 16 vd; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 15: Şeyh Zahid daha sağlığında tekkeyi damadı Safiyüddin'e bırakmaya teşebbüs ettiğinde oğlunun bazı müridlerinin muhalefetiyle karşılaşmıştı.

67 Reşidüddin Fazlullah b. Hemedanî, *Sevanihü'l-Efkâr-ı Reşidî*, (neşr. Muhammed Taki Danişpejuh) Tahran 1358/1980, s. 243-247; *Eminî*, s. 256.

hip olduğu savunulabilir. Kısa zamanda gelişip büyük bir maddî gücü yönetmeye başlayan tekkenin mutfağında etraftaki fukaraya dağıtılmak üzere günde yüzlerce kazan yemek pişer hale gelmişti.

Şeyh Safiyüddin'in şeyhi, Zahid-i Gilanî'ye nisbet olarak Zahidiyye denilen tarikatın adı fazla uzun ömürlü olmamış, Şeyh Safiyüddin'in tekkenin başına geçmesinden itibaren bu tarikat Safeviyye diye anılmaya başlamıştır. Osmanlı kaynaklarında daha çok "Erdebiliyye" ve müridlerine de "Erdebil Sûfileri" denilmektedir. Reşat Öngören'in tespitlerine göre Şeyh Zahid'den sonra silsile Halvetiyye ve Safeviyye olarak iki kol halinde devam etmiştir[68]. Kaynaklarda Safeviyye tarikatının silsilesi Zahid-i Gilanî vasıtasıyla Cüneyd-i Bağdadî ve daha sonra 7.İmam Musa Kâzım'a ulaşmaktadır[69].

Şeyh Safiyüddin ile beraber Safeviyye tarikatının Deşt-i Kıpçak, Kırım, Azerbaycan, Gilan, Taberistan, Türkistan, Türkmenistan, Çin, Hindistan ve hattâ Seylan'a kadar yayıldığı ileri sürülmektedir[70]. Ancak ne var ki tarikatın aktivistleri daha çok Suriye, İran, Azerbaycan ve Anadolu'daki konar-göçer zümreler olmuşlardır.

Safiyüddin'in vefatından sonra vasiyeti üzerine tarikatın başına geçen oğlu Sadreddin Musa, Azerbaycan hâkimi Emir Çoban tarafından siyasî emeller taşıdığı gerekçesiyle tutuklandı ve üç ay gözetim altında tutuldu. Safevîlerin siyasî otorite ile ilk çatışmaları sayılabilecek olan bu durum aslında Şeyh Cüneyd'e kadar bir istisna özelliği taşıyorsa da, tekkenin müridlerinin siyasal iktidarları tehdit eder boyuta ulaştığını göstermesi bakımından

---

68 Reşat Öngören, "Safeviyye" *DİA* XXXV/460.

69 Seyyid Hasan b. Murtaza Hüseynî-i Esterabadî, *ez-Şeyh Safi ta Şah Safi*, (neşr. İhsan İşrakî), Tahran 1358/1980, s. 20-21; Reşat Öngören, "Safeviyye" *DİA* XXXV/460.

70 Reşat Öngören, "Safeviyye" *DİA* XXXV/460.

önemlidir. Gerçi Sadreddin Musa'nın bu vaziyeti kısa sürmüştür. Ancak onun hikâyesi kısmen Şeyh Cüneyd'in kısmen de Şah İsmail'in hikâyeleriyle benzerlik göstermektedir. Buna göre Sadreddin Musa Azerbaycan tahtını ele geçirme niyetinde olduğu gerekçesiyle takibata uğrar ki bu Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den çıkarılması gibidir. Devamında Sadreddin Musa Gilan bölgesine kaçar ve orada bir müddet saklanır. Bu olay da Şah İsmail'in Akkoyunlu takibinden kaçışını ve Gilan'a sığınmasını çağrıştırmaktadır. Eğer hikâye kurmaca ise Safevîlerin ezelden beri siyasî iktidarı ele geçirme niyetinde oldukları yolundaki iddiayı kuvvetlendirmek amacıyla meydana getirilmiştir. Aksi halde bunun güçlü bir benzerlikten öteye geçmediğini söylemek icap eder. Nitekim Sadreddin Musa'dan sonra tarikatın başına geçen oğlu Hoca Ali'nin son derece sakin bir hayat sürdüğü ve devrin hükümdarlarının iltifatına mazhar olduğu görülmektedir[71]. Bunlardan Timur'un Anadolu seferinden dönerken Hoca Ali'yi ziyaret edip ona yanında getirdiği otuz bin kadar Türk'ü armağan ettiği[72] yolundaki hikâye de tevatürden ibarettir[73]. Çünkü Timurlular dönemi kaynaklarının hiç birinde böyle bir mülakattan ve kayda değer hediyeleşmeden söz edilmemektedir.

---

71 "Sadreddin'den sonra yerine oğlu Sultan Ali Siyahpuş oturdu. Ekser günler siyah hırka giydiğinden "Siyahpuş" derlerdi." *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 14.

72 "Emir Timur, Hoca Ali Siyahpuş'a Erdebil'i bağışlayıp vakfeyledi. Bin günah işleyen kişi bile bu tekkeye bağlanırsa emniyette olacağını söyledi. Rum'dan getirdiği esirleri de tekkeye bağışladı. Rumluların bir kısmı tekkeye bağlandı, bazıları ise vatanlarına döndüler." *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 21.

73 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 6-7.

Şeyh Cüneyd

Safeviyye tarikatının Hoca Ali'den itibaren Şiîliğe temayül ettiğine dair ortaya konulan görüşleri de teyid etmek mümkün görünmüyor. Çünkü gerek Şahruh gibi mutaassıp bir Sünnî hükümdarın ona iltifat etmesi, gerekse onun Hac maksadıyla yola çıktığında temas kurduğu Sünnî fakih ve âlimlerin Hoca Ali'den saygıyla bahsetmeleri onun Şiîliğe meyletmediğini ortaya koymaktadır[74]. Keza Hoca Ali'nin oğlu Şeyh Cafer'in, yeğeni Cüneyd'i Rafizîlikle suçlayarak tarikatın başına geçmesini engellemeye çalışması da bu yoldaki görüşleri doğrular niteliktedir. O halde tarikatın Şiîleşmesini Şeyh Cüneyd'in kişiliğinde ve faaliyetlerinde aramak uygun olacaktır. Ama ne yazık ki onun kimlerle temas ettiği ve Şiî fikirlerin tesirinde nasıl kaldığı yolunda hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Şeyh Cüneyd, Şeyh Şah lakabıyla tanınan babası Şeyh İbrahim vefat edince geleneğe uygun olarak tarikatın başına geçmek isteyince amcası Şeyh Cafer, onu gali[75] fikirlere kapıldığı ve gerçek niyetinin siyasal iktidarı ele geçirmek olduğu gerekçesiyle, o sıralarda Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da hüküm süren Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a şikâyet etti[76]. Aslında kendisi de Şiî eğilimleriyle meşhur olan Cihanşah[77], Cüneyd'in bölgedeki varlığından rahatsız olduğundan, mülkünü kaybetme korkusuna kapılıp Erdebil'i terk etmesini istedi[78]. Kaynaklar bu durumun asıl

---

74 Reşat Öngören, "Safeviyye" *DİA* XXXV/461.

75 Gali, Gulat ya da Aşırı deyimi bana ait değildir. Genel olarak On İki İmam Şiası'nın dışında olan gruplar için kullanılması alışkanlık haline geldiğinden mecburen kullanılmıştır.

76 *Hülasatü't-Tevarih*, s. 34, 35;

77 Şu çalışmalara bkz. V. Minorsky, Karakoyunlu Cihan Şah ve Şiirleri, (çev. Mine Erol), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II (1970), s. 153-180;

78 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s.1; *Eminî*, s. 259; *Lubbü't-Tevârih*, s. 387; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 27; Bu hususta en kapsamlı rivayeti Alem-ârâ-yı Şah İsmail nakletmektedir. Buna göre, "Cüneyd'in etrafında toplanan

gerekçesini Şeyh Cüneyd'in müridlerinin sayıca artmış olmasına, onun da şeyhlik ile yetinmeyişinin iyice ortaya çıkmış bulunmasına bağlamakta[79]; Şeyh Cüneyd'in şah olma hevesine düşmesini de, "*ecdadının yolunu terk etmek*"[80] ve "*geçici saltanata meyletmek*" olarak tavsif ederek az da olsa eleştirmektedirler[81].

Cüneyd, Cihanşah'ın talep ve tehdidi karşısında çok fazla direnemeyerek Erdebil'den ayrılıp Anadolu'ya gitti. Ne yazık ki Safevî kaynakları Cüneyd'in Anadolu seyahati hakkında hemen hemen hiçbir bilgi vermemektedirler. Osmanlı tarihçilerinden ise sadece Aşıkpaşazâde, Konya'da bulunduğu sırada Cüneyd'i bizzat görmesi sayesinde bizim için son derece kıymetli bilgileri nakletmektedir[82]. Buna göre, Şeyh Cüneyd Anadolu'ya gelip, ya-

---

müridler çoğalınca Cihanşah bu durumdan rahatsız olup, müneccimlerine Cüneyd'in geleceğine bakmalarını isteyip, onların bir gün hücum edeceğinden ve tahtı ele geçireceğinden korktuğunu söyledi. Müneccimler yıldızlara baktılar ve Şeyh Safiyüddin'in evladından birinin hurûc edeceğini, bütün İran, Hindistan ve Horasan'a hâkim olacağını, mezhebi değiştireceğini, bütün vilayetleri kılıcıyla ele geçireceğini söylediler. Cihanşah müneccimlerin uyarısı üzerine Cüneyd'e karşı düşmanlık besleyip ona bir mektup yolladı. Halktan uzak durmasını, müridlerini dağıtmasını, değilse çok kan dökületeceğini bildirdi. Cüneyd cevabında müneccimlerin kendisini yanılttığını kendisinin saltanat peşinde olmadığını rahat olmasını söyledi. Bundan sonra iki yıl daha Erdebil'de kaldı. Ancak müneccimler Cüneyd'in etrafında adamlar toplandığını, Buhara'dan Belh'e kadar müridlerinin olduğunu eğer hurûc etmek isterlerse 20000 kişinin toplanacağını bildirdiler." Bkz. *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 22-24; Aynı hikâye için bkz. *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 35-40; *Alem-ârâ-yı Safevî*, s. 26-27.

79 "Bütün düşüncesi küfrün karanlığını ortadan kaldırmaktı. Bu amaçla ahaliyi tahrik ederdi. Kısa zaman içinde, içindeki cihangirlik duygusunu ortaya çıkardı. Etrafındaki adamların sayısı hızla arttı." *Fütûhat-ı Şahî*, s. 36.

80 *Eminî*, s. 259.

81 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 109; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 1;

82 *Aşıkpaşazâde*, s. 264 vd.

nındaki dervişlerden oluşturduğu bir heyeti Osmanlı Sultanı II. Murad'a gönderir ve kendisine Kurt Beli mevkiinin verilmesini, irşada Osmanlı topraklarında devam etmek istediğini bildirir. II. Murad, Çandarlı Halil Paşa ile istişare yaptıktan sonra "*Bir tahta iki sultan sığmaz*" cevabı ile Cüneyd'in talebini reddeder. Bu husus Cüneyd'in faaliyetlerinin ve müstakbel niyetinin etraftaki hükümdarlar tarafından takip edildiğini göstermektedir. Cüneyd bu defa Karamanoğullarının idaresinde bulunan Konya'ya gider ve Sadreddin Konevî dergâhında misafir olur. Ancak burada da iltifat görmediği gibi, cemaate de dâhil edilmeyip namazda caminin dışından imama uymak zorunda kalır. Üstelik Sadreddin Konevî dergâhının şeyhi, Şeyh Abdüllatif ile uzun bir tartışmaya girişir. Tartışma Şeyh Cüneyd'in yönelttiği ve tarikat gelenekleri sorgulayan "*Ashaba mı bağlılık evladır, yoksa evlada mı?*" sorusunda düğümlenir. Şeyh Abdüllatif. "*Kast ettiğiniz konuda ashaba bağlılık evladır, çünkü bu hususta ayet vardır.*" cevabını verir. Şeyh Cüneyd: "*O ayetler nazil olduğunda sen orada mıydın/onlarla birlikte miydin?*" diye çıkışınca Şeyh Abdüllatif, Cüneyd'e, bu sözleri ile kâfir olduğunu, onun yolundan gidenlerin de kâfir olacağını, çünkü Kur'an'ı tezyif ve ayetleri inkâr ettiğini söyler. Tartışma kavgaya dönüşmüş olacak ki, orada bulunanlar her iki şeyhin kollarına girerek dışarı çıkarırlar.

Bundan sonra Konya'da kalamayan Cüneyd Toroslarda bulunan Varsak Türkmenlerinin içine gitti. Şah İsmail'i destekleyen gruplar arasında Varsakların da bulunuyor olması, onların Cüneyd'in bu seyahati sırasında Safeviyye tarikatına bağlandıklarını göstermektedir. Ancak Karamanoğullarının baskısı devam edince buradan ayrılarak Kuzey Suriye'deki Türkmenler ile Dulkadirli Türkmenlerinin kışlak sahaları olan Halep tarafına geçmiş, ondan haberdar olan bazı Bedreddinî zümreler de onu takip ederek yanına gitmişlerdir. Bu süre zarfında irşad faaliyetlerine devam eden Cüneyd'in bu defa da bölgedeki Sünnî çevreleri rahatsız

ettiği ve Memlük hükümdarına şikâyet edildiği tespit olunmaktadır[83]. Buradan büyük bir meşakkatle kaçan Cüneyd, Canik tarafına gidip, faaliyetlerine orada devam etmiştir. Safevî Devleti'nin kuruluşunda yer alan Çepni Türkmenleri ile de burada temas ettiği, onların bir bölümünü kendisine bağladığı anlaşılmaktadır.

Cüneyd'in Canik'te iken strateji değişikliğine giderek ilk defa fiili olarak gaza hareketini başlattığı ve bölgedeki tek gayrimüslim topluluk olan Trabzon Rum İmparatorluğu'na saldırdığı görülmektedir. Görünürde bu faaliyeti onun kendisine ülke edinmek istediği şeklinde yorumlanabilir. Ancak Cüneyd - her ne kadar saldırıları Trabzon Rumlarını epey korkuttuysa da- gerçekte orayı ele geçirecek güce sahip değildi. Burada iki hususa dikkat çekmek gerekiyor. Birincisi Türklerin bölgedeki hâkimiyetleri büyük ölçüde gerçekleştiğinden Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türkler hariç, diğerleri uzunca sayılabilecek bir süreden beri gaza ve cihad faaliyetlerinde bulunmuyorlardı. Çünkü "darü'l-harb" sayılacak bölge kalmamış, Trabzon Rum Devleti ile Hıristiyan Gürcüler ve Çerkesler ise vergi vermek suretiyle Müslüman komşuları ile barış sağlamışlardı. Cüneyd'in yeniden başlattığı cihad hareketi müridleri için heyecan verici bir durum yaratabilirdi. İkinci ve en önemlisi bu savaşların neticesi olarak Cüneyd gücünün neye yettiğini öğrenmek istiyordu. Ama Trabzon surları önünde iken Osmanlıların baskısı gelince bölgeden uzaklaşarak Akkoyunlu ülkesine geçip Uzun Hasan Bey'e sığındı. Bundan dolayı onun henüz "çıkış" yapacak güce erişmediğini anladığı ve kısa süreli de olsa bu fikrini ertelediği savunulabilir.

Cüneyd'in Diyarbekir'de kaldığı müddet zarfında Türkmenler ile irtibatı devam etmiştir. Bu süre içinde Akkoyunlu Devleti'ni meydana getiren konfedere aşiretler ile temas halinde olan Cüneyd, Avşar, Musullu, Döğer, Harbendelü, İnallu, Karamanlu gibi cemaatler üzerinde tesirli olmuştur. Onun Uzun Hasan'ın

[83] Bkz. *Aşıkpaşazâde*, gösterilen yer.

kız kardeşi Hatice Begüm ile yaptığı evlilik ise itibarının artmasına ve karizmasının güçlenmesine imkân sağlamıştır[84]. Bununla birlikte aslında bir Sünnî hükümdar olan Uzun Hasan'ın Şeyh Cüneyd'in sahip olduğu Sünnîlik dışı fikirlerden haberdar olmaması imkânsızdır. Şu halde onu sarayında ağırlaması ve hattâ kız kardeşi ile evlendirmesi, rakibi Karakoyunlu Cihanşah'a karşı Cüneyd'in müridlerinden istifade etmek gibi bir düşünceye sahip olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Ne var ki, Uzun Hasan'ın Karakoyunlularla mücadelesinde ve Cihanşah'ın ortadan kaldırılmasında bu düşüncesini ne kadar gerçekleştirdiği belli değildir.

Bundan sonra tekrar Erdebil'e dönen Şeyh, bir müddet sonra etrafında müridlerini toplayarak yine cihad amacıyla Kafkaslara yönelmiş, henüz İslamiyete girmemiş olan Çerkeslere saldırarak ganimetler elde etmiştir. Kalabalık sayılmayacak ölçüdeki müridleri ile yaptığı bu sefer, Şirvanşah Halil'i ciddî bir şekilde rahatsız etmiş ve ona bir mektup göndererek *"Şeyhliği niçin bıraktığını ve hangi amaçla memleketler ele geçirme niyetinde olduğunu"* sormuştu.[85] Onun gerçek niyeti aşikâr olunca ikinci defa olarak Çerkeslere saldırmasına müsaade etmemiş, nihayet Cüneyd ve müridleri ile yaptığı savaşta onu öldürmüştür (1460)[86]. Bununla

---

[84] "Uzun Hasan Bey her meczuba iyilikle davrandığından onu yanına aldı ve kız kardeşi ile evlendirdi." *Eminî*, s. 259; "Rum'da ve Şam'da onun şöhreti yayılmaya devam etti" *Aynı eser*, s. 261; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 2; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 27, 28. *Lubbü't-Tevârih*, s. 387, 388; "Büyük Emir, onu onurlandırdı ve ağırladı, kızkardeşi Hatice Begüm'ü ona verdi." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 109; "Uzun Hasan, Cüneyd'in gelmesinden gayet mutlu oldu, sufilerin reislerini mühim makamlara tayin etti." *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 30; "Hasan Padişah, cihanşah ile kavgalı olduğu için onun gelişini kendi devletinin güçlenmesi, düşmanın ise zayıflaması olarak yorumladı." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 34, 35.

[85] *Eminî*, s. 262

[86] *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 27, 28; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 3; *Lubbü't-Tevârih*, s. 388; *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 40; Tahsin Yazıcı,

birlikte Erdebil sufilerinin Şeyh Cüneyd'in ölümünü hiçbir zaman kabullenmedikleri, onun hakkında "*öldü*" fiilini asla kullanmadıkları tespit olunmaktadır[87]. Devrin önemli tanıklarından Ruzbihan Hunci, "sapıklar", "buzağıya tapanlar", "şeytanın askerleri" gibi sıfatlarla andığı Anadolu Türkmenleri'nin Şeyh Cüneyd'i ilah yerine koyduklarından söz etmektedir[88].

Cüneyd'in öldürülmesinden bir süre sonra 1468'de Uzun Hasan Bey, Karakoyunlu Cihanşah'ı yenerek bütün Azerbaycan'ı hâkimiyeti altına almıştır.

Şeyh Haydar

Bu sıralarda henüz bebek olan oğlu Şeyh Haydar, dayısı Uzun Hasan Bey tarafından yetiştirildi, tarikatın müridleri ise onu şeyh olarak benimsedi. Bununla birlikte Sünnî akidelere sadık olan Uzun Hasan'ın yanında yetişen Şeyh Haydar'ın[89], Sünnîlik dışı inanışı hangi yolla ve nasıl benimsediği, dinî ve tasavvufî terbiyeyi kimlerden aldığı konusu belirsizdir.

Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm (Halime Begüm) ile evlenen Şeyh Haydar'ın bu evlilikten oğulları sırayla Sultan Ali, İb-

---

Cüneyd-i *Safevî*, *DİA*, VIII/123, 124; "Müridleri mürşid-i kâmil uğruna can vermeyi en aşağılık duygudan saydıklarından canla başla savaştılar. Cüneyd savaşta öldü." *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 32; *Cevâhirü'l-Ahbâr*'da (s. 109) Trabzon tarafında öldüğü kaydedilmekteyse de yanlıştır.

87 "Onların cehaleti öyle bir mertebeye ulaşmıştı ki, eğer birisi Cüneyd öldü dese, hayat şerbetini bir daha içemezdi; eğer birisi onda küçücük bir noksanlık vardı dese hayatı harab olurdu." *Eminî*, s. 254, 265.

88 *Eminî*, s. 264.

89 "Büyük padişah, babasının ölümünden sonra Şeyh Haydar'ı terbiye vermek, iyi yetişmesini sağlamak amacıyla yanına aldı. Onun asıl amacı Haydar'ın Erdebil tarikatının başına geçmesi ve halkı irşad etmeye devam etmesi idi." *Eminî*, s. 265; *Lubbü't-Tevârih*, s. 389;

rahim ve İsmail doğdu (17 Temmuz 1487)[90]. Uzun Hasan Bey'in de izin vermesiyle Erdebil'e dönerek tarikatın başına geçen Şeyh Haydar[91] amcası Şeyh Cafer'i Erdebil'den uzaklaştırdı[92]. Böylece Şeyh Cüneyd'in öldürülmesini takip eden yaklaşık yirmi yıllık sessizlikten sonra Safevî müridleri arasında yeniden bir hareketlenme başladı.

Kaynaklar Şeyh Haydar'ın tekkenin başına geçtikten sonra, günlerini ok ve mızrak uçları, kılıç ve zırh yapmakla geçirdiğini[93], özellikle Rum'dan yani Anadolu'dan gelen müridlerini devamlı suretle savaşa hazırladığını kaydediyorlar[94]. Haydar da tıpkı babası gibi cihad amacıyla kuzeydeki Çerkesler üzerine yürümüş Şirvanşahlar ülkesini tepeleyerek Çerkeslere akınlar yapmış çok sayıda köle ve bol ganimet ile Erdebil'e dönmüştür[95]. Alem ârâ-yı Eminî'de nakledilen Şeyh Haydar'ın Kafkas seferi ve Çalpert'in yağmalanması ile ilgili bilgiler büyük bir tesadüf eseri olarak Venedikli Elçi Josaphat Barbaro'nun naklettikleriyle örtüşmektedir. Barbaro'nun Kefe'li bir Katolik rahipten dinlediğine göre 1484 yılında bir grup mutaassıp Müslüman aralarında bazıları silahsız

---

90 İskender Münşî'ye göre Uzun Hasan Bey bu evlilik bahanesiyle Kızılbaşların desteğini almayı umuyordu. *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 33;

91 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 109; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 36-37; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 45.

92 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 579. Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den çıkarılmasından sonra tarikatın başına geçen Şeyh Cafer'in Timurlu Ebu Said ve Akkoyunlu Uzun Hasan'dan saygı gördüğü tespit olunmaktadır. Bkz. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 456, 460, 489,

93 "Haydar'ın alın yazısı eşkıya olarak yazılmıştı. Evinde sürekli zırh, kılıç ve ok yapmakla meşgul oldu." *Eminî*, s. 265; "Birkaç bin mızrak ucu, cevşen ve kılıç hazırladığını duydum." *Eminî*, s. 267.

94 "Rum, Talış ve Karacadağ halkından cahiller onun etrafında toplanmaya devam ettiler." *Eminî*, 265-267.

95 Ruzbihan Huncî bu sefere yaklaşık on bin kişi ile gittiğini kaydediyor. *Eminî*, 268, 269.

olduğu halde "kâfirlere ölüm" diye bağırarak Bakü tarafından kuzeye yönelmişler, Şamahı, Derbend ve Tümen üzerinden Terch'e yürümüşler ve buradaki Hristiyanların hepsini öldürmüşler, etraftaki Hristiyan yerleşmelerini yağmaladıktan sonra Çerkeslerin topraklarına girmişler Çalpert'i yağmalamışlardır[96].

Bu bilgi oldukça kısa olmasına rağmen Haydar'ın ve müridlerinin etrafa yaydığı korkunun boyutlarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. O da babası gibi gazayı vesile yaparak askerlerinin gücünün neye yettiğini ölçmek istiyordu. Aslında tasavvuf ehlinde pek rastlanılmayan bu savaşçı ruh, etraftaki hâkimleri hem şaşırtıyor hem de korkutuyordu. Çünkü uzun zamandan beri hareketsiz kalmış olan bir kitle gaza amacıyla yeniden canlanmış, özellikle bölgenin konar-göçer zümreleri Haydar'ın etrafında büyük bir coşkuyla toplanmaya başlamışlardı[97]. Ruzbihan Hunci'ye göre kâfirlerle gaza yapıyor gibi görünmek Müslümanları aldatmak için bir yoldu ve bu sayede etraftaki müridlerinden Erdebil'e çok sayıda adam toplanmıştı[98]. Müridleri ona o kadar bağlıydılar ki, "Eğer canlarını istese, kölenin küçük bir hediyesi sayıyorlardı."[99] Bu gelişmeler Akkoyunlu Sultanı ve aynı zamanda kaynatası olan Uzun Hasan Bey'i rahatsız ettiğinden onu, "Sağa sola asker sevk etmekten murad nedir? Dervişlikten niçin yüz çeviriyor?"[100] diye Tebriz'e çağırdı (1478). Şeyh Haydar bu davete uyup, eski bir hırka, çirkin bir takye ile Tebriz'e gelerek Şah Hüseyin Dergâhı'na kondu. Ona sağa-sola asker çekmemesi, eğer bunu yaparsa vatanından dışarı çıkarılacağı ve Rum'daki ha-

---

[96] Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (çev. Tufan Gündüz), İstanbul 2009, s. 97.

[97] "Babasının halifeleri ona yöneldiler ve onun ulûhiyetini aşikâr etmeye başladılar" *Eminî*, s. 265.

[98] *Eminî*, s. 266.

[99] *Eminî*, s. 262.

[100] *Eminî*, s. 271.

lifelerinin de onu ziyaret etmesinin engelleneceği söylenip, kendisine de bu hususta yemin ettirildi[101]. Bu gelişmeler sırasında Şeyh Haydar'ın müridlerine on iki dilimli ve kırmızı renkli bir başlık giydirdiği[102], bu suretle kendinden olanlar ile olmayanları sembolik olarak ayırdığını da biliyoruz. Bundan dolayı Safevî tarikatının müridlerine Kızılbaş denilmeye başlandığı da vakıadır. Buna mukabil, Kızılbaş tacının ilk olarak Şah İsmail'in Tebriz'e girmesinden sonra kullanılmaya başladığına dair iki zayıf rivayet de bulunmaktadır[103]. Ruzbihan Hunci'nin naklettiğine göre Kızılbaşlar Şeyh Haydar'ı mabud yerine koyuyorlar, ibadeti bırakıyorlar ve onu kıblegâh yapıyorlardı[104]. Benzer bir hikâyeyi Aşıkpaşazâde de nakletmektedir. Buna göre, Erdebil sufilerine bu kadar meşakkat çekip Erdebil'e gideceğinize, hacca gitseniz diye söyleyenlere onlar "Biz ölüye değil, diriye gideriz" cevabını vermekteydiler[105].

Uzun Hasan Bey'in 1478 yılında vefat etmesinin ardından Akkoyunlu tahtına Sultan Yakup oturdu. Bu süreç içinde meydana

---

101 *Eminî*, s. 270, 271.

102 *Eminî*, s. 276; Cihangüşa-yı Hakan'da nakledilen hikâyeye göre: "Şeyh Haydar bir gün rüyasında Hz.Muhammed'i gördü. O dedi ki: Ey oğul, senin arkandan gelecek ve küfrün "kef"ini ortadan kaldıracak oğlunun hurûc etme vakti geldi. Ama sufilerin ve müridlerin için kızıl çevreli bir tac yapmalısın. O hazret tacın nasıl yapılacağını gösterdi. Haydar uyanınca tac'ın yapılış şekli aklında kaldığından hemen onu yaptı. Müridleri de aynı şekilde yapıp tacı başlarına geçirdiler. Bunlara Kızılbaş denildi." *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 41-42; İskender Münşî'de hikâyeyi buradan alarak tekrarlamıştır. *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 33.

103 "Şah Tebriz'de tahta oturduktan sonra On İki İmam Şiası'nı resmî mezhep yaptı ve sonra 12 İmam'ı simgeleyen Kızılbaş tacı tertip edildi" Lubbü't-Tevârih, s. 394; "Şah Tebriz'e girdikten sonra kırmızı renkli On İki İmam'a alamet olarak On İki dilimli tac tertip etti. Üstad Pirî-i Tacduz ilk tacı dikti. Bu tac Kızılbaşlar arasında revaç buldu." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 119.

104 *Eminî*, s. 267.

105 *Aşıkpaşazâde*, s. 251

gelen dâhili buhranlar Şeyh Haydar'ı yeniden yarım bıraktığı faaliyetlerine döndürdü. Hem babasının intikamını almak[106] hem de ülkeler ele geçirmeye Azerbaycan tarafından başlamak üzere Şirvanşahlar üzerine yürüdü. Şamahı'yı ele geçirip katliam yaptı. Demirkapı'yı (Derbend) kuşattı. Gülistan kalesine kaçmış olan Şirvanşah Ferruh Yesar damadı Akkoyunlu Sultanı Yakup Bey'den yardım istedi[107]. Sultan Yakup bu sıralarda Sultaniye yakınlarındaki Güzeldere yaylağındaydı. Akkoyunlu sarayında Haydar'ın durumu her yönüyle tartışıldıktan sonra, onun memleketler ele geçirme niyetinin iyice açığa çıktığı kanaatiyle Şirvanşahlara yardım etmeye karar verdiler[108]. Ferruh Yesar'ı cesaretlendirmek için bir mektup gönderdiler, arkasından da Biçenli Süleyman Bey'i kalabalık bir ordu ile Azerbaycan'a yolladılar. Erdebil hâkimi Cakirlü Ömer Bey de askerleriyle onlara katıldı[109]. Böylece daha da kalabalık hale gelen Akkoyunlu ordusu Tabersaran'a geldi[110]. Bu sıralarda Şirvan'ın kuzeyinde akınlarda bulunan ve Derbend'i kuşatmakta olan Şeyh Haydar, haberi alınca kuşatmayı kaldırarak orduyu karşılamaya çıktı[111]. Tabersaran'da Süleyman Bey'in ku-

---

106 "Haydar'ın tek niyeti Şirvanşahlardan intikam almaktı". *Eminî*, s. 267,

107 Şirvanşah Ferruh Yesar, Sultan Yakub'a haber göndererek "Sultan Haydar ülkeler fethetme bayrağını açtı, Kızılbaş askeriyle Şirvan'a yöneldi. Burayı ele geçirdikten sonra başka yerlere de sıra gelecek" diyerek yardım talebinde bulundu. *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 28-29; *Lubbü't-Tevârih*, s.389; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 109; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 3; *Tarih-i Hanî*, s. 102; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 50 vd; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 38-40

108 *Eminî*, s. 279.

109 *Eminî*, s. 281

110 "Kara Piri-i Kaçar, Haydar'ın Çerkes üzerine sefere çıktığı, Şirvanşahların da onlara karşı harekete geçtiği sırada Sultan Yakub'un Şirvanşahlara yardıma geldiği haberini getirdi." *Alem-ârâ-yı Abbasi*, c. I, s. 35.

111 *Zeyl-i Habbü's-Siyer*, s. 32; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 53.

mandasındaki Akkoyunlu ordusu ile yapılan savaşta Şeyh Haydar öldürüldü[112]. Cesedi Tabersaran'a gömüldü[113]. Başı kesilerek Tebriz'e getirildi[114]. Sokaklarda iki gün teşhir edildikten sonra Tebriz meydanında köpeklerin önüne atıldı (1488)[115]. Savaş meydanından sağ kurtulan Kızılbaşlar ise etrafa dağılıp gizlendiler. Bu savaşta Kızılbaş aşiretlerinden Dulkadirli[116], Ustaclu ve Kaçarların[117] varlığını tespit edebiliyoruz.

Şeyh Haydar'ın takibatı bununla kalmadı. Tekkenin başına Haydar'ın oğlu Sultan Ali'nin geçtiği haberi yayılınca[118], Sultan Yakup hemen Erdebil'e adamlar gönderip Haydar'ın Alemşah

---

[112] Yakup Padişah, bu zaferini Osmanlı Sultan'ı II. Bayezid'e gönderdiği mektubunda, Haydar'ın aslında ecdadının yolundan çıkarak ülkeler ele geçirmeye çalıştığını, bu maksatla Şirvan ülkesine saldırıp, kadın, çocuk dinlemeden herkesi öldürdüğünü, din ve devlet düşmanı olan Haydar'ın ortadan kaldırıldığını anlattı. Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, İstanbul 1264, s. 309.

[113] *Fütûhat-ı Şahî*, s. 57; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 40; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 32.

[114] *Eminî*, s. 292;

[115] *Sultanlar ve Savaşlar, Giovanni Maria Angiolello, Venedikli Bir Tüccar, Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri*, (çeviri ve notlar: Tufan Gündüz), İstanbul 2007, s. 177.

[116] Bu savaşta Şeyh Haydar'ın yanında olan Abdal Bey-i Zülkadir Korçu, Şah İsmail döneminde etkin bir şahsiyet olup, Şeyh Haydar'ın intikamının alınması işiyle görevlendirilmişti. *Hülasat't-Tevârih*, c. I, s. 87.

[117] "Kara Piri-i Kaçar Şeyh Haydar'ın yanında idi" *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 45; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 53. Ayrıca aynı eser Kara Ümmet, Koz Ümmet, Han Ahmet ve Köpekçük İlyas'ın da savaş meydanında bulunduğunu bildirmekte ancak son dördünün hangi aşirete mensup olduğunu kaydetmemektedir. *Fütühat-ı Şahî*, s. 56.

[118] "Haydar'ın ölümünden sonra Safeviyye tarikatının mensupları Erdebil'de toplandılar ve Sultan Ali Padişah'a biat ettiler. Her taraftan Erdebil'e müridler gelmeye başladı. Sultan Yakup, babasının kanının davasını güdecek diye korktu. Onları Erdebil'den çıkarıp İstahr'a Pürnekli Mansur Bey'in yanına gönderdi. O da İbrahim, İsmail ve Sultan Ali'yi hap-

Begüm'den olma çocukları[119] Sultan İbrahim, Sultan Hoca Ali ve İsmail'i tutuklattı; anneleriyle birlikte Pürnekli Mansur Bey'in idaresinde olan Fars eyaletine gönderdi. Mansur Bey hükümdarın emrine uyarak onları İstahr kalesinde hapsetti[120].

Sultan Hoca Ali

Sultan Yakub'un ölümü (1491)[121] Akkoyunlu ülkesini uzun yıllar sürecek olan iktidar kavgasının içine sürükledi. Kudretli beylerden Musullu Sufi Halil, Pürnek aşireti ile birlikte Yakup Bey'in oğlu Baysungur'u destekleyip Bayındırlı beylerinin desteğini almış olan Uzun Hasan'ın oğlu Mesih Mirza'yı Karabağ yakınlarında yaptıkları savaşta öldürüp[122] Bayındırlılara büyük zayiat verdirdi. Maksud Mirza'nın oğlu Rüstem Mirza'yı da yakalayıp Alıncak kalesine hapsettirdi. Böylece Baysungur'un etrafını boşaltıp, tahta oturttu. Sufi Halil bu galebeden sonra diğer Türkmen reislerine karşı katı bir tutum izlemeye başladı. Türkmenler ittifak kurup Diyarbekir hâkimi Biçenli Süleyman Bey'den yardım istediler. Süleyman Bey Van kalesi yakınlarında Musullu Sufi Halil'i öldürdü (1491)[123]. Bu arada Aybe Sul-

---

setti." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 40; Ayrıca bkz. *Fütûhat-ı Şahî*, s. 60; *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 103 vd.

[119] Ahsenü't-Tevârih'in naklettiğine göre İsmail'in bir başka anneden olduğu anlaşılan diğer kardeşleri Seyyid Hasan Mirza, Seyyid Süleyman Mirza, Seyyid Davud Mirza ve Seyyid Mahmud Mirza idi.

[120] *Fütûhat-ı Şahî*, s. 61; *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 48; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 46;Tarih-i Hanî'de Alıncak diye kayıtlıysa da doğru değildir. *Tarih-i Hanî*, s. 104-105.

[121] Safevî kaynakları Sultan Yakub'un ölümünü, Safevî hanedanına yaptığı kötülüklerden dolayı bir cezalandırma olarak yansıtır. *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 41; *Lubbü't-Tevârih*, s. 391; *Cihan-ârâ*, s. 262.

[122] *Fütûhat-ı Şahî*, s. 62; *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 49; *Cihan-ârâ*, s. 255; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, II/270-274.

[123] *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 91.

tan diye meşhur olan Dânâ Halil Bey, Alıncak kalesine giderek Rüstem Mirza'yı kurtarıp Süleyman Bey'in muhalefetine rağmen Tebriz'de tahta oturttu (1492)[124]. Baysungur ise Şirvanşah Ferruh Yesar'a sığındı[125]. Taht kavgaları Rüstem Bey'in Akkoyunlu tahtına oturmasıyla kısa süreli de olsa teskin edilmişse de Akkoyunlu Türkmenlerinin birbirleri ile olan çekişmelerini daha da derinleştirmişti.

1493'te Baysungur, Şirvanşahlardan sağladığı kuvvetlerle tahtı ele geçirmek için yeniden harekete geçince Rüstem Bey, ordusunu güçlendirmek gayesiyle Şirvanşahların düşmanı olan Kızılbaşlardan istifade etme yolunu seçip[126], Şeyh Haydar'ın çocuklarını hapsedildikleri İstahr kalesinden serbest bıraktırıp Erdebil'e dönmelerine izin verdi[127]. Onların dört buçuk yıl aradan sonra serbest kalarak Erdebil'e gelişleri büyük heyecan uyandırdı; Kızılbaşlar coşkuyla Erdebil'e akmaya başladılar[128].

Rüstem Bey, Sultan Ali'yi Tebriz'e davet ederek Baysungur üzerine yapılacak sefere katılmasını rica etti. O da etrafında toplanmış olan Kızılbaş Türkmenlerle birlikte Akkoyunlu ordusuna

---

124 *Fütûhat-ı Şahî*, s. 62; *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 49, 50; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 438.

125 *Cihan-ârâ*, s. 255; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 63.

126 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 42; *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 51; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 64; *Ravzatü's-Safeviyye*, s.107; "Rüstem Bey onları serbest bırakıp kendi halinizde olunuz dedi. Bütün münafıklar, melainler ve kötü sözlüler dil uzatıp, bunların saltanat iddiasında olduklarını, halkı başlarına topladıklarını söyleyip onu (Rüstem Bey'i) kendi haline bırakmadılar" *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 94.

127 "Rüstem Mirza o saygın kişiyi kucaklayıp: Sana ne yapılmışsa geçmiştir, İnşallah bunu telafi etmek istiyorum. Sen benim kardeşimsin, benden sonra padişahlık sana bağlıdır, dedikten sonra ona kemer ve hilat giydirdi. İyi atlardan verdi." *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 51; Ayrıca bkz. *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 31 vd.

128 *Fütûhat-ı Şahî*, s. 67; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 110.

katıldı. Bu sırada Bayındırlı beylerinden İsfahan hâkimi Köse Hacı isyan edip Baysungur adına hutbe okuttu[129]. Rüstem Bey, Kaçar Kara Piri'nin reisliğindeki Kızılbaşların da içinde bulunduğu bir orduyu İsfahan üzerine gönderip, Köse Hacı'nın isyanını bastırdı[130]. Aybe Sultan'ın idaresindeki Akkoyunlu ordusu ise Kür ırmağı kenarında Baysungur'un ordusuna kavuştu[131]. İlk çatışmalarda iki taraf da birbirine üstünlük kuramadı, ancak ikinci savaşta Baysungur öldürüldü[132].

Sultan Ali, muzaffer bir kumandan ve Akkoyunlu Sultanı'nın iltifatına mazhar olmuş bir tarikat şeyhi olarak Erdebil'e döndü. Onu kalabalık bir taraftar kitlesi karşıladı. Bu güç gösterisi Rüstem Bey'in korkuya kapılmasına sebep oldu. Onların, ülkenin zayıf durumundan istifade ederek devletleşebileceklerinden endişelenerek, Sultan Ali, İsmail ve İbrahim'i yeniden Tebriz'e getirtip göz hapsine aldı. Kızılbaşlar ile temas etmesinin engellenmesini tembih etti. Buna rağmen Kızılbaşların Sultan Ali'yi ziyaretleri ve nezirler sunmaları devam etti[133]. Rüstem Bey, Hoy kışlağında iken Sultan Ali'yi öldürtmeye karar verip Aybe Sultan ile Hüseyin Bey-i Ali Hanî'yi bu iş için görevlendirdi. Sufilerden biri bu haberi Sultan Ali'ye ulaştırınca, o başındaki tacı İsmail'in başının üzerine koyup[134] -bu suretle kendisinden sonra Kızılbaşların kime itaat edeceklerinin de yolunu göstererek- onu ve İbrahim'i geceleyin gizlice Edebil'e yolladı. Kardeşler kaçış yolunda iken Aybe Sultan ve Hüseyin Bey-i Ali Hanî tarafından Sultan Ali'nin öldü-

---

[129] *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. 1, s. 40; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 65;

[130] *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 52.

[131] *Hülasatü't-Tevârih* c. I, s. 42; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 64; Ayrıca bkz. *Ravzatü's-Safeviyye*, s.107-109.

[132] Sultan Ali'nin ordusunda Şamlu Lala Hüseyin Bey, Karamanlu Rüstem Beyü, Dede Bey, Talışlı Hadim Bey gibi Şah İsmail döneminin ünlü isimleri yer almaktaydı. *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 53.

[133] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 43.

[134] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 11; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 67

rüldüğü haberi geldi (898)[135]. Şamlu Lala Hüseyin Bey, Halifetü'l-Hulefa (Talışlı Hadim Bey) ve Dede Bey onun naşını Erdebil'e getirip atalarının bulunduğu mezarlığa defnettiler[136].

Böylece Kızılbaşlar, iktidar yolunda üçüncü defa olarak şeyhlerini (=liderlerini) kaybetmiş oldular. Bu durumda onların dağılmaları beklenirken tam aksine küçük yaştaki İsmail'e biat ettiler ve şeyhleri olarak benimseyip, daha önce Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'da olduğu gibi onun vücudunu da kutsal kabul ettiler. Bu durum onlardaki, Ehl-i Beyt'ten gelen imametin Safevî şeyhlerinin çocuklarından çıkacağı inancından kaynaklanıyordu[137]. Artık iyice tecrübe kazanmış ve tam bir savaş makinesi haline gelmiş olarak yeni şeyhlerinin hurûcunu beklemeye başladılar.

Şeyh İsmail

Akkoyunlular Sultan Ali'nin öldürülmesiyle yetinmeyerek İsmail'i ve İbrahim'i takibe başladılar. Aybe Sultan Erdebil'e gelerek ev ev İsmail'i aramaya başladı.

Akkoyunlu Sultam'nın kızkardeşinin çocuklarına karşı bu kadar sert bir politikaya yönelmesinin sebebi, Kızılbaşların inanç bakımından farklılıklarından çok, güçlerinin kontrol edilemez bir noktaya ulaşmış olmasndan kaynaklanıyordu. Kızılbaşlar Safevî

---

[135] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 11; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 43; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 67; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 110; *Cihan-ârâ*, s 263; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 4; Muhammed Yusuf Vale-i İsfahanî, *Holdeberin, (neşr. Mir Haşim Muhaddis), Tahran 1372/1994*, s.63-65; Aybe Sultan dört bin kişilik ordusuyla Erdebil yakınlarında Sultan Ali'ye kavuştu. Onun yedi yüz kadar adamı vardı. Adamlarına İsmail'i vasiyet edip, yakında devlet ve saltanat kardeşim İsmail'de meydana çıkacak, dedi" Rıza kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasırî*, c. XII, (neşr. Cemşid Kiyanfer), Tahran 1380/2002, s. 6348.

[136] *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasırî*, gösterilen yer.

[137] *Selimşahnâme*, s. 121.

hanedanına karşı o kadar derin bir saygı ve sevgiyle bağlanmışlardı ki, kısa aralıklarla şeyhlerini kaybetmiş olmalarına rağmen yine toparlanabiliyorlar, talep edildiğinde güçlü bir ordu haline gelebiliyorlardı. Üstelik şeyhlerinin genç ya da yaşlı olmasının bir önemi yoktu ve Şeyh Cüneyd'in öldürülmesinden sonra biat ettikleri Haydar, Sultan Ali ve son olarak İsmail hep küçük yaştaydılar. Anlaşılıyor ki, şeyhin yaşından çok vücudunun varlığı önemliydi ve Kızılbaşlar şeyhlerinde ilahî tecelliyi görüyorlardı. Fazlullah Ruzbihan Hunci'nin "Bunlar şeyhlerini ilah gibi görüyorlardı" ifadesi de bunun doğruluğunu kanıtlamaktadır. Bu yönüyle artık sayıca ciddî bir tehdit haline gelmiş olan Kızılbaşların toparlanmalarına fırsat vermemek için ailenin bütün fertlerini ortadan kaldırma fikri Rüstem Bey'e hâkim duruma geldiğinden henüz 5-6 yaşlarında olan İsmail'in yakalanıp öldürülmesi için geniş bir takibat başlattı[138].

Şeyh Cüneyd'in kızlarından olup Muhammed Bey ile evli olan Şah Paşa Hatun yeğeni İsmail'i bir süre gizledi. Daha sonra üç gün boyunca Kadı Ahmet Kakülî'nin evinde saklandı. Ancak burası Erdebil şeyhlerinin türbelerine yakın yerde olduğundan şüphe çekeceğinden korkulup Han Can adlı bir başka kadının evine götürüldü. Burada da yaklaşık olarak bir ay kaldı. Şah Paşa Hatun ile meşveret yapılarak Dulkadir Türkmenlerinden Aba Hatun adlı bir kadının evinde saklanmasına karar verildi. Aba Hatun, İsmail'e Rumlular mahallesindeki evinde birkaç gün baktıktan sonra onu Erdebil Cuma Camii'in yanında başka bir eve götürüp on gün kadar da burada sakladı. Gizliliğe o kadar çok riayet ediliyordu ki, İsmail'in annesi Alemşah Begüm bile çocuğunun durumundan habersiz kalıyordu. Buna rağmen İsmail'in yerini söylemesi için Alemşah Begüm'e bile işkence yapıldı.

---

[138] İsmail'in saklanma ve kaçış süreci hakkında en detaylı bilgileri Safevî kaynaklarından sadece Ahsenü't-Tevarih'te yer almaktadır. Hülasatü't-Tevarih ve Holdeberin'in, Ahsenü't-Tevarih'i esas aldığı anlaşılmaktadır. Diğer kaynaklardaki haberler ise son derece kısa ve dağınıktır.

Rüstem Bey tekrar ferman çıkararak İsmail'in her ne suretle olursa olsun yakalanmasını ve öldürülmesini emretti. Takibat günden güne artmaya ve çember daralmaya başlayınca Aba Hatun başka bir mahalleye taşınmaya karar verdi. Sultan Ali ile beraber Aybe Sultan'a karşı savaşmış ve yaralı halde Erdebil'de gizlenmekte iken yarasının tedavisi için Aba Hatun'a gelmiş olan bir Kızılbaş'tan yardım istedi. O da yine kendisi gibi savaşta yaralanıp kaçan Karamanlu Rüstem Bey'i[139] durumdan haberdar etti. Rüstem Bey gece yarısı gelip Erdebil Camii yakınlarında İsmail'i atının terkisine alıp Buğru tarafına götürdü. Bu esnada Buğru köyünde saklanmakta olan 80 kadar Kızılbaş da onlara katılıp İsmail'i güvenli bir şekilde Gurkan köyüne ulaştırdılar. Üç gün Hatip Ferruhzad Gurkanî'nin evinde gizlendiler.

Sultan Ali'nin Aybe Sultan ile yaptığı savaştan sağ kurtulan Mansur Bey Kıpçakî, Lala Bey, Kazak Seydi Ali, Çolpan Bey, Hulefa Bey, Gök Ali ve diğer Kızılbaş ileri gelenleri aralarında uzunca bir müzakere yapıp, Şah Paşa Hatun'un eşi Muhammed Bey ve kayınbiraderi Ahmedî Bey'le Reşt valisi Emire İshak arasındaki dostluğa güvenerek, İsmail'i Reşt'e götürmeye karar verdiler[140]. Seksen kişilik Kızılbaş gurubuyla birlikte Reşt'e bağlı Tul mevzi-ine geldiler. Emire Muzaffer onları karşılayıp ikramda bulundu.

Aybe Sultan, İsmail'in Reşt'te olduğu haberini alınca o tarafa yönelip Reşt valisinden İsmail'in iadesini istedi. Halhal hâkimi Pürnekli Cakir Bey, İsmail'i almak üzere Reşt'e adam gönderdi. Emire Muzaffer İsmail'in Tul'da bulunmadığına dair yemin etti. Bununla birlikte sufiler orada kalamayacaklarını anlayıp Kesger'e

---

[139] Karamanlu Bayram Bey'in amcası.

[140] "Lala Hüseyin Bey, Dulkdirli Dede Abdal Bey, Talışlı Hadim Bey ve 200 Kızılbaş onu Gilan'a götürdüler. *"Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 42; "Lala Hüseyin Bey, Halifetü'l-Hulefa Hadim Bey, Dede Bey, İsmail'i Lahican'a götürmeye karar verdiler." *Fütûhat-ı Şahî*, s. 69; "200 kişilik sufi grubuyla Lahican'a gittiler." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 45.

yöneldiler. Kesger hâkimi Siyavuş'a durumu anlatıp yardım istediler. Siyavuş, Safeviyye tarikatının müridi olduğundan onları heyecanla karşılayıp üç gün misafir ettikten sonra hep beraber Reşt'e doğru yola çıktılar. Emire İshak onları karşılayıp misafir etti. Daha sonra İsmail'in kardeşleri de ona katıldı ve bir süre Reşt'teki Mescid-i Sefid'de ikamet ettiler. İsmail, burada kaldığı süre içinde[141] mescid yakınlarındaki kuyumcu dükkânının sahibi Mir Necm'den başkasının yanına gitmedi.

Aybe Sultan ise Erdebil'deki takibatına devam etti. Aba Sultan, İsmail'in gizlenişi ve kaçırılışındaki rolü anlaşılınca yakalanarak Tebriz'e götürüldü ve orada idam edildi. Muhammed Bey ve Ahmedî Bey'in malları ellerinden alındı.

Lahican valisi Karkiya Mirza, İsmail'in Erdebil'den kaçarak Reşt'e geldiği ve Emire İshak'ın onu korumak gayesiyle hiçbir yere çıkamadığı haberini alınca, İsmail'i Lahican'a davet etti. Sufiler Karkiya Mirza'nın Safeviyye tarikatına bağlılığını bildiklerinden Lahican'a gitmeye karar verdiler. Karkiya Mirza, İsmail'i karşılayıp Kiya Feridun Medresesi'nin karşısındaki bir evi onlara tahsis etti. Böylece İsmail'in 6 yıl sürecek olan Gilan dönemi başlamış oldu (1494)[142]. Bu sıralarda henüz yedi yaşında bile değildi[143]. Bir müddet sonra kardeşi İbrahim gizlice Erdebil'e dönüp annesi Alemşah Begüm'ün yanında saklanmaya devam etti[144].

İsmail, Lahican'daki 6 yıllık ikameti esnasında Karkiya Mirza Ali ve onun kardeşinden büyük destek gördü. Adeta onun dizinin

---

141 Ne kadar süre kaldığı belli olmamakla beraber en fazla bir ay kalmış olmalıdır.

142 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 13-20; *Holdeberin*, s. 67-91; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 110-111; *Lubbü't-Tevârih*, s. 391.

143 "O hazret o sıralarda yedi yaşından fazla değildi" *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 43; "Altıbuçuk yaşlarında iken Gilan'a gitti." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 46.

144 *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasırî*, c. XII, s. 6348.

dibinde büyüdü[145]. Şemseddin Lahicî'den Kur'an öğrendi[146]. Bir aralık hastalanınca bir yıl boyunca Mevlana Nimetullah tarafından tedavi edildi[147]. Küçük yaşta olmasına rağmen ok atmada usta olup avcılıkla meşgul oldu[148]. Bir yandan halası Şah Paşa Hatun'un himayesi sürerken, diğer yandan Anadolu'dan, Karacadağ'dan, Tuman Mişkin'den ve başka yerlerden gelen Kızılbaşların İsmail'i gizli gizli ziyaretleri devam etti. Kızılbaşlar ona nezirlerini sunup geri dönüyorlardı. İsmail, Akkoyunlu sultanı Rüstem Bey'e verilmek üzere hediyeler hazırlatarak halasıyla gönderdi. Şah Paşa Hatun ve Ahmedî Bey, bu hediyelerle Rüstem Bey'i ziyaretlerinde müsadere edilen mallarını talep edip İsmail ve kardeşleri için af dilediler. Rüstem Bey bu istekleri kabul etti, İsmail'e af çıkardığını kimsenin onlara dokunmamasını emretti[149].

Akkoyunlu Tahtında Sarsıntı

Akkoyunlu şehzâdeleri arasındaki taht kavgalarına ilave olarak vilayetlerdeki Türkmen reislerinin de birbirleriyle çekişmeleri zaten toplama bir orduya sahip olan Akkoyunlu Devleti'ni iyice zayıflatmıştı. 1497 yılında, Hasan Ali Tercanî İstanbul'a giderek, devletin durumu hakkında izahatta bulunup, bu sıralarda Osmanlı sarayında ikamet etmekte olan Uğurlu Mehmed'in oğlu Göde Ahmet Bey'e destek verilirse karşılarında duracak bir ordu bulunmadığını, onun tahtı ele geçirebileceğini bildirdi. II. Bayezid, damadı Göde Ahmet Bey'i emrine verdiği bir grup askerle birlikte Akkoyunlu ülkesine gönderdi. Bu haber Azerbaycan'da yayılınca bazı Türkmen emirleri Ahmet Bey'in tarafına geçti; hattâ Hüseyin Bey Alihanî, Ahmet Bey adına hutbe okutup sikke kestirdi. Bu-

---

145 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 111.

146 *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 43; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 20

147 *Ahsenü't-Tevârih*, aynı yer.

148 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 46.

149 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 21.

nun üzerine Rüstem Bey harekete geçip Göde Ahmet Bey'i karşılamaya çıktı. Aras ırmağı kenarında yapılan savaşta Aybe Sultan'ın beklenmedik bir şekilde saf değiştirmesiyle Rüstem Bey yenildi ve öldürüldü. Göde Ahmet Bey Tebriz'e gelerek tahta oturdu[150].

Göde Ahmet Bey iktidarı ele geçirdikten sonra hızlı bir şekilde merkezîleşme çabasına girişti. Bu amaçla öncelikle etrafındaki kudretli Türkmen reislerinden kurtulmaya ve aşiretlerin gücünü kırmaya çalıştı[151]. Hüseyin Bey-i Alihanî'yi öldürttü. Aybe Sultan'ı ise Tebriz'den oldukça uzakta yer alan Kirman hâkimliğine gönderdi; Şiraz valisi Kasım Bey-i Pürnek'i yanına çağırdı. Kasım Bey bu çağrıdan şüphelenerek kaçış yollarını aramaya başladığı sırada Aybe Sultan'ın Kirman yolunda olduğu haberini aldı. Onunla ittifak kurup Sultan Yakub'un oğlu Murad'ı Akkoyunlu tahtına oturtmaya karar verip ordularını birleştirerek İsfahan'a yöneldiler. Göde Ahmet Bey durumdan haberdar olup kalabalık bir ordu ile bunların üzerine yürüdü. Hoca Hasan Mazî denilen yerde yapılan savaşta Göde Ahmet Bey öldürüldü (Aralık 1497). Aybe Sultan Kum'a gelerek Murad adına hutbe okutup sikke kestirdi. Sultan Murad'ı getirtmek için Şirvan'a adamlar gönderdi, Kum'da küçük bir saray inşa ederek Sultan Murad adına fermanlar çıkarmaya ve ülkeyi yönetmeye başladı[152]. Ancak beklenmedik bir şekilde karar değiştirip Sultan Murad'ı Ruyendiz kalesine hapsederek Yusuf Mirza'nın oğlu Elvend'i Tebriz'e getirtip tahta oturttu.

---

[150] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 24-25.

[151] Göde Ahmet Bey, muhtemeldir ki, Osmanlı sarayında kaldığı süre zarfında bu devletin merkezî yapısını çok yakından görmüş ve bunu kendi ülkesinde denemek istemişti. Aşiret reislerinin halk üzerindeki etkisini kırmak için yasalar çıkarmaya çalıştı. Ancak kendisini sevmediklerini bildiği reislere karşı zaman zaman çekingen davranması kuvvetli bir otorite kurmasına engel oldu.

[152] "Aybe Sultan Kum'da bir saray inşa ettirerek oraya bir taht ve tahtın üzerine de bir şal koydu. Her sabah sultanlara eşlik eden emirler gibi oraya gidiyor ve işleri yürütüyordu." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 28-29.

Yusuf Mirza'nın diğer oğlu Muhammedî Mirza, Aybe Sultan'ın Göde Ahmet Bey ile yaptığı savaşta, Göde Ahmet Bey'in yanında idi. O öldürülünce Yezd'e gitti. Yezd hâkimi Bayındırlı Murad Bey ile Eşref Bey onu padişah ilan edip hep beraber Şiraz'a yöneldiler (1498). Pürnekli Kasım Bey onlara karşı koymaya çalıştıysa da başarılı olamayıp Sain kalesine kaçtı. Muhammedî Mirza Şiraz'a gelip buranın idaresini Avşar Mansur Bey'e verdi[153]. Bundan Sonra İsfahan'ı ele geçirdi. Rey'de kışladığı esnada Elvend ve Aybe Sultan'ın geldiği haberini alınca Firuzkuh bölgesinin hâkimi Emir Hüseyin Çelavî'nin yanına sığındı. Elvend de kışın ortasında Azerbaycan'a yöneldi.

Etrafına kalabalık bir ordu toplayan Muhammedî Mirza hemen Elvend'in peşine düştü. Azizkendi'nde yapılan muharebede Aybe Sultan öldürüldü; Elvend yenildi ve Diyarbekir'e kaçtı. Muhammedî Mirza, Tebriz'e gelerek tahta oturdu. Ancak kısa süre sonra Elvend'in Tebriz'e yürüdüğü haberini alınca buradan ayrılarak Sultaniye'ye gitti. Bu defa tahta Elvend Bey oturdu. Bu sıralarda Pürnekli Kasım Bey Şiraz'ı ele geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamayıp İstahr kalesine sığındı[154].

1499 yılında Aybe Sultan'ın kardeşi Kızıl Ahmed Bey, Bayındırlı Ferruhşad Bey ile birlikte Sultan Murad'ı tahta oturtmak için harekete geçtiler. Onu yanlarına alarak Şiraz'a yöneldiler. Kasım Bey de İstahr kalesinden çıkarak onlara katıldı. Bu haberi alan Muhammedî Mirza onlarla savaşmak üzere yola çıktı. Sultan Murad'ın ordusuyla İsfahan yakınlarında yapılan savaşta Muhammedî Mirza öldürüldü[155]. Bundan sonra Sultan Murad Azerbaycan'a yöneldi. Elvend ordusuyla onu Ebher'de karşıladı. İki Türkmen ordusu yeni bir savaşa girmek üzereyken Baba Hayrullah adlı bir dervişin telkiniyle ülkeyi ikiye bölmeye ve savaşı

---

153 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 34; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 123

154 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 35.

155 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 38.

sonlandırmaya karar verdiler. Buna göre Kızılözen ırmağı sınır olmak üzere Azerbaycan, Erran ve Diyarbekir vilayetleri Elvend'in; Irak, Fars ve Kirman memleketleri de Murad'ın hâkimiyetine bırakıldı. Böylece Göde Ahmet Bey'in Azerbaycan'a gelmesiyle başlayan çatışmalar devlet otoritesinin bütünüyle sarsılması, ordunun neredeyse ortadan kalkması ve nihayet ülkenin ikiye bölünmesiyle sonuçlanmış oldu.

Bu mücadeleler esnasında fırsattan istifade eden Bayındırlı Murad Bey Yezd'de; Reis Muhammed Kere Eberkuh'da; Hüseyin Kiya Çelavî Semnan, Har ve Firuzkuh'da; Pürnekli Barik Bey Irak-ı Arab'da; Pürnekli Kasım Bey Diyarbekir'de; Kadı Muhammed ve Mevlana Mesud Bidikli Kaşan'da; Sultan Hüseyin Mirza Horasan'da; Emir Zünnun Kandahar'da; Bediüzzaman Mirza Belh'te; Bayındırlı Ebulfeth Bey Kirman'da otoritelerini güçlendirmeye ve bağımsız hareket etmeye başladılar[156].

Şeyhlikten Şahlığa

Akkoyunlu ülkesinin kısa zaman içinde büyük bir karmaşaya sürüklenmesi ve devlet otoritesinin neredeyse her yerde ortadan kalkması Kızılbaşlar için önemli bir fırsat yaratmıştı. Şimdi Şeyh Cüneyd ile başlayan ancak büyük darbelerle Şeyh İsmail'e kadar ulaşan hareketin yeniden canlanma zamanı gelmişti. Kızılbaş ileri gelenleri Gilan'a giderek Şeyh İsmail'in hurûcu yolunda aralarında müzakere ettiler: Fırsatın doğduğuna ve harekete geçme zamanının geldiğine karar verdiler. İsmail bu sıralarda henüz 12-13 yaşlarındaydı. Onlar, Karkiya Mirza'nın yanına varıp Gilan'dan ayrılmak için izin istediler[157]. Karkiya Mirza, İsmail'in henüz küçük

[156] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 87; ayrıca bkz. "Türkmenler ve Uryatlar Bağdat'a hâkim olmuştu." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 112.

[157] *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 44; Hülasatü't-Tevârih, c. I, s. 48; *Lubbü't-Tevârih*, s. 391; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 82.

yaşta, düşmanlarının ise kuvvetli olduğundan ve onlarla mücadelenin zorluğundan bahsetti, acele etmemesi gerektiğini söyledi[158]. Ancak İsmail ve Kızılbaş reisler kararlılıklarını gösterince onların çıkışına ruhsat verip uğurladı (1497)[159].

Böylece, ergenlik çağındaki Şeyh İsmail, kendisine gönülden bağlı Kızılbaş reisleriyle birlikte Şah olmak amacıyla yola çıktı[160]. Başka bir söyleşiyle Kızılbaş reisler, ortamın gerçek anlamda müsait olmasından istifade ederek şeyhlerini "şah" yapmak amacıyla harekete geçtiler[161]. Gerçi Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın da gayesi aynıydı, fakat onlar hiçbir zaman bu düşüncelerini açığa vurmamışlar sadece bunu başarıp başaramayacaklarını denemişlerdi. Onların başarısızlığının temelinde Azerbaycan, Kafkaslar ve İran'a hâkim olan devletlerin kuvvetlerinin zirvesinde olması; Erdebil sufilerinin ise yeterli askerî güce sahip olmamaları en önemli etkendi. Bu yüzden onlar "çıkış"larının bedelini hayatlarıyla ödedi-

---

158 "Şah Gilan'dan çıkmak isteyince, Karkiya Mirza Ali onun gitmesini doğru bulmadı ve *senin kuvvet ve miknetin henüz yeterli değil, bu yüzden kuvvetli düşman ile mukabele edemezsin. Bu sevdadan vazgeçmen ve sağlığı ganimet sayman en iyisidir. Eğer acele edersen düşmanın karşısında babanın durumuna düşersin. Biraz daha sabretmen ve intikam almayı sonraya bırakman iyi olur* dedi. Şehzâde bunları dinledikten sonra *Allah'a dayanıyorum ve gücümü ondan alıyorum, kimseden korkmuyorum* cevabını verdi." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 6.

159 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 40, 41; "İsmail, Allah'ın takdiri ile saltanata oturmaya mecbur kaldığından müridlerinin bir bölümü onu Gilan'dan çıkarmaya karar verdiler." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 5; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 36.

160 "Şah Gilan'dan çıkıp Erdebil'e gitmek istedi. Orada ecdadının mezarını ziyaret ettikten sonra ecdadının ruhunun yardımıyla fetihlere çıkacaktı. Bu fikri sufilerle tartıştı. Sufiler bunu gaipten bir ilham olarak yorumladılar." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 47.

161 Şah yola çıktığında Irak-ı Acem memleketlerinde ve Azerbaycan'da karışıklık hâkimdi. İki günde biri padişah oluyordu." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 112.

ler, pek çok Kızılbaş da şeyhlerinin yolunda can verdiler. Ancak bu iki denemenin en önemli sonucu daha deneyimli, sabırlı ve intikam duygularıyla bilenmiş bir kitle meydana çıkarmasıydı. Şeyh İsmail'in çocukluğunda yaşadığı 4,5 yıllık zindan hayatı, arkasından Erdebil'de takibi ve öldürülme ihtimali, sonra 6 yıl süren kaçış ve gizlenme, onun erken yaşlarda olgunlaşmasını sağlamıştı. Elbette bütün bunlar onun kalbinde Akkoyunlu hanedanına karşı kuvvetli bir nefret ve intikam duygusu uyandırmıştı.

Şeyh İsmail, Kızılbaş reislerle birlikte Gilan'dan (Lahican'dan) ayrıldığında yanında sadece yedi kişi bulunuyordu[162]. Tarım'a geldiklerinde İsmail'in hurûcunu haber alan Türkmenlerden 1500 kişi onlara katıldı[163]. O kışı Astara vilayetindeki Ercivan'da geçirdikten sonra ecdadının mezarlarını ziyaret etme bahanesiyle[164] Erdebil'e yöneldiler. Erdebil'de babasının evinde altı ay kadar kalan İsmail, çeşitli sebeplerden dolayı şehirden ayrılamamış olan müridleriyle ilgilendi[165]. Bölgenin hâkimi olan Cakirlü Ali Bey, İsmail'in varlığından rahatsızlık duyup Talışlı Mirza Muhammed'in de askerî

---

[162] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 49; *Alem-ârâ-yı Safevî*, s. 47; Bunlara "Lahican Sufileri" deniliyordu. Bkz. *Cihan-ârâ*, s. 264; "Bunlar, Talışlı Hulefa Bey, Şamlu Abdi Bey (ya da Dede Abdal Bey), Lala Hüseyin Bey, Karamanlılı Rüstem Bey, Karamanlu Bayram Bey, Hınıslu Aykutoğlu İlyas Bey, Kaçar Kara Piri Bey idi." Menuçehr Parsadost, *Şah İsmail-i Evvel*, Tahran1375/1999, s. 245. "O hazret, temiz itikadlı yedi kişi ile Lahican'dan ayrıldı. Henüz Tarım'a ulaşmadan, daha önce kendisine katılmaları için mektup yazdığı sufilerden 70 kişi yolda ona katıldı. Tarım'a geldiklerinde ise 120 kişi oldular." *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 44; "Yanında on yedi kişi bulunuyordu." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 112

[163] "Şamlı Türkmenlerinden 1500 kişi..." *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 44; "Rum ve Şam Türkmenlerinden 1500 kişi..." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 42 vd.

[164] *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 6; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 44

[165] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 49; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 86; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 113

desteği ile onun Erdebil'den çıkmasını istedi. İsmail, Şamlu Abdi Bey, Lala Hüseyin Bey, Talışlı Hulefa Bey ve diğer reisler bir araya gelip durumu müzakere ettiler. Direnecek güce sahip olmadıklarını düşünerek en doğru yolun Erdebil'den ayrılmak olduğuna karar verdiler[166]. Ne tarafa gidileceği tartışıldı; İsmail Gürcüstan üzerine sefer yapmayı önerdi. Kızılbaş reisleri bunu kabul etmiş gibi göründüler; ancak öncelikle asker toplamanın uygun olacağını söylediler. Bunun üzerine Irak ve Azerbaycan'a adamlar göndererek Şeyh'in hurûcunu haber verdiler ve müritleri onun etrafında toplanmaya çağırdılar[167].

İsmail ve Kızılbaşlar Erdebil'den ayrılıp Merni köyüne gitti. Bu esnada hem Akkoyunlu Sultanı Elvend hem de Şirvanşah Ferruh Yesar, Talışlı Mirza Muhammed'e çeşitli vaatler sunarak İsmail'i ortadan kaldırmasını teklif ettiler. Durumdan haberdar olan Kızılbaşlar tedbirler alarak onu beklemeye başladılar. Mirza Muhammed adamlarıyla birlikte Merni köyüne gelip, beklenenin aksine İsmail'e bağlılığını bildirdi. Böylece Safeviyye tarikatına bağlı Talışların katılımı temin edilmiş oldu[168].

Kış Ercivan havalisinde geçirildikten[169] ve etrafta bazı ziyaretlerde bulunulduktan sonra Karabağ tarafına yöneldiler. Gökçedeniz yakınlarında Cihanşah'ın torunlarından olduğu iddiasıyla Karakoyunlu devletini yeniden canlandırmak için "çıkış" yapmış olan Sultan Hüseyin-i Baranî ile karşılaşıldı. O da ülkede mey-

166 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 49; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 7.

167 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 49; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 86-88.

168 "Kulluktan ve canımı feda etmekten başka bir şey aklıma gelmedi. Bu tür saçmalıklar da benim bağlılığıma halel getirmez. Ama biliyorum ki En Yüce'ye durum başka türlü arz edildiğinden benim hakkımda vefasızlık duyabileceğim yolunda kuşkuya kapıldı; bu yanlışı düzeltmek amacıyla kapısına geldim." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 42-43; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 44

169 O yıl çok şiddetli bir kış geçirildi. İsmail müridlerine kardan bir kale yaptırarak savaş oyunu oynadı. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 51.

dana gelen karmaşadan istifade etmek için harekete geçmişti. Sultan Hüseyin'e elçiler gönderilerek İsmail'in saflarına katılması istendi. Fakat onun bir hile içinde olduğu anlaşılınca, Kızılbaşlar, askerî gücünü öğrenmek amacıyla yanına gittiler. Kendilerinden daha kuvvetli olduğunu fark edince İsmail'i geceleyin gizlice kaçırdılar[170].

Kızılbaşlar yeni katılanlarla birlikte Çukursa'd'a, oradan da Dokuz Ulam'a geldiler. Burada iken Bayburtlu aşiretinden Karaca İlyas kendisine bağlı Rumlu sufilerle İsmail'e bağlılığını bildirmek üzere geldi (1498/99)[171]. Bu büyük katılımın etkisi etrafta hemen yankılandı, Kızılbaşlar kafile kafile İsmail'in hizmetine girmeye başladılar[172].

Çukursa'd'da iken bölgedeki Menteş kalesi ahalisinin Karaca İlyas ile gelen Kızılbaşlara saldırdığı haberi gelince Menteş kalesinin üzerine yürüdüler. Kaleyi ele geçirip içindekileri öldürdüler. Böylece daha toparlanma aşamasında iken etrafa, amaçlarının Safevî hanedanın intikamını almak olduğu, kendilerine karşı koyacakların akıbetinin böyle olacağı mesajını verdiler[173]. Bundan sonra Kağızman üzerinden Tercan'a, oradan da Sarıkaya'ya geldiler[174]. Burada iki ay kaldıktan sonra Erzincan'a geldiler. Oradan Bingöl yaylalarındaki Ustaclu Türkmenlerinin içine gittiler.

---

170 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 37; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 48-52; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 45.

171 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 53; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 113; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 53; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 96, 97; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 49.

172 "Karaca İlyas'ın katılmasından sonra İsmail'in zuhur ettiği haberi devlet isteyenlerin kulağına gelince her biri ihlas ile ona bağlandı" *Fütûhat-ı Şahî*, s. 97; "Her köşeden her taraftan, her yerden birer, ikişer, üçer şahın etrafına toplanmaya başladılar." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 37.

173 "Kılıçlarını kimseden esirgemediler" *Fütûhat-ı Şahî*, s. 99, 100.

174 İsmail, Sarukaya'da iken günlerini avlanmakla geçirdi. Küçük yaşına rağmen (13) okla bir ayıyı öldürdü. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 54; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 101.

Ustaclu'nun aksakallıları ve oymakbaşları İsmail'e refakat ettiler. Fethoğlu Hamza Bey müjdeci olarak gidip ahaliyi İsmail'in hizmetine çağırdı. Türkmenler onu ayaklarını yere vurarak ve türküler söyleyerek karşılayıp aşiretlerinin içine götürdüler[175]. Çavuşlu aşiretinden Baba Süleyman'ın babası Oğlan Ümmet'in evine misafir oldular. Ustaclular bir defada yaklaşık bin aile olarak İsmail'e bağlılıklarını bildirdiler. Bu haber etrafa yayılır yayılmaz bir anda Kızılbaşlar kalabalık gruplar halinde toplanmaya başladılar. Ustaclulardan başka, Şamlu, Avşar, Tekelü, Varsak, Dulkadir[176], Kaçar ve Karacadağ sufilerinden 7000 kişi toplandı[177]. Böylece bir yıl önce yedi kişi ile çıkılan yolda en az yedi bin kişilik güçlü orduya ulaşıldı. Görüldüğü üzere, Şah İsmail'in Erzincan'a gelmesi daha çok güvenlik gerekçelerine dayanıyordu[178]. Çünkü Erdebil'i merkez edinme çabaları boşa çıkmıştı; Karabağ-Nahcivan bölgesinde ise hem Hüseyin Baranî gibi yeni hurûc etmiş kişi veya gruplar dolaşıyor, hem de bölgenin yerleşik ahalisi tarafından desteklenmiyorlardı; Kuzey ve Güney Azerbaycan'da ise Şirvanşahlar ve Akkoyunluların otoritesi devam ediyordu. Bu sebeple onlar önce-

175 "Ertesi sabah Hamza Bey'den haber alan bütün aşiret mensupları, aksakallılar, kadınlar, çocuklar, Şah'ı karşılamaya çıktılar. Tıpkı Ensar'ın Hz. Muhammed'i Medine'ye götürdüğü gibi ayak vurarak ve şarkılar söyleyerek kavimlerinin içine götürdüler." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 37.

176 "Şah Kulu Halife Mühürdar'ın naklettiğine göre: Şah'ın davet fermanını Dulkadir taifesine getirdiler. Sabahtan akşama kadar 5000 kişi toplanıp yola koyuldular. Bunlar arasında düğün yapmakta ve akşam gerdeğe girecek olan bir genç de vardı. Her şeyi bırakıp Şah'ın yoluna koştu." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 114.

177 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 49-50, 55; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 7; *Lubbü't-Tevârih*, s. 392; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 113-114; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 61.

178 Erzincan'a gelişin Osmanlı Devleti'ndeki iç karışıklıklardan istifade ederek Karamanoğulları ile irtibat kurma amacına yönelik olduğu yolundaki görüşler için bkz. Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, s. 326-328.

likle askerî açıdan güçlenmek için ister istemez Erzincan'a başka bir ifade ile Doğu Anadolu yaylalarına gelmek durumundaydılar. Kaldı ki bu hesaplarında da yanılmamışlar, bekledikleri desteği kısa zaman içinde sağlamışlardır.

Etraftaki Kızılbaşların toplanması beklenirken, II. Bayezid'e elçiler göndererek, Anadolu'daki müridlerinin Erdebil Ocağı'nı ziyaret etmesine izin verilmesini istedi[179]. Bu suretle hurûc harekâtına giriştiğinden ve niyetinin devlet kurmak olduğundan Osmanlı Sultanı'nı da haberdar etmiş oldu.

Osmanlılar ve Kızılbaşlar

İsmail'in Akkoyunlulara karşı mücadelesinin başladığında Osmanlı tahtında II. Bayezid hüküm sürüyordu. Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nin doğudaki en uç sınırı Trabzon'dan başlıyordu.

[179] "...Eski zamanlardan şimdiye kadar, bizim hanedanımıza itikad, sevgi ve bağlılık bakımından âlemdeki memleketlerin ahalisinin özellikle Rum ahalisinin bağlı olduğu gizli saklı bir şey değildir ve onlardan yol ve erkan taleb edenler devamlı olarak bu hidayet yuvası dergahımıza yönelmektedirler. Herkes yaratılışındaki kabiliyeti nisbetinde manevi maksatlarına ve uhrevi taleplerine kavuşmaktadırlar. Ama bazı zamanlar, onların yolunda karışıklar meydana gelmekte, etraftaki beldelerin hâkimleri ve beyleri onların durumlarına düşmanlık göstermektedir. Adalet ve iyilikler yolunun sahibi ve bütün Müslümanların -özellikle tarikat yolunun yolcularının ve gerçek memleketinin sahiplerinin- hilafetinin sahibi olan Hazret, bu ocağı ziyaret etmek niyetinde olan bu hanedanın müridlerine izin versinler ve sınır muhafızlarına, hâkimlere ve beylere emir buyursunlar ki, bu tarafa yönelmiş olanlara engel olmasınlar." *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, s. 345; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 49; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 38; "Şeyh Haydar oğlu elçi gönderdiğin ilâm idüp..." şeklinde kısa bir cümle ile geçen kayda nazaran bu elçinin 1501 yılında gönderildiği anlaşılıyor. İlhan Şahin-Feridun Emecen, *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994, s. 3.

Trabzon'un güney batısındaki Şebinkarahisar Otlukbeli savaşından sonra Osmanlılara geçmişti. Şeyh İsmail'in Kızılbaşları toplamak için geldiği Erzincan Şebinkarahisar'ın doğusunda yer almakta ve gerçekte Akkoyunlu hâkimiyetindeydi; ama ortaya çıkmış olan otorite boşluğu yüzünden bölgede onun hareketlerini engelleyecek kimse yoktu. Erzincan'a kara yoluyla bağlanan Sivas Osmanlıların elindeydi. Dolayısıyla Akkoyunlu sınırı bu iki şehri birbirinden ayırmaktaydı. Buradan Güneybatı'ya doğru Kayseri ve Niğde de Osmanlı sınır şehirleriydi ve Dulkadir Beyliği ile ortak sınırı paylaşıyorlardı. Çukurova'ya doğru inilirken Toroslar üzerinde batıya doğru yay çizen sınır Tarsus'u Ramazanoğulları idaresine bırakarak Akdeniz'e ulaşıyordu[180].

Buna göre, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasının en kalabalık konar-göçer gruplarından Dulkadir, Bozulus, Yeni İl, Varsak, Şam, Halep Türkmenleri ile Çukurova ve Bozok bölgelerindeki Türkmenler henüz Osmanlı hâkimiyetine alınmamışlardı. Orta Anadolu'daki Atçekenler ile Eskişehir'den Tokat'a kadar uzanan sahada bulunan Uluyörük, Osmanlı Anadolu'sunun en kalabalık Türkmen teşekkülüydüler. Batı Anadolu hemen her sancağa dağılmış durumdaki Yörükler daha çok dar alanda yaylak kışlak hayatı sürdürdüklerinden yerleşik hayata mütemayil duruyorlardı.

Şu halde, İsmail ile yeni bir devlet kurma yoluna giren Kızılbaş Türkmenlerden Dulkadirliler adından da açıkça belli olduğu gibi Dulkadir Beyliği topraklarından yani Maraş ve çevresinden gitmişlerdi. Avşarlar, Akkoyunlu konfedere aşiretleri içinde önemli bir konuma sahiptiler ve bunların bir kısmı daha Cüneyd döneminden itibaren Safevîlerin sadık takipçileri olmuşlardı. Keza Şamlular da Osmanlı hâkimiyetinin henüz uzanmadığı Halep bölgesi Türkmenleriydiler. Oldukça kalabalık bir nüfus gü-

[180] Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul 1999, s. 118-125.

cüne sahip olan Ustaclular da Şamluların yani Halep Türkmenlerinin koluydular. XVI. yüzyıla ait vergi kayıtlarından anlaşıldığına göre Halep bölgesinden Şah İsmail'in hizmetine giden ve Safevî Devleti'nde oldukça etkin roller oynayan Şamlular, Halep Türkmenlerinin tamamını temsil etmiyordu. Onların gidişinden sonra sayıca oldukça kalabalık bir konar-göçer grup geride kalmış ve bunlar daha sonra Yeni İl diye anılan Sivas bölgesi Türkmenlerinin de çekirdeğini oluşturmuştu. Bunlar gibi Osmanlı hâkimiyetinden uzakta olan Varsak Türkmenleri[181] de -geride kalanlara ve Safevî Devleti'ndeki etkinliklerine oranla- sayıca oldukça az olmak üzere Şah İsmail'in hizmetine girmişlerdi. Bunlar galip ihtimal Şeyh Cüneyd'in Anadolu seyahati sırasında Safeviyye tarikatına bağlanmışlardı.

Rumlulara ve Tekelülere gelince; bunların Anadolu'dan yani Osmanlı hâkimiyet sahalarından gittikleri kesin olarak bellidir. Teke ili Şeyh Haydar zamanında Safeviyye halifelerinin etki sahasındaydı. Şeyh Haydar'ın gönderdiği Hasan Halife bölgede irşad ile meşguldü. Şah İsmail'in hurûc ettiği ve müridlerini kendisine katılmaya davet ettiği haberi ulaşınca, çağrıya hemen uydular.

Rumlu olarak tanımlanan Türkmenlerin Timur zamanında Anadolu'dan İran'a götürüldükleri yolundaki rivayetin hiçbir doğrulanabilir tarafı olmadığı belirtilmişti. Ancak Şah İsmail'in hurûcundan çok önce Erdebil'de Rumlular diye bir mahallenin varlığına bakılarak en geç Şeyh Haydar veya Şeyh Cüneyd zamanında Safeviyye tarikatına bağlandıkları ve peyderpey Erdebil'e yerleştikleri savunulabilir. Bunların Anadolu'nun hangi kesimlerinden gittikleri tam olarak belli değildir. II. Bayezid dönemi Ahkâm defterinde İran'a giden Türkmenlerin nerelerden hareketlendiklerine dair herhangi bir ipucu yoktur. Aşıkpaşazâde de, Safevîlere destek verdikleri için Rumeli'ne sürgün edildiklerini naklettiği su-

[181] Varsaklar üzerine şu ana kadar yapılan en geniş araştırma için bkz. Ali Sinan Bilgili, *Tarsus Kazası ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara 2001.

filerin hangi sancaklardan olduklarına dair bilgi vermek yerine genel olarak memleket-i Rum diye anmıştır[182]. Bununla birlikte Sivas, Tokat, Amasya gibi sınıra yakın bölgelerden toplandıklarını savunabiliriz[183]. Ayrıca, Bayburtlu aşiretinden Karaca İlyas'ın Rumluların reisi olduğu yolundaki kayıda nazaran bunların Karaman bölgesindeki konar-göçer gruplardan olabileceği kuvvetli ihtimaldir. Çünkü Anadolu'da Karaman bölgesi Turgut, Bayburt ve Eski il diye ayrılıyordu[184].

Kaçar, Karacadağlu, Karamanlu, Çepni, Alpavut vd aşiretlerin ise Azerbaycan bölgesinde konar-göçerlik eden aşiretler olduğunu ilave etmek gerekir. Bundan dolayı vaktiyle Faruk Sümer tarafından ileri sürülen Safevî Devleti'ni kuran ve onu ayakta tutan unsurun Anadolu Türklerinden meydana geldiği, Akkoyunlu ulusundan olmadığı gibi Karakoyunlularla da hiçbir münasebetlerinin bulunmadığı, bunların hepsinin Orta ve Güney Anadolu'ya mensup "yeni" bir Türk topluluğu oldukları yolundaki görüşlerin[185] kabul edilebilir bir yanı bulunmamaktadır[186]. Yukarıda açıkça belirtildiği üzere Safevî Devleti'ni kuran Türkmenlerin ezici çoğunluğu Akkoyunlu ve Karakoyunlu sahasında Safevî tarikatına bağlananlardır.

Öte yandan, hemen belirtmek gerekir ki bölgedeki konar-göçer aşiretler Horasan'dan Anadolu'nun en uç kesimlerine ka-

---

182 "Memleket-i Rum'da olan sufilerin hulefasını ve Erdebil'e varan sufileri Sultan Bayezid tahkir edip Rumeli'ne sürdü." *Aşıkpaşazâde*, s. 264.

183 Anonim, *Tarih-i Kızılbaşan*, (neşr. Mir Haşim Muhaddis), Tahran 1361/1983, s. 11.

184 Hasan Basri Karadeniz, *Atçekenlik ve Atçeken Oymakları (1476-1716)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 1995.

185 Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşunda ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976, s. 3.

186 Faruk Sümer'in görüşlerinin tenkidi için ayrıca bkz. Mansour Sefatgol, *Sakhtar-i Nehad ve Endişe-i Dinî Der Asr-ı Safevî*, Tahran 1381/2003, s. 72 vd.

dar yayılmış olmalarından dolayı anılan coğrafyada aynı aşiretin birden fazla koluna tesadüf etmek mümkün olup, bunların hepsinin Kızılbaş kabul edilmesi imkân dâhilinde değildir. Örneğin Akkoyunlu Türkmenlerinin bir bölümü Kızılbaş olup Safevî Devleti'nin kuruluşuna ve gelişmesine iştirak ederken, Osmanlı hâkimiyetine giren kolları ise Sünnî kalmışlardır[187]. Keza Musullu aşiretinin bir bölümü Emir Han'ın reisliğinde Şah İsmail'in hizmetine girerken, diğer bir bölümü Kızılbaşlardan kaçıp Firuzkuh bölgesine gitmişler, ancak bölgenin Safevîlerin eline geçmesi üzerine katliama uğramışlardı. Hatta Emir Han'ın kardeşi Kayıtmış Bey, Diyarbekir'de kalarak Kızılbaşlara katılmamış, şehrin teslimi hususunda da direniş göstermişti. Aynı şekilde Dulkadirli Türkmenlerinin bir bölümü Şah İsmail'in hizmetine girmiş, 1507 yılında Şah İsmail Dulkadir topraklarına girince ana vatanlarına ve kan akrabalarına karşı savaşmışlardır.

Benzer bir durum Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerde konargöçerlik eden Türkmenler için de varittir. Evvel emirde konargöçer zümrelerin bütünüyle Sünnîlik dışı inanışlara mütemayil olduğu kanaati kabul edilebilir bir husus değildir. Gerek arşiv kaynaklarında gerekse, sözlü edebiyatta bunu doğrulayacak delillerle sahip değiliz. Buna mukabil Anadolu'nun her yerinde Selçukluların ilk devirlerinden itibaren Sünnî akideye uygun medreseler açıldığını, buralarda tahsil gören talebelerin ülkenin her tarafına dağıldığını biliyoruz. Keza Anadolu'da sadece Sünnîlik dışı tarikatlar veya tasavvuf zümreleri değil, Nakşibendiye başta olmak üzere kaynağını Sünnî akideden alan pek çok tarikat faaliyet göstermiştir. Osmanlıların kuruluş ve gelişme dönemlerinde de aynı hususun varlığından söz edilebilir[188]. Bundan dolayı Safeviyye ta-

---

[187] Bkz. Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, İstanbul 2008; Ayrıca bkz. "Bozulus Ne İdi?" *Bozkırın Efendileri*, İstanbul 2009.

[188] Bu hususdaki son değerlendirmeler için bkz. Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Marmara

rikatının etki sahalarını diğer tarikatları da göz önüne alarak tespit etmek doğru bir hareket tarzı olacaktır.

İkinci olarak, Şah İsmail'in hizmetine giden Türkmenlerin Osmanlı yönetiminden rahatsız oldukları, devlet idaresinin merkezîleşmesiyle birlikte geri plana atıldıkları ve yerleşik hayata geçmeye zorlandıkları; buna bütün güçleriyle direndikleri için baskı ve zulme uğradıkları, bu yüzden mehdici propagandadan kolayca etkilendikleri, kendilerine makam, mansıp vaat eden Şah İsmail'i tercih ettikleri yolundaki yaygın görüşün de cidden gözden geçirilmesi gerekmektedir[189]. Yukarıda da belirtildiği üzere Safevî Devleti'nin kuruluşuna iştirak eden ve bu devletin askerî gücünün tamamını oluşturan Türkmenler daha çok Azerbaycan, İran (Akkoyunlu sahası) ve Suriye bölgesinden toplananlardan teşekkül etmekteydi ve buna karşın Osmanlı coğrafyasından gidenler genel nüfusa göre ciddî bir yekûn tutmamaktaydı. Buna bağlı olarak, Osmanlı merkezîleşmesine direnen Türkmenlerin varlığı da göreceli bir yaklaşımın sonucudur. Çünkü konar-göçer Türkmenlerin (ya da Yörüklerin) devletin merkezileşmesi sonucu uğrayacakları bir kayıp söz konusu değildi. Konar-göçerler bir boy beyi veya kethüdanın reisliğinde yaylak-kışlak hayatı yaşıyorlar ürettikleri malları en yakın şehirlerde pazarlıyorlardı. Onların dış saldırılara karşı korunaksız durumda olmaları, ekonomik güçlerinin kısa zaman içinde değerlenmesi veya kayba uğraması gibi

Üniverstesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2007; Ayrıca bkz. Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri, Şakaik-i Numaniyye Fî Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye,* (trc. Muharrem Tan), İstanbul 2007 adlı eser Osmanlıların kuruluş devrinden Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarına kadar Osmanlı din bilginlerinin biyografilerine yer vermektedir.

189 Bu tartışmalar için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* İstanbul 2004, s. 220; Osmanlı Devleti'nin Türkmenlere karşı tutumunun geniş bir değerlendirmesi için bkz. Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri,* İstanbul 2009.

değişken iktisadî yapıya sahip bulunmaları yüzünden temel ihtiyaçları güvenlikti ve buna da ancak güçlü bir otorite sayesinde kavuşabilirlerdi. Mesela, Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devletin hâkim olduğu topraklarda bir müddet otorite boşluğu meydana çıkınca Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da konar-göçerlik yapan Türkmenler, yaylak kışlak güzergâhları boyunca topraklarından geçtikleri her kazanın idarecisine vergi ödemek zorunda kalmışlar ve adeta onların insafına terk edilmişlerken;[190] bölgenin Osmanlı idaresine girmesinden sonra hukukî haklarını koruyabilecek duruma gelmişlerdi[191].

Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarından itibaren özerk veya yarı özerk yönetilen bir Türkmen teşekkülü bulunmuyordu. Türkmenler veya Yörükler topraklarında konar-göçerlik ettikleri kazanın veya sancağın reayası sayılırlardı. Konfedere bir yapıya sahiplerse boy beyi, değilse kethüda veya oymakbaşı tarafından idare edilirlerdi ve bu idarecilerin tayini merkezi yönetimin onayından geçerdi[192]. Üstelik hukukî problemlerini kendi töre veya iç yasaları ile değil merkezî hükümetin ikame eylediği kanunlar ve tayin ettiği kadılar vasıtasıyla çözüyorlardı. Her Türkmen teşekkülünün kendine mahsus kanunnâmesi bulunuyordu. Eğer iktisadî faaliyetlerini tehdit eden bir durum ortaya çıkarsa haksız-

---

[190] Türkmenler yaylaya çıkarken veya kışlağa dönerken "selamlık" "resm-i göde" vs. adlarla yerel idarecilere vergiler öderlerdi. Bkz. Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s, 79 vd.

[191] Osmanlıların yaptığı ilk iş vergi nizamını yeniden düzenlemek, yaylak kışlak güzergâhlarını belirlemek ve yaylalarına ve kışlaklarına dokunulmaması yolunda kanunnâmeler düzenlemekti. Bu husus onların aynı zamanda kanun bilincini de geliştirmekteydi. Bkz. Tufan Gündüz, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, İstanbul 2005, s. 57 vd.

[192] Bu husuta bkz. Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 43-54. Tufan Gündüz, *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, 58-66 adlı çalışmalara öncelikle bakılabilir.

lığı kendi inisiyatifleri ile çözmek yerine merkezî otoriteden yardım talep ediyorlar ve ellerindeki kanunnâmeye aykırı davranıldığını bildiriyorlardı. Dahası onların vergi düzeni hakkında ciddî şikâyetleri de vâki değildir[193].

Osmanlıların hâkimiyetine giren beylikler için de durum aynıydı. Dahası Osmanlılar, yönetim anlayışları gereği ele geçirdikleri bölgelerde reayanın lehine iyileştirmeler yaptıkları için Osmanlı yönetimi pek çok yönüyle cazip bile sayılabilirdi. Bu cümleden olarak Osmanlı Devleti'ne siyasal muhalefeti ile meşhur olan Karaman topraklarından çok az bir Varsak grubundan başka siyasî veya ekonomik saiklerle Şah İsmail'in hizmetine giren Türkmenlerin (=veya Türklerin) varlığına şahit olamıyoruz[194]. Kaldı ki Şeyh Cüneyd'in Konya'dan ve daha sonra Toroslarda Varsakların içinden çıkarılmasının Karamanoğulları tarafından yapıldığı yukarıda dile getirilmişti.

Tarihçi Celalzâde Mustafa, I. Selim döneminde kaleme aldığı eserinde Türkmenlerin Osmanlı topraklarından ayrılmalarıyla ilgili olarak başka bir meseleyi naklediyor: Eskiden dirliklerin yararlı kişilere verildiğini, tımara liyakatın kılıca liyakat anlamına geldiğini, oysa son zamanlarda (II. Bayezid'in son dönemleri) bu hususa riayet gösterilmeyip rüşvet ve iltimasla dirlikler dağıtıldığını anlattıktan sonra, yiğit, işe yarar ve hak sahiplerinin ise adlarının bile anılmaz olduğundan bahisle bunların küstürüldüğünü; bu sıralarda İran'da Kızılbaşların hâkimiyeti ele geçirip dirliklerin hak ve adaletle dağıtıldığı ve işe yarar kişilere verildiği yolunda haberler geldiğini; Anadolu halkının çoğunun da o tarafa meylettiğini ve oralara mektuplar göndererek bozgunculuk yaptıkla-

[193] Geniş bir değerlendirme için bkz. Tufan Gündüz, Osmanlı Ekonomisi İçinde Konar Göçerler, *Bozkırın Efendileri*, s. 121-135.

[194] Eğer Rumluların Karaman topraklarından gittiklerini varsayarsak, bu defa onların Osmanlıların Karaman bölgesine hâkim olmasından çok önceleri İran'a gidip yerleştiklerini göz önüne almamız gerekir.

rını bildiriyor. Celalzâde'ye bakılırsa halkın İran'a yönelmesinin temel nedeni kötü idareydi. Eğer yönetim düzelirse -yani I. Selim tahta geçerse- bu problemler de ortadan kalkacaktı[195].

Celalzâde'nin naklettiklerinden çıkan sonuca göre İran'a yönelenler askerî sınıftan kimselerdir ve öncelikli kaygıları geçimlerini temin edebilecekleri ve itibar görebilecekleri başka bir coğrafyaya gitmek, daha doğrusu kaderlerini başka topraklarda yeniden sınamaktır. O, herhangi bir dinî etkiden bahsetmemekte konuyu bütünüyle politik ve ekonomik sebeplere dayandırmaktadır. Ona göre kötü idare ortadan kalkar ve istikrarlı bir yönetim temin edilirse –ki bunu I.Selim yapabilir- problemler ortadan kalkacak, göç meselesi de hallolacaktır. Güya I. Selim de Anadolu halkına haberler göndererek İran'a meyletmemelerini tembih edip kendisinin saltanatını beklemelerini istemiştir.

Oysa Şeyh İsmail'in hurûc ettiği yolundaki haberlerin yayılması sırasında onun etrafında toplanan Türkmenlerin birinci düşüncesi makam ve mansıp elde etmekten çok şeyhlerinin yani İsmail'in başarmasını sağlamak, en azından bu yolda ölmekti. Tamamen dinî fanatizmle yola çıkılıyor ve onunla beraber savaşmaktan başka bir şey düşünülmüyordu. Venedikli bir tüccarın anlattığına göre Kızılbaşlar şahlarının yanında savaşmaktan ve ölmekten büyük haz duyuyorlardı. Öylesine büyük bir sevgi ile bağlanmışlardı ki, birinin başına bir bela gelse Allah yerine Şah'a dua ediyor, savaşta zırhsız ve belden yukarısı çıplak olarak savaşıyor ve "*Şah! Şah!*" diye bağırıyor, canlarını onun yolunda vermeyi kendileri için şans addediyorlardı. Hattâ bazıları onu Tanrı gibi görüyor ve asla ölmeyeceğini düşünüyordu[196]. Bu durum Şah'ın varlığında yücelen bir bağlılıktı ve Şah'ın emrinin dışına asla çıkılmıyordu. Savaşlarda galip gelinmesi veya bir şehrin ele geçiril-

---

[195] Celazâde Mustafa, *Selimnâme*, (neşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 61.

[196] *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 214.

mesinden sonra elde edilen ganimetlerin Türkmenlerin nazarında gerçekte hiç bir değeri yoktu[197]. Anadolu'dan giden Türkmenlerin de bunlardan farklı olduğunu savunamayız. Çünkü "*Mürşid-i Kâmil*" olarak gördükleri şeyhlerinin hurûc hareketine katılmaları çağrısı yapılmıştı ve onun sözünü ihmal etmenin hayırlı olmayacağı kanaatine sahiptiler.

Osmanlı merkezî yönetiminin İran'a göç edenler konusunda teyakkuz halinde olduğu görülmektedir. II. Bayezid'in sancaklara gönderdiği fermanlarda meselenin özüne dair herhangi bir değerlendirme yapılmayıp sadece İran'a giden Erdebil sufilerinin yakalandıkları yerlerde idam edilmeleri ve mallarının müsaderesi emredilmiştir[198]. Ayrıca, Anadolu'daki bir kısım Kızılbaşlar, Rumeli'ye ve adalara sürgün edildi[199]. II. Bayezid'in İran'daki Kızılbaş hareketini Şeyh Haydar'dan itibaren takip etmeye başladığı, Akkoyunlu Sultanlarının Safevîlere karşı elde ettiği başarılardan dolayı memnunluk duyduğu tespit olunmaktadır[200].

---

[197] Bu hususta Cevâhirü'l-Ahbâr'ın yazarı Budak Münşî-i Kazvinî'nin Celudar Muhammed-i Rumlu'dan bizzat dinlediği şu hikâye cidden önemlidir: "Şirvan feth edilince Şah, Şirvanlıların kötü dinli (yani Sünnî, T.G.) olduğunu onların mallarının pis olduğunu suya atılmasını emretti. Herkes at ve deve yüklerini suya attılar. Bende de padişaha ait kıymetli bir kese dolusu mücevher vardı. Mücevheri suya atmak uçarılıktır diye düşündüm. Sonra Mürşid-i Kamil'in sözünü ihmal etmenin sonu hayır değildir deyip suya attım". *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 115.

[198] Sivas Sancağı'na gönderilen bir hükümde özetle " Bundan evvel Erdebil sufilerinden olup Erdebil oğluna giderken tutulan sufilerin soyguları tutan kimselere verilip kendileri siyaseten idam edilsin diye buyrulmuştu. Bu konuda ihtimam üzere olup adamlarına ve sipahilerine tenbih ve tekid eyleyesin. Erdebil oğluna giden sufileri yolda varışta ve gelişte her kim ele geçirilirse mecal vermeyip idam ettiresiniz. Soygunu da tutan kişinin ola. " denilmektedir. *Ahkâm Defteri*, s. 27.

[199] *Aşıkpaşazâde*, s. 264.

[200] Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, Doktora Tezi, Konya 2008, s. 11 vd.

II. Bayezid'in böylesine katı bir tutum sergilemesinin nedeni halk arasındaki İran'a göç etme eğilimlerini sert bir şekilde bastırmak olduğu açıkça bellidir. Bununla birlikte fermanların sık sık yenilendiğine bakılırsa bu hususta da tam bir başarı elde edilemediği, bazı idarecilerin sufileri yakaladıktan sonra ya rüşvet alarak ya da mallarına el koyarak onları serbest bıraktığı anlaşılmaktadır[201]. II. Bayezid emrinin yerine getirilip getirilmediğini denetleyebilmek için her ay idam edilenlere veya yakalananlara dair kayıtların gönderilmesini bile talep etmiştir.

Anadolu'daki Kızılbaşların İran'a yönelmelerinin kısmen de olsa önüne geçilmesi İsmail'in faaliyetleri için ciddî bir engel sayılmazdı. Onlar Erzincan'da yeni katılanlarla birlikte harekete geçecek kadar askere sahip olmuşlardı. Öte yandan bu göçlerin tek yönlü olmadığı ve bazı Türkmen topluluklarının Osmanlı topraklarına sığındığı da vakidir[202].

Şirvan'ın Zaptı

Erzincan'da İsmail'e katılanlarla birlikte kendi dönemine nazaran orta büyüklükte bir orduya sahip olunduğu kanaati hasıl olunca ilk önce ne tarafa sefere çıkılacağı müzakere edildi[203]. Buna göre iki "düşman" bulunuyordu. Birincisi Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın öldürülmesine iştirak eden Şirvanşahlar, ikincisi akrabaları olmasına rağmen Şeyh Haydar ve Sultan Ali'yi öldüren, İsmail'i de 6

201 "...Şimdilerde şöyle duyuldu ki, o şer taifesi hususunda gönderdiğim fermanlara uyulmayıp sufilerin siyasetleri karşılığında malları alınmakta ve kendilerine yol verilmekteymiş. Onlar da cerime verip varıp dönmekteymişler... Emrim bu hususta eskiden olduğu gibi mukarrerdir. Yolları görüp gözeteler. Emrime muhalif her kim Yukarı Taraf'a (İran'a) giderse tutup muhkem bağlayalar. Hemen idam eyleyeler." *Ahkâm Defteri*, s, 71, 111, 281, 330, 454.

202 İdris-i Bitlisî, *Selimşahnâme*, (çev. Hicabi Kırlangıç), Ankara, 2001, s. 121

203 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 55.

yıl boyunca ölüm korkusu içinde yaşatan Akkoyunlular. Bir kısmı Diyarbekir'e Akkoyunlular üzerine yürümeyi, bir kısmı da Gürcüstan'ı fethetmeyi önerdi. İçlerinden bazı beyler ise müridlerin çoğalması için bir müddet daha beklemenin uygun olacağını savundu[204].

İsmail müzakerelerin sonunda o gece istiareye yatacağını ve On İki İmam'dan alacağı ilham ile ertesi sabah sefer yerini söyleyeceğini bildirdi[205]. Gerçekte burada seçilen yolun Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın stratejilerinden bir farkı yoktu. Çünkü Şirvanşahlar Akkoyunlulara nazaran daha zayıf bir orduya sahiptiler. Bunlara karşı elde edilebilecek olan bir zafer Akkoyunlulara karşı yapılacak savaşların neticesi hakkında fikir verebilirdi. Diğer taraftan Şirvan ülkesinin fethi başarılı olursa Azerbaycan'ın zaptına kuzeyden başlanmış olacak, hem de henüz silahsız olan bir kısım Kızılbaşlar için silah temin edilmiş olacaktı.

1500 yılında Şirvan üzerine yola çıkılırken Hulefa Bey küçük bir kuvvetle Gürcüstan üzerine akına gönderildi. Hulefa Bey'in akından getirdiği ganimetler Kızılbaşlar arasında paylaştırıldı[206]. Aykutoğlu İlyas Bey de Menteş kalesini ele geçirdi[207]. Her iki başarı da Kızılbaşların moralini yükseltti.

Karamanlu Bayram Bey, kalabalık bir Dulkadirli ordusuyla birlikte öncü olarak yola çıktı. Koyun Ölümü mevkiinde Kür ırmağının kenarında geçit bulunamamış olması ordunun ilerleyişini engellemişti. İsmail onlara kavuşunca atını ırmağa sürerek karşıya geçti[208]. Kızılbaşlar bu olayı şeyhlerinin bir kerameti olarak yorumladılar ve coşkuyla peşine düştüler.

---

[204] *Fütûhat-ı Şahî*, s. 106-111; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 61, 62.

[205] "Emirler bu gaybî telkinden çok memnun olup birbirlerini teşvik ettiler." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 56.

[206] *Fütûhat-ı Şahî*, s. 109.

[207] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 56; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 62

[208] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 57; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 63; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 38; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 52-53.

Öte yandan, Kızılbaşların Şirvanşahların üzerine yürüdüğü haberi Şirvanşah Ferruh Yesar'ın kulağına gelince savaş hazırlıklarına başlamıştı[209]. Şamahı yakınlarındaki Cebani mevkiinde iki ordu karşılaştı. Safevî kaynaklarının bildirdiğine göre Kızılbaşlar 7000 kişi, Şirvanşahlar ise 20000'i süvari olmak üzere 26000 kişiydi[210]. Kızılbaş ordusunun sağında Şamlular, solunda Ustaclular yer alıyordu. Dulkadirliler, Tekelüler ve Rumlular ise İsmail ile beraber merkezde bulunuyordu[211]. Savaşta Ferruh Yesar öldürüldü[212]. Böylece Şeyh Haydar'ın intikamı alınmış oldu[213]. Kızıl-

209 "Babası gelince ne gördüyse o da aynısı görecek." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 58; "Babasının başına ne geldiyse onun da başına o gelecek." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 63.

210 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 63; *Hulasatü't-Tevârih*, c. I, s. 59;*Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 10; "Gülistan kalesi önünde 12000 kişiydiler." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 38.

211 *Gulam Server*, s. 46; *Cihangüşa-yı Hakan*, s, 113-114; *Fütûhat-ı Şahî*'nin naklettiğine göre (s. 131-122) bu savaşa katılan Kızılbaş reisleri şunlardı: "Şamlu Tavacı Abdi Bey, Talışlı Hulefa Bey, Şamlu Lala Hüseyin Bey, Ustaclu Muhammed Han , Karamanlu Bayram Bey, İvaz Sultan, Ustaclu Karahan, Bayburtlu Karaca İlyas, Aykutoğlu İlyas Bey, Avşar Sultan Bey ordunun merkezinde, sağında ve solunda görev aldılar. (...) geriye kalan emirlerden Çolpan Bey, Karamanlu Kılıç Bey, Kaçar Piri Bey, Dulkadirli Selman Bey Hazin, Pervaneci Avşar Piri Bey, Avşar Dânâ Bey, Mühürdar Avşar Halil Bey, Sofracı Avşar Hüseyin Bey, Ferraşhâne Darugası Saru Şeyh, Ustaclu Sufioğlu Ahmet Bey'in her biri kendi bölgelerinde yer aldılar."

212 "Şirvanşah Ferruh Yesar'ın başı kesildi, bedeni yakıldı, öldürülenlerin başından kuleler yapıldı." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 64; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 459; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 54 vd; "Bu diyarda katliam yapıldı." *Tarih-i Hani*, s. 105; *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 119; Veli Kulu b. Davud Kulu-yı Şamlu, *Kısasü'l-Hakanî*, c. I, (neşr. S. Hasan Sadat Nasırî), Tahran 1371/1993, s. 35.

213 "Yezid b. Cun'un soyundan olan Ferruh Yesar, Yezid b. Muaviye gibi davranarak 20000 kişi ile -tıpkı Kerbela'daki Yezid'in askerleri sayısınca- Haydar'ın üzerine yürümüş ve onu öldürmüştü." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 38.

başlar Şamahı'yı[214] ele geçirdiler. Ferruh Yesar'ın oğlu Şeyh Şah (Şeyh İbrahim) Nev şehrine gelerek Şirvanşah ordusunu toparlamaya çalıştıysa da Hulefa Bey üzerine yürüyünce gemiyle Gilan'a kaçtı. Nev'in idaresi Hulefa Bey'e bırakıldı[215]. Şirvan seferinden dönülürken ele geçirilen pek çok kıymetli taşları da içeren bütün ganimetler onların pis (Sünnî) olduğu gerekçesiyle İsmail'in emriyle suya atıldı[216].

Bu zaferin ilginç yönlerinden bir diğeri ise yıllarca Akkoyunlu sarayında vezirlik görevinde bulunan ve son olarak Elvend Padişah'ın veziriazamı olan Emir Zekeriya-i Tebrizî-Kececi'nin İsmail'in hizmetine girmesiydi. İsmail onu hemen vezaret makamına getirdi ve ona "Azerbaycan'ın Kilidi" unvanını verdi[217]. Çünkü bu yaşlı ve tecrübeli vezirin katılımı Akkoyunlu sarayı için de bir çözülme işareti sayılabilirdi.

O yıl Mahmudabad'da[218] kışlanırken Bakü ahalisinin vergi vermekten kaçındığı haberi geldi. İsmail, Ustaclu Muhammed Han

---

214 "Bu şehir zengin ve büyük bir yer olup liman ve büyük bir alış-veriş merkezidir. İsmail ve askerleri buradan ele geçirdikleri ganimetlerle zengin oldular. İsmail'in zaferi ve bahşişlerinin şöhreti bütün İran'a ve Anadolu'ya yayıldı. Herkes Safevîlerin ilerleyişine ümit bağladı." *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 14.

215 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 12; *Hulasatü't-Tevârih*, c. I, s. 62; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 65; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 459; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 143 vd; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 56, 57.

216 *Hulasatü't-Tevârih*, c. I, s. 62; *Cevâhirü'l-Tevârih*, s. 115.

217 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 39; *Lubbü't-Tevârih*, s. 394; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 117; *Hulasatü't-Tevârih*, c. I, s. 63.*Ahsenü't-Tevârih*, s. 76; *Kısasü'l-Hakanî*, c. I, s. 35.

218 "Mahmudabad kalesi zengin bir beldedir, çünkü Hazar Denizi'nin kıyısında bir limanda yer alır. Mazendaran, Sari ve Esterabad'dan gelip Şamahı ve Tebriz yönüne ticaret malları taşıyan bütün gemiler bu limanda yüklerini boşaltırlar. İsmail bu limanda krallara layık hazineler buldu. Bunları adamları arasında paylaştırdı; kendisi bir şey almadı. Daha sonra Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail'in büyük bir kaleyi ele geçirdiği

ile Aykutoğlu İlyas Bey'i Bakü kalesinin zaptına görevlendirdi. Ancak onların çabaları oldukça sağlam yapılı olan Bakü kalesini ele geçirmeye yetmeyince İsmail, Bakü'ye geldi. Bakü kalesindekiler teslim olmakta direnince kale zorla zapt edilip direnişçilerin bir kısmı kılıçtan geçirildi. Geriye kalanlar aman bedeli ödeyerek canlarını kurtarabildiler[219].

Bakü'nün alınması Şeyh Cüneyd'in intikamının alınması anlamına geliyordu. Bu vesile ile Şeyh Cüneyd'e karşı savaşmış olanların tespitine girişildi. Bunların mezarları tek tek tespit edilip tahrip edildi. Şeyh Cüneyd'i öldüren Şirvanşah Halil'in mezarı sökülüp, kemikleri yakıldı, toprağı rüzgâra savruldu. Şirvanşah Halil'in künbedinin içinde çok miktarda altın bulundu[220]. Daha sonra Şirvanşah askerlerinin bir bölümünün sığındığı Gülistan kalesinin zaptına yöneldiler.

Tebriz Yolu

Gülistan kalesi sarp ve zaptı zor bir kale durumunda olduğundan Kızılbaşlar burayı ele geçirmekte zorlanıyordu. İsmail karar değiştirip Gülistan'ın zaptı için uğraşmaktansa Azerbaycan'ı ele geçirmenin daha uygun olacağını söyleyip orduyu Azerbaycan üzerine döndürdü. Bu karar değişikliğinin sebebi olarak kaynaklar İsmail'in bir gece rüyasında On İki İmam'dan birini gör-

---

ve orada her ne ele geçirdiyse dostlarına ve kendisiyle birlikte olanlara bağışladığı haberi her tarafa yayıldı. Bu yüzden büyük gruplar halinde ona katıldılar. Hattâ Safevî olmayanlar bile yiğit İsmail'den hediyeler almak için grup grup onun bayrağı altında toplanıyorlardı. Bu yüzden birkaç gün içinde dört bin kişiden fazla Safevî Mahmudabad'a geldi." *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 181 (Venedikli Tüccarın seyahatnâmesi)

219 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 13; *Ahsenü'-Tevârih*, s. 66; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 145 vd; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 58-59.

220 *Hulasatü't-Tevârih*, c. I, s. 63; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 66-68; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 461-462.

düğünü ve onun Gülistan kalesi ile uğraşmaktansa Azerbaycan'a yönelmesini telkin ettiğini söylüyorlar[221]. Ancak, gerçekte Emir Zekeriya'nın İsmail'in hizmetine girmesi ve onu Azerbaycan üzerine yürümeye teşvik etmesinin etkisi büyüktür[222]. Şüphesiz, bu karar değişikliğinde Elvend Bey'in bu sıralarda Muhammed Karçıgay'ı kalabalık bir ordu ile Gence tarafına göndermesinin de payı vardı[223].

Yiğitliğinden ve cesaretinden dolayı kendisine "Tozkoparan" denilen Kaçar Piri Bey öncü olarak Nahcivan üzerine gönderildi[224]. Onun gelişinden haberdar olan Şekeroğlu Hasan Aga, Elvend Sultan'a haber vererek Kızılbaşların Azerbaycan üzerine yürüdüğünü bildirdi. Akkoyunlu Sultanı Elvend bunun üzerine Musullu Osman Bey'i, Kara Piri'yi karşılamaya gönderdi. Kara Piri, Osman Bey'in kuvvetlerini dağıttı, onu yakalayıp Şah İsmail'in huzuruna gönderdi, orada öldürüldü[225]. Elvend bunu duyunca Çukursa'd tarafına yöneldi ve Şurur'da hazırlıklara başladı[226].

İsmail yedi bin kişilik ordusuyla Şurur'a gelip Elvend'in otuz bin kişilik ordusunun karşısında saf tuttu[227]. Şirvan seferinde yer alan Kızılbaş reisleri yine aynı düzen içinde ordunun sağında ve

---

221 "Şah, Abdal Bey Dede, Lala Hüseyin Bey, Ustaclu Muhammed Bey, Talışlı Hadim Bey ve Şamlu Abdi Bey'i çağırıp Gülistan kalesini mi istiyorsunuz, Azerbaycan'ı mı diye sordu. Onlar Azerbaycan dediler. Şah rüyasını anlattı. Bundan sonra Azerbaycan'a yöneldiler." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 68; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 68.

222 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 117.

223 "Elvend, Muhammed Karçıgay'ı kalabalık bir ordu ile Gence'ye göndermişti. Şah kuşatmayı kaldırarak Akkoyunluları karşılamaya çıktı." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 14-15; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 61.

224 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 39; *Cihan-ârâ*, s. 266.

225 *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 62.

226 *Hulasatü't-Tevârih*, c. I, s. 69; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 170-171.

227 "Ordusundaki askerlerin çoğunun giysisi bile yoktu." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 80.

solunda yer aldılar. Denk olmayan kuvvetlerin savaşında[228] Kızılbaşlar büyük bir başarı elde edip Elvend'in ordusunu ağır bir mağlubiyete uğrattılar. Kaçmaya çalışan Türkmenler, ordunun arka tarafında yer alan develer ile Kızılbaşlar arasında sıkıştı. Bundan dolayı kayıp miktarı neredeyse yedi bini buldu[229]. İleri gelen Bayındır emirlerinden Karçıgay Muhammed, Latif Bey, Seydi Gazi Bey de öldürülenler arasındaydı[230]. Elvend savaş meydanını terk edip Erzincan üzerinden Diyarbekir'e gitti. Akkoyunlu hazineleri Kızılbaşların eline geçti[231]. Böylece Kızılbaşlar ikinci defa olarak az bir kuvvetle kendilerinden sayıca üstün kuvvetlere karşı büyük bir zafer elde etmiş oldular. Bu zafer onlara Akkoyunlu tahtının merkezi olan Tebriz'in yolu açtı.

İsmail ve Kızılbaşlar birkaç gün bölgede kaldıktan ve Elvend'in Diyarbekir'e gittiği hususunda emin olduktan sonra Tebriz'e yöneldiler. Yaklaşık 12000 Kızılbaş görkemli bir şekilde şehre girdi[232]. Tebriz'in ileri gelenleri İsmail'i karşılayıp ona bağlılıklarını bildirdiler[233].

Tebriz'de de büyük bir katliama girişildi. Akkoyunlu hanedanına mensup kişilerin ve Şeyh Haydar ile savaşanların mezarları sökülüp kemikleri yakıldı. Elvend'in hassa askerlerinden sekiz yüzden fazlası kılıçtan geçirildi. Hattâ Şeyh Haydar'ın başının

---

228 "Elvend ile savaşta ilk tüfek sesi duyuldu. Bu İran'daki ilk tüfek sesiydi." *Hulasatü't-Tevârih*, s. 72.

229 Kısasü'l-Hakanî'de (s. 36) bu sayıyı 20000 olarak verilir ki, abartılı olduğu bellidir.

230 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 39; *Hulasatü't-Tevârih*, s. 71-72; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 80-83; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 14-15; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 118; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 172; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 63 vd; *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 134; *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 184-185.

231 "Akkoyunlu güneşi batma sınırına gelmişti." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 83.

232 "Şah beyaz bir katıra binmişti. Başında kırmızı bir sarık bulunuyordu. Yanında on iki bin kişi vardı." *Hülasatü't-Tevârih*, s. I, s. 75.

233 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 84.

Tebriz sokaklarında dolaştırılması ve köpeklere atılmasının intikamını alırken bütün sokak köpekleri öldürüldü[234].

İsmail Heşt Beheşt sarayında tahta oturdu ve şahlığını ilan etti (1501 yılının ortaları). Adına üzerinde On İki İmam'ın adı ve "La ilahe İllâ Allah Ali Veliyullah" yazılı sikke kesildi[235]. Böylece Hurufiler, Serbedarlar, Muşaşa'alar gibi siyasal iktidarı ele geçirmeye çalışan tasavvufî hareketlere nazaran Safevîler başarıya ulaşmış oldular.

Şah İsmail ve Şiîlik

Şah İsmail'in asıl meselesi ise Şiîliğin ilanı idi[236]. Konuyu etrafıyla müzakere etti. Emirler üç yüz bin kişiye yakın Tebriz ahalisinin neredeyse dörtte üçünün Sünnî olduğunu ve aralarında "*Biz Şiî Padişah istemiyoruz.*" diye konuştuklarını, Şiîliğin ilan edilmesine karşı çıkabilecekleri ve bunun büyük bir tehlike olabileceğini söylediler. Şah İsmail, "*Kimseden korkmuyorum. Allah ve On İki İmam benimledir. Eğer bir söz söylenirse kılıcımı çeker ve kimseyi sağ bırakmam.*"[237] dedi. Ertesi gün Tebriz Cuma Camii'nde Kızılbaşlar ahalinin arasına tepeden tırnağa silahlı olarak karıştılar. Neredeyse iki Tebriz'linin arasında bir Kızılbaş bulunuyordu. Şah İsmail de elinde kılıcıyla minberin yanında duruyordu. Mevlana Ahmed-i Erdebilî minbere çıkıp On İki İmam adına hutbe okudu. Kaynaklara göre camidekilerin yarısı bundan memnuniyet duydular. Geri kalanlar rahatsız olup kıpırdanmaya başlayınca Kızılbaşlar hemen kılıçlarını çekip onları susturdular[238]. Ezan'a "*Eşhedü enne Aliyye veliyullah*" ve "*Hayyi alâ*

---

[234] "Neron'un zamanından bugüne kadar böylesine zalimce kana susamışlığın dünyaya geldiğini sanmıyorum." *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 185;

[235] *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 65.

[236] "Bu şans hiçbir padişaha nasip olmamıştı." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 40.

[237] *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 147.

[238] *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 60, 61; *Cihangüşa-yı Hakan*, s. 147 vd.

hayrü'l-amel" "*Muhammed ve Ali hayrü'l-beşer*"[239] sözleri ilave edildi[240]. Hutbeden sonra Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Emevîler ve Abbasîlere lanet okundu. Bundan sonra her yerde ilk üç halifeye lanet okunması[241], okumayanların katledilmesi[242], Sünnîler gibi namaz kılanların başlarının kesilmesi, Şah'ın zuhurundan önce Safevîlere ve Şiîlere sevgi duyanlara zulmeden Sünnîlerin intikam ateşinde yakılmaları[243] emredildi[244]. Bundan sonra Azerbaycan'da pek çok kişi öldürüldü[245].

Bu katliamın anlamı açıktı. Şah İsmail, öncelikle ailesine yapılmış olan kötülüklerin intikamını alıyordu. Şüphe yok ki, o kendisinin eğitimi ile meşgul olan Kızılbaşlardan dedesi, babası ve Kızılbaşların mücadelesi hakkında hemen hemen hepsi dramatik bir sonla biten pek çok hikâye dinlemişti. Şirvanşahlardan sonra Akkoyunlulardan da Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Sultan

---

239 *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 66; *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 154; *Kısasü'l-Hakanî*, c. I, s. 36.

240 "Tuğrul Bey'in Besasirî'yi bölgeden çıkarmasından yaklaşık 528 yıl sonra yeniden tesis edildi." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 86.

241 "Sokaklarda ve pazarlarda muhalifler (Sünnîler) için lanet ve beddua okundu. Sünnîlerden korku kalmadı" *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 16; "Bu tarihe kadar hiçbir padişah bunu başaramamıştı." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 64, 73.

242 *Hülasatü't-Tevârih*, s. 72-74; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 85-86; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 119; *Lubbü't-Tevârih*, s. 394; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 16-17; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 40-41; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 65; *Alemârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 47.

243 Yakarak öldürme Şah İsmail'in en sık başvurduğu idam şekliydi. Günümüz İran argosunda yer alan ve aşağılama amacıyla kullanılan "Pedersuhte" tabiri de buradan gelmektedir.

244 *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 66.

245 "O zamanda Azerbaycan memleketindeki pek çok cahil ve mutaasıbın vücudu gazilerin kılıcıyla temizlendi." *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 66; "Şah-ı velayetten önce Hz. Ali'yi sevenlere ve Şiîlere eziyet eden mutaassıplar ve cahiller intikam ateşine atılarak yakıldılar."*Ravzatü's-Safeviyye*, s. 154.

Ali'nin -elbette buna İsmail'in öldürülme korkusuyla geçirdiği İstahr, Erdebil ve Gilan'daki yıllarını da ilave etmek gerekir- intikamı alınmaktaydı. Bu yüzden seleflerinin acıları, kendi acı ve sıkıntılarıyla birleşip, düşmanlarını can korkusuna düşüren bir intikam hırsına dönüştürmüştü.

İkinci olarak katliamların tesiriyle Sünnîlik bütünüyle sindiriliyor, Şiîlerin Sünnîlerden kaynaklanan korkuları ortadan kaldırılıyor ve Şiîlik takiyye ve gizlilik döneminden çıkıp resmî bir mezhep haline getiriliyordu. Bu yönüyle şiddet gösterisinin temelinde Kerbelâ olayının ve bunun etrafında oluşan acı, ıstırap ve gözyaşı ile süslenen hikâyelerin derin bir intikam duygusu yaratması da yatıyordu.

Son olarak sultanlığının kabulü ve fethedilmesi planlanan bölgeler için de bir tür gözdağı amacını güdüyordu. Ortaya öylesine dehşetli bir manzara çıkarılmıştı ki, Şah'a direnen ister Sünnî ister Şiî kökenli her kim olursa olsun akıbet aynı olacaktı. Bu yönüyle Sultanlığın tesisi konusunda da oldukça katı bir tutum içindeydi ve hâkimiyetine karşı çıkan herkes aynı akıbeti paylaşacaktı

Bu şiddet gösterisi en çok Şiîliğin yayılmasında kendisini gösterdi ve başta Tebriz olmak üzere hâkimiyet altına alınan sahalardaki insanlar Şiîlik ile ölüm arasında bir tercihe mecbur bırakıldı. Her ne kadar Safevî kaynakları herkes Şiîliğe girmeye başladı ve bu mezhep revaç buldu[246] diye kaydediyorsa da ileride görüleceği üzere Kazrun, Yezd, Tabes, Karşi, Bağdat ve Horasan'da büyük katliamlar yapıldı. Netice olarak Sünnîlik azalmaya başladı ve kimse Sünnî olduğunu gösteremez oldu[247].

Safevî kaynakları Şah İsmail'in kan dökücülüğü konusunda ona hiçbir eleştiri getirmezler. Sadece Hurşah b. Kubad, İsmail'in

[246] "Ulema ve Fuzela On İki İmam mezhebinin meseleleri ve bahisleri üzerinde çalışmaya başladılar. Gün geçtikçe On İki imam mezhebi her yerde revaç buldu." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 73.

[247] *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 17.

doğumu bahsinde, Orta Asya kökenli bir inanca atıf yaparak, onun avucunda kan pıhtısıyla doğduğunu[248], bunun da ileride büyük ve kan dökücü bir hükümdar olacağına delalet ettiğini yazdıktan sonra, "kan dökücülüğü o hale gelmişti ki, kan içici Behram (Savaş Tanrısı) bile onun korkusundan Nahid yıldızının (Çoban Yıldızı/Savaş Tanrıçası) çarşafının altına saklanırdı." diyerek dolaylı bir eleştiri yapar[249].

Öte yandan Şiîlik hususundaki bu kadar yoğun vurguya rağmen Şah İsmail, yola çıkmasından bütün İran'da hâkimiyetini tesis edinceye kadar geçen süre zarfında İran'ın diğer Şiî zümreleri tarafından her yönüyle desteklenmemişti. Bu yüzden aslında Safeviyye hareketini ve Şah İsmail'in hurûcunu başlı başına Kızılbaş hareketi olarak ele almak icap etmektedir. Bu yönüyle İran'da Şiîliğin tesisi ve Şiîleştirme, dolaylı olarak, aşırı[250] fikirlere sahip olan Kızılbaşların da eş zamanlı Şiîleşmesi anlamına geliyordu. Çünkü görüldüğü kadarıyla Kızılbaşların fikrî hayatını besleyen tek merkez Erdebil tekkesiydi ve daha çok "Dedeler" tarafından temsil edilmekte ve sözlü geleneğe dayanmaktaydı. Şah İsmail'in etrafındaki Kızılbaşlar bütünüyle askerlik sahasında göründüğünden askerî uygulamaların dışında Şiîliğin tesisinde teorik bir rol oynayacak durumda da değillerdi[251]. Bu yüzden Şah İsmail, etrafa haberler göndererek Şiî ulemayı İran'a çağırdı. Cebel-i

---

248 Bkz. Naciye Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara 1995, s. 341 vd.

249 "Kan dökücülüğü öyle bir mertebeye ulaştı ki, onun hükümdarlığı zamanında kan içici Behram bile can korkusuyla Çoban yıldızının çarşafının altına saklanırdı." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 3.

250 Gali, Gulat ya da Aşırı deyimi bana ait değildir. Genel olarak On İki İmam Şiası'nın dışında olan gruplar için kullanılması alışkanlık haline geldiğinden mecburen kullanılmıştır.

251 "O dönemde Caferi mezhebinin esasları hakkında halk bir şey bilmiyordu. Çünkü İmamiyye'nin fıkıh kitapları ortada yoktu. Şeyh Cemaleddin Mutahhar-ı Hıllî'nin Kavaidü'l-İslam adlı eserinin birinci cildinin

Amul[252]ve Bahreyn'den gelen Şiî-Arap ulema yerel ulema ile birlikte Şiîliğin temel dinamiklerini ortaya koymuşlar, pek çok eser telif etmişler ve İran'ın fikrî anlamda Şiîleşmesinde gerçek rolü oynamışlardır[253].

Ahaliyi Şiîliğe geçirmede uygulanan birinci yöntem ise oldukça basitti. Halk Tebriz'de büyük bir meydanda toplanıyor, Şiî ulemadan biri halka Şiîliğin esaslarını anlatıyor, diğeri ise hazır bekler hutbe ve vaazdan sonra ahaliyi yeni mezhebe döndürürdü[254].

Şah İsmail'in Şiîliği resmî mezhep yapması ve devlet gücünü her yönüyle Şiîliğin hizmetine vermesi, eski İran'da var olan, "*Din ve devlet iki kardeştir ve biri diğeri olmaksızın olmaz, din padişahlığın temelidir, padişah dinin koruyucusudur.*[255]" anlayışının yeniden canlandırılması anlamına geliyordu. Böylelikle "*Zıllullahu fi'l-arz*" yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi anlayışı yeniden tesis ediliyordu. Şah, "*Mürşid-i Kâmil*" sıfatıyla en yüksek dinî otoriteyi temsil ediyordu. Ama aynı zamanda Şah sıfatıyla da dinin en

---

üzerinden Kadı Nasrullah Zeytunî talim ve terbiye ile meşgul olurdu." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 86.

252 Cebel-i Amul'dan gelen ulemanın İran'daki faaliyetleri ve Şiîliğin tesisisndeki rolleri hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Mehdi Ferhanî Münferd, *Muhaceret-i Ulema-yı Şia ez Cebel-i Amul be İran der Asr-ı Safevî*, Tahran 1377/1999.

253 Bu dönemde İran'a getirilen Şiiliğin esaslarını anlatan kitaplar hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Resul Caferyan, *Safeviyye der Arsa-i Din, Ferheng, Siyaset*, c. II, Tahran 1379/2001, s. 807-824.

254 *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 154-155.

255 Bu söz Eşkanilerin hükümdarı Erdeşir'in oğlu Şapur'a vasiyetir. "Biliniz ki din ve padişahlık birbirine yapışık iki kardeştir. Biri diğer kardeşi olmadan ayakta duramaz. Din, şahlığın temeli ve direkleri olduğundan Şah da dinin bekçisidir. Bu yüzden şah mecburen kendi binasını din de bekçisini beklemelidir. Çünkü bekçisi olmayan şey kaybolur, temeli olmayan şey ise viran olur." Gulam Hüseyin Sadıkî, *Cenbeşha-ye Dinî-i İran*, Tahran 1375/1997. s. 18, 19; Mesudî, *Müruc ez-Zeheb*, (çev. Ahsen Turan), İstanbul 2004, s. 142.

önemli koruyucusu durumundaydı[256]. Nitekim Cihangüşa-yı Hakan adlı eserin içinde yer alan Şah İsmail'in elinde kılıç ile camide On İki İmam Şiası'nı ilan edişini tasvir eden minyatür, onun koruyuculuk vasfını bütün sadeliği ile ifade etmektedir.

İlk Tayinler

Şahlığın ilanından sonra Şah İsmail, Mir Zekeriya'yı vezarete getirdi[257]. Gilan'da iken hocalığını yapmış olan Mevlana Şemseddin Gilanî ise en yüksek dinî makam olan "Sadaret"[258] ile görevlendirildi. Emirü'l-ümeralık ise Lala Hüseyin Bey ve Dede Abdal Bey'e verildi[259]. Rumlu Div Ali'ye "sultan" unvanı verilerek emirliğe yükseltildi. Karamanlu Bayram Bey ise Şah İsmail'in kız kardeşi ile evlendi[260]. Bundan sonra tayinlerde göreve atanacak kişinin Şiîliğe duyduğu samimiyeti esas ölçü haline geldi, Şiîliğe sadakatinden şüphe duyulan kişiler her zaman gizlice takip edildi[261].

Akkoyunlu Sultanlarıyla Son Savaş

Şah İsmail, Akkoyunlu Sultanı Elvend'in, Erzincan dolaylarında ordusunu yeniden toparlamaya çalıştığı haberinin alınması üzerine Erzincan'a doğru yola çıktı[262]. Yolda avlanarak bir süre oyalandı. Fakat bu esnada Elvend'in Tebriz'e yürüdüğü haberi ge-

---

256 R. Savory'nin, Şah'ın aynı zamanda kayıp imam Mehdi'nin temsilcisi olduğu yolundaki görüşlerin tenkidi için bkz. M. Sefatgol, *A.g.e.*, s. 78.

257 Mir Zekeriya 1512/13 yılında Horasan'da öldü.

258 Sadaret makamı en yüksek dinî görevi yerine getirmek amacıyla Şah İsmail tarafından ihdas edilmiş bir makamdı. Sadaret kelimesi Osmanlılarda vezaret ile eş anlamlı olarak kullanılmışsa da Safevî Devleti'nin ilk dönemlerinde böyle bir anlamı karşılamıyordu.

259 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 55; *Lubbü't-Tevârih*, s. 394; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 113

260 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 17.

261 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 55; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 66.

262 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 41.

lince, ordusunu hemen döndürdü. Elvend Tebriz'e hâkim olamadan kaçmak zorunda kaldı, ordusu dağıldı. O, Ovcan üzerinden Bağdat'a geldi; ama burada Pürnekli Barik Bey'in muhalefeti ile karşılaşınca Diyarbekir'e gidip, şehrin idaresini eline aldı[263].

Bundan sonra Diyarbekir'e yerleşen Elvend'in Şah İsmail'e muhalefeti devam ettiyse de karşı da koymadı. Onun ölümü konusu şüphelidir. Safevî kaynakları onun 1504/5 yılında Diyarbekir'de eceli ile öldüğünü kaydetmesine rağmen[264], adı bilinmeyen Venedikli Tüccar, Diyarbekir'de Musullu Emir Han tarafından yakalanıp Şah İsmail'e teslim edildiğini, kendisinin de onu Malatya'da iken çadırda zincirlenmiş vaziyette bizzat gördüğünü, Şah İsmail'in Dulkadir seferinden döndükten sonra onu öldürdüğünü bildiriyor[265].

Şah İsmail'in bütün Azerbaycan'ı ele geçirmesinden oldukça rahatsız olmuş olan Irak, Fars ve Kirman bölgelerinin hükümdarı Murad, büyük bir ordu toplayarak savaş hazırlıklarına başladı.

---

263 *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 47; *Hulasatü't-Tevârih*, s. 73, 74.

264 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 117; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 18.

265 "Emir Bey adamlarından dört yüz kişi ile Musul'dan, Amid-Diyarbekir'de yaşayan Elvend'in yanına gitmek için yola koyuluyor. Onun yardımına gelmiş ve üstelik İsmail'in döneceğinden de korkuya kapılmış gibi görünüyor. Emir Bey, onun beylerinden biri olduğundan Elvend her zamanki gibi onu lütuf ve sevgi ile kabul ediyor. Ona güveniyor ve adamları olan dört yüz kişi ile birlikte şehre girmesine izin veriyor. Emir Bey içeri girer girmez ansızın elini talihsiz gencin omzuna koyuyor ve: *Sen Sultan İsmail'in esirisin!* diyor. Daha sonra şehre bir idareci görevlendiriyor. Elvend'i zincire vurup yanında, Malatya'ya, İsmail'e götürüyor. Bu sırada ben Malatya'da idim. Çünkü bu şehir Alaüddevle'nin ülkesinin yolunun üstünde olup İsmail orada savaş ve vuruşmalarla meşgul idi. Emir Bey yanında bulunan dört yüz Safevî sipahisiyle birlikte bir buçuk gün kaldı. Bizzat ben, genç Elvend'i bir çadırda zincirlenmiş halde gördüm. Emir Bey oradan gitti. Elvend'i de kadirşinaslık gösterisi için hediye olarak İsmail'e götürdü. Onun yanına varınca, İsmail, Elvend'i yanına getirmelerini emretmiş ve kendi elleriyle başını kesmiş." *Sultanlar ve Savaşlar*, s, 198.

Delican'a gelerek kendisine bağlı Akkoyunlu emirlerinin askerleriyle gelip katılmaları için her tarafa adamlar gönderdi. Burada yaklaşık 7000 kişi toplanınca bunları Hemedan tarafına gönderdi.

Akkoyunlu toprakları hızlı bir şekilde Kızılbaşların eline geçtiği halde Akkoyunlu aşiret reislerinin birbirleriyle mücadelesi devam ediyordu. Sultan Murad'ın annesi Gevher Hatun öncelikli işin Şah İsmail'in ve Kızılbaşların bertaraf edilmesi olduğunu söyleyerek Ferruhşad Bey ve Eslemez Bey'den aralarındaki ihtilafın hiç olmazsa bir süreliğine ertelenmesi ve oğlu Murad'a yardım edilmesi için onları ikna etmeye çalıştı[266].

Önemli bir Şiî merkezi olan Kum'un idareciliğini yapan ve ahalinin baskısı ile Şia mezhebini benimseyen Eslemez Bey, Murad Sultan'ın çağrısına uymamıştı. Elbette bu itaatsizlik Şah İsmail'in Şiîliği terviç etmesinden çok kendi aralarındaki rekabetten kaynaklanıyordu. Ancak Gevher Hanım, Kum'a giderek Eslemez ile görüşüp durumun nezaketinden bahsetti. Eslemez Bey ikna olarak Kum'dan ayrılıp Hemedan'a doğru yola çıktı[267].

Şah İsmail, Murad Sultan'a elçi gönderip akrabalık bağlarından bahsedip kendisine tâbi olmasını istedi[268]. Murad, bu teklifi elbette reddetti. 1503 yılının Haziran'ında iki taraf Hemedan yakınlarındaki Alma Bulağı[269]denilen yerde karşı karşıya geldiler[270].

---

266 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 18, 19.

267 "Eğer Kızılbaş ile savaşılmazsa Şirvanşahların ve diğerlerinin başına gelmiş olanları duymuş olmalısın. Eğer yardıma gelmezsen Sultan Murad mağlup ve Türkmenler esir olmuş olacak. Oğullarına merhamet etmelisin dedi". *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 76.

268 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 90-95; *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 47-48; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 76.

269 Bazı kaynaklarda Alma Kulağı imlası ile kayıtlıdır. Ancak bu ismin Alma Bulağı olması icab eder.

270 Şah'ın ordusu on iki bin kişi idi. Hulefa Bey ile Mansur Bey Kıpçakî öncü oldu, Kaçar Piri Bey 1500 kişilik bir kuvvetle ihtiyata ayrıldı. Dede Abdal Bey, Lala Hüseyin Bey, Ustaclu Muhammed Bey, Karamanlu

Akoyunlular sayıca üstün durumdaydılar[271]. Öncü durumdaki Eslemez Bey, Kızılbaş ordusunun öncülerini yerinden oynatıp, ordunun merkezine ağır darbeler vurmaya başladı. Onun bu başarısı diğer Bayındır beylerinin kıskançlığına sebep olduğundan ona gerekli desteği vermediler. Safevî ordusunun içine girmiş olan Eslemez Bey, Kızılbaşlar tarafından kuşatılarak ordusuyla birlikte bertaraf edildi. Bu yüzden üstünlük bir anda Kızılbaşların eline geçti. Akkoyunlu ordusu dağıldı. Bayındır beylerinden Eslemez Bey, Ali Bey ve Güzel Ahmed Bey ile birlikte yaklaşık on bin kişi öldürüldü[272]. Şah İsmail'in "Nâ-Murad (=Muradsız)" dediği Sultan Murad, savaşı kaybedince Şiraz'a gitti. Safevîler her tarafa elçiler göndererek zaferlerini duyurdular[273]. Böylece bütün Azerbaycan ve Irak-ı Arap Safevîlerin eline geçmiş oldu[274]. O kış Elvend dağının eteğinde kışlandı.

Sultan Murad'ın Şiraz'dan çıkarak Fars memleketlerini ele geçirmeye başladığı haberi gelince, Şah İsmail yeniden onun üzerine yürüdü. İsfahan üzerinden Fars'a yöneldiği sırada Firuzkuh bölgesinin hâkimi Hüseyin Kiya Çelavî'nin isyan ettiği haberi geldi[275]. Şah İsmail, Aykutoğlu İlyas Bey'i onun üzerine gönderip kendisi İsfahan'a ulaştı. Şehir halkı onu memnuni-

---

Bayram Bey, Şamlu Abdi Bey, Şamlu Yeğen Bey, Mühürdar Sarı Ali de ordunun sağında ve solunda yer aldılar. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 82; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 76.

271 İskender Bey-i Münşî, Akkoyunlu ordusunun yetmiş bin kişi olduğunu kaydediyorsa da sayı abartılıdır. *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 48; Keza Cevâhirü'l-Ahbâr'da da elli bin kişi diye kayıtlıdır. Bkz. *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 120; "Ordunun sağında Ali Bey, solunda Murad Bey yer adı. Eslemez Bey ise öncü oldu." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 77.

272 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 77; *Lubbü't-Tevârih*, s. 396; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 90-95; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 41; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 48; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 472 vd; *Kısasü'l-Hakanî*, c. I, s. 37.

273 *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 48.

274 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 41

275 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 80; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 100.

yetle karşıladı. Şehrin idaresi Şamlu Abdi Bey'in oğlu Durmuş Han'a bırakıldı.

Kirman'ın idaresi ise Ustaclu Han Muhammed'e verildi. O 600 kişilik bir kuvvetle Kirman'a yönelince, şehrin idaresini elinde bulunduran Türkmen Mahmud Bey, emrinde en az iki bin kişi olmasına rağmen direniş göstermeyip Horasan'a kaçtı[276].

Sultan Murad, Şah İsmail'in geldiğini haber alınca Şiraz'ı bırakarak önce Şuşter'e daha sonra Bağdat'a kaçtı. Böylece Şiraz zahmetsizce ele geçirildi[277]. Kazrun hatipleri Sünnî oldukları gerekçesiyle öldürüldü. Şiraz Eyaleti Dulkadirlilerin Hacılar oymağından Keçel Bey'e verildi. Bundan sonra Şiraz Dulkadirlilerin merkezi haline gelip uzun yıllar onlar tarafından idare edildi[278].

Son Akkoyunlu Sultan'ı Murad Bağdat'ta Pürnekli Barik Bey tarafından karşılandı. Ancak o burada da fazla kalamayarak Barik Bey'le birlikte Haleb'e gidip bir müddet Memlük sultanı Kansu Gûrî'nin himayesinde kaldı. Daha sonra Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'in yanına gitti. Onun kızı ile evlendi. Bu evlilikten Hasan ve Yakup adıyla iki de oğlu oldu. Çaldıran savaşında Osmanlı ordusunda yer alan Sultan Murad, I. Selim tarafından Diyarbekir üzerine gönderildi. Urfa yakınlarında Kaçar Karaca (Açe) Sultan ile yaptığı savaşta öldürüldü[279]. Karaca Sultan onun başını ve yüzük parmağını Şah İsmail'e gönderdi. Böylece Akkoyunlu hanedanı sona erdi (1514)[280].

---

[276] *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 41

[277] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 80; *Lubbü't-Tevârih*, s. 396; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 49; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 43; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 99.

[278] *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 42; *Hülasaü't-Tevârih*, , c. I, s. 80.

[279] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 197; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 132, 133; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 49

[280] Karaca Sultan yedi yüz kişilik bir kuvvetle sekiz bin kişilik orduya sahip Sultan Murad'ı yendiği için "Kudurmuş Sultan" diye isimlendirildi.

Firuzkuh'un Zaptı

Mazendaran hâkimi Emir Hüseyin Kiya Çelavî, Rey, Firuzkuh, Demavend, Har, Semnan ve çevresini ele geçirmiş, aslında bir Şiî olmasına rağmen[281] Şah İsmail'e karşı ayaklanıp karşı çıkmaya başlamıştı. Sultan Murad'ın yenilmesinden sonra onun muhalefetinden cesaret alan bir kısım Türkmen de Kızılbaşlardan kaçarak ona sığınmışlardı. Şah İsmail, daha önce Azerbaycan'ın idaresini verdiği Aykutoğlu İlyas Bey'i[282], onun bertaraf edilmesi için gönderdi (1504). Ancak, Hüseyin Kiya daha atak davranarak İlyas Bey'i öldürdü. Şah İsmail, hurûcundan beri yanında olan Aykutoğlu İlyas Bey'in öldürüldüğü haberini alınca çok üzüldü. Hemen Hüseyin Kiya'nın üzerine yürüdü. Önce Gülhandan kalesine yöneldi; burası ele geçirildikten sonra Demavend'de katliam yapıldı. Arkasından Firuzkuh kalesi teslim alındı. Mir Necm-i Gilanî'nin tavassutuyla kale halkı katliamdan kurtuldu ama muhafızların hepsi öldürüldü[283]. Oradan Asta kalesine geldiler. Hüseyin Kiya Çelavî ile Türkmenlerin reisi olan Cihanşahlu Murad Bey bir ay direndikten sonra 11 Mayıs 1504'te aman ile kaleyi teslim ettilerse de kale halkına ve Türkmenlere katliam yapıldı[284]. Hüseyin Kiya bir kafese konulunca, o buna dayanamayıp intihar etti. Buna rağmen cesedi Aykutoğlu İlyas Bey'i öldürdüğü yerde yakıldı. Kaleye sığınmış olan Türk-

---

281 "Hüseyin Kiya, Şia olmasına rağmen Türkmenlerin kandırmasıyla yoldan çıkıp Şah'a muhalefet ediyordu." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 24, 25.

282 "Aykutoğlu İlyas Bey, Azerbaycan'a vali yapılınca buranın eski valileri Nasır ve Mansur Beyler 4000 kişilik bir orduyla ona saldırdılar. İlyas Bey onları yendi ve 1000 kişiyi öldürdü.". *Ahsenü't-Tevârih*, s. 97.

283 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 81; *Lubbü't-Tevârih*, s. 394.

284 Tarih-i Elfi'de ve Tarih-i İlçi-yi Nizamşah'ta 30000 kişinin katledildiği kayıtlıysa da rakamın abartılı olduğu ortadadır. *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 24-27; *Tarih-i Elfi*, s. 322; Hasan Rumlu 10000 kişinin katledildiğini yazmaktadır. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 101, 108-109.

menlerin reisi Cihanşahlu Murad Bey ise bir kazığa geçirilerek yakıldı[285].

Bu şiddet gösterisi de hemen yankısını buldu: Gilan bölgesinin hâkimi Karkiya Mirza Ali'nin kardeşi Karkiya Sultan Hüseyin, Şah İsmail'e bağlılığını bildirip ülkesine döndü[286]. Şah Sovuhbulağ'da[287] iken Erdsend kalesinin kumandanı Suhrab Çelavî, Harakan yaylasına gelindiğinde de İstinadak kalesi halkı Şah'a bağlılıklarını bildirdiler[288]. Bu sıralarda Reis Muhammed Kere'nin Yezd'e saldırdığı haberi geldi.

---

285 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 121-123; "Bayındırlılar Irak-ı Acem'de toplanmışlardı, başlarında Murad Bey vardı. Hüseyin Kiya'nın yenilmesinden sonra Murad Bey de ateşte yakıldı." *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 49-51; "Murad Bey ateşte pişirildi ve kinci Kızılbaşlar onu yediler.", *Tarih-i Elfi*, s. 322; "Murad Bey ibret için kebap yapıldı ve gaziler onu yediler." *Hülasatü't-Tevârih*, s. I, s. 83; "Gaziler Murad Bey'i ibret için kebap yaptılar." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 42; "Murad Bey-i Türkmen bir çubuğa sarılıp kebap yapıldı. Şah ondan herkesin bir lokma yemesini istedi. Sufiler öyle bir hücum ettiler ki, ne et kaldı ne kemik. Hüseyin Kiya'yı da yakıp nehre attılar." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 24-27; Cihanşahlu Murad Bey'in pişirilip yenilmesi meselesi, Kızılbaşların Şah'ın emirleri karşısında ileri derecede bağlı olduklarını göstermek için kaydedilmiştir. Safevî kaynakları temelde bu hususa dikkat çekerler. H.Rommer'in ileri sürdüğü, bu hadisenin Türklerin Orta Asya'daki inançlarının ve yaşayış tarzının dolaylı bir devamı olduğu şeklindeki görüşün hiçbir dayanağı yoktur. Bkz. H. Roemmer, Kızılbaş Türkmenler Safevî Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları, (çev. Harun Yüksel), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, sayı 38 (2006).

286 1505 yılında Kiya Hüseyin, kardeşi Karkiya Mirza Ali'ye karşı Lahican'da ayaklandı. Mirza Ali, idareyi kardeşine bırakarak inzivaya çekildi. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 116.

287 Bu yer adı metinlerde Savecbulağ, Sovuhbulağ, Savahbulağ gibi imlalarla yazılmaktadır. Türkçe'de Soğuk Pınar anlamına en yakın söyleyiş Sovuhbulağ olduğu için bu isim tercih edilmiştir.

288 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 84.

Asta kalesinin zaptından sonra Şah İsmail, esirler arasında Musullu Türkmenlerinden Begüm Hanım'ı görüp onu kendisine nikâhladı[289].

Yezd ve Tabes'in Alınması

Sultan Murad'ın Bağdat'a kaçmasından sonra Yezd hâkimi Bayındırlı Murad Bey de Şah İsmail'den korktuğu için şehrin idaresini veziri Hoca Sultan Ahmed-i Saruyî'ye bırakıp Herat'a, Sultan Hüseyin Mirza'nın yanına kaçmıştı[290].

Sultan Murad'ın mağlup edilmesinden sonra Şah İsmail Yezd'i Lala Hüseyin Bey'e tuyul[291] olarak verdi. Hüseyin Bey, Şuayb Bey'i Daruga olarak Yezd'e gönderdi. Ancak Sultan Ahmed onu hile ile öldürdü. Bu esnada karışıklıktan istifade eden Ebrkuh hâkimi Muhammed Kere[292], Yezd'i istila edip Sultan Ahmed'i

---

289 "Asta kalesinin fethinin ardından Musullu Begüm de kız kardeşleriyle birlikte hareme geldi. Güzelliği ile şöhret bulduğundan Şah'a eş olmayı kabul etti. Taçlı Hanım diye söylendi." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 122. "Taçlı Hanım'ın hal tercümesi şöyledir: Bu büyük hanımefendi Musullu taifesindendir. Akkoyunlu Türkmenlerinin fetreti döneminde kavmi ve akrabasıyla birlikte, emniyeti ve ferahlığı olmayan Hüseyin Kiya Çelavi'nin memleketine gitti. Daha önce zikredildiği üzere Asta kalesi feth edildiğinde bu hanımefendi de kalenin içinde idi. Hazret-i Şah Hisarı seyrederken mübarek bakışları esirler arasındaki bu hatuna düştü. Şah onu mutemed adamlarından birine emanet etti. Bir müddet sonra evlendi ve Taçlı Hanım denildi. Şah onu çok severdi. Onun sözü Şah üzerinde o kadar etkiliydi ki, saray ileri gelenlerinden veya devlet adamlarından birinin bir müşkili olduğunda ya da Şah'ın gazabına uğradıklarında Taçlı Hanım'a müracaat ederlerdi ve o vartadan kurtulurlardı." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 27-28.

290 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 97.

291 Tuyul, Osmanlı Tımar sistemi gibi, bir bölgenin gelirlerinin ikta olarak verilmesi demektir.

292 Reis Muhammed Kere, Akkoyunlular zamanında Ebrkuh hâkimiydi. Şah İsmail'in Şiraz seferi sırasında ona armağanlar göndererek itaatini

öldürdü[293]. Bunun üzerine Şah İsmail Yezd'e gelerek şehri ele geçirdi. Şehirde katliam yapılıp en az yedi bin kişi öldürüldü[294]. Muhammed Kere yakalanıp bir kafese konularak İsfahan'a getirildi. Burada kadın-erkek bütün akrabalarıyla birlikte yakıldı[295]. Dulkadirliler Ebrkuh'u ele geçirdiler, Muhammed Kere'nin oğlu İsa yakalanarak kafes içinde Şiraz'a getirildi ve burada idam edildi (1505)[296].

Fars eyaletinin idaresi Dulkadirli Keçel Bey'e verilmişti[297]. Ancak bir süre sonra, halka iyi davranmadığı gerekçesiyle görevden alınıp idam edildi; Şiraz bir süreliğine Avşar Mansur Bey'in idaresinde kaldı[298]. Keçel Bey'in yerine yine Dulkadirli Türkmenlerinin Şeyhli aşiretine mensup olan Sarı Ümmet Bey, "Halil Sultan" lakabı verilerek tayin edildi, Dulkadir ordusu Halil Sultan'ın emrine verilip, Fars eyaleti de ona bırakıldı[299].

Yezd'in alınmasından hemen sonra Sultan Hüseyin Mirza'nın elçisi güya Şah'ın fetihlerini tebrik amacıyla Yezd'e geldi. Fakat getirdiği mektup ve hediyeler küçültücü ve alaycı ifadeler taşıdığından hızla Horasan hududundaki Tabes'e akın yapıldı. Burası Sultan Hüseyin Mirza tarafından Emir Muhammed Veli Bey'e Soyurgal olarak verilmiş ve onun adamlarından Terdi Baba'nın idaresine bırakılmıştı. Terdi Baba, Kızılbaşların geldiğini haber alınca

bildirmiş, Şah İsmail'de onun Ebrkuh hâkimliğinde kalmasına müsaade etmişti.

293 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 43;

294 "Muhaliflerden gördüklerini öldürdüler." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 32.

295 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 43, 44; *Hülasatü't-Tevârih, c. I*, s. 84; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 122-123; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 51; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 478-479; *Lubbü't-Tevârih*, s. 400.

296 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 87; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 44.

297 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 121.

298 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 123.

299 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 44; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 88.

kaleye sığındı. Kızılbaşlar Tabes'i ele geçirip katliam yaptılar[300]. Bu haber Horasan'da büyük bir korkuya neden oldu. Sultan Hüseyin Mirza, Şah'ın gönlünü almak için daha gösterişli hediyeler gönderdi. Şah İsmail, hızlı bir şekilde oradan ayrılarak Yezd üzerinden İsfahan'a geçti[301]. Bu sıralarda bölgede büyük bir kıtlık yaşanmaktaydı. Şah İsmail daha önce söz verdiği halde orduya hububat satmakta gönülsüz davrandığı ve depolarında tuttuğu gerekçesiyle Emir Gıyaseddin Muhammed'i ve hakkında şüpheli mektuplaşmalar yapıyor diye dedikodu çıkarılan Şah Takiyüddin Muhammed'i idam ettirdi[302].

II. Bayezid'in Elçileri

1505 yılının kışında Şah İsmail İsfahan'da iken, Fars ve Irak'taki zaferlerini tebrik etmek amacıyla Osmanlı sultanı II. Bayezid'in elçileri geldi. Eşikağası Başı Şamlu Durmuş Han ve diğer muhafızlar gösterişli silahlarla Şah'ın yanında durdular. Tahtın bir tarafında tören giysileri içinde ordu kumandanları yani Kızılbaş reisler, diğer tarafında ise Şemseddin Lahicî, Şerefeddin Şirazî gibi din adamları yer aldılar. Şah onları büyük bir gösterişle karşılayıp Nakş-ı Cihan sarayında ağırladı[303]. Ordusuna geçit resmi yaptır-

---

[300] "Yaklaşık yedi-sekiz bin kişi öldürüldü." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 86; "Yedi bin kişi öldürüldü. Bu haber Horasan'da yayılınca büyük bir korkuya neden oldu." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 31; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 123; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 114; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 52; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 480; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 44; "Orada bin kişi öldürüldü." *Lubbü't-Tevârih*, s. 401.

[301] Hurşah b. Kubad'a göre Şah İsmail, Tabes'in alınmasından bir hafta sonra burada yapılan katliamdan dolayı pişman olmuş, bu işe sebep olduğu gerekçesiyle Mir Bekir'i yakalayıp, göğsüne ve karnına 400 şiş saplayarak öldürmüş. *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 31.

[302] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 87; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 114.

[303] *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 44; "Meraga'da iken" *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 115; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 87; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 480; *Gulam*

dıktan sonra Şah'a bağlı olanların kendilerini minareden atmaları istendi. Kızılbaşlar bu emre kayıtsız uyup sırayla minareye çıkıp aşağıya atlamaya başladılar. Yüzden fazla kişi atlayıp, çok sayıda kişi de atlamak için sıraya girince Osmanlı elçisi gördüğü manzara karşısında dehşete kapılıp, gösterinin durdurulmasını rica etti[304]. Ayrıca, Muhammed Kere ve ailesinin yakılması da Osmanlı elçisinin önünde cereyan etti[305].

Şeyh Haydar'ın İntikamı

1506 yılında Dulkadirli'den Korçubaşı Dede Abdal Bey, Şeyh Haydar'a karşı savaşa katılanların tespit edilip katledilmeleri amacıyla Tabersaran'a gönderildi. Suçlananların bizzat Abdi Bey'e müracaat ederek masum olduklarını ispat etmeleri istendi. Bu soruşturma esnasında muhtelif Türkmen kabilelerine mensup çok sayıda adam öldürüldü[306].

Kürt Sarım

1506 yılında Azerbaycan sınırında Urumiye'ye saldırılarda bulunan Kürt Sarım'ın bertaraf edilmesi için ordu sevk edildi. Kürt Sarım'ın taraftarlarına katliam yapıldı, ancak kendisi ele geçirilemedi. Bir süre sonra yeniden ortaya çıkınca Karamanlu Bayram Bey, Talışlı Hadim Bey, Şamlu Abdi Bey ve Tekeli Sarı Ali Bey'in idaresinde yine ordu sevk edildi. Safevîler, Kürt Sarım'ın ailesini ve adamlarından pek çoğunu sağ olarak ele geçirdiler. Bu

---

Server, s. 62; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 116. *Fütûhat-ı Şahî*, s. 249.

304 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 115;

305 "(Elçi) büyük bir korku ve endişeyle ülkesinin yolunu tutup, gördüğü şeyleri padişaha anlattı." *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 480. Habibü's-Siyer müellifi Hüseyin Kiya'nın da İsfahan'da yakıldığını kaydetmişse de eksik bir bilgidir.

306 *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 53; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 118; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 44. *Lubbü't-Tevârih*, s. 401; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 87.

savaşta Durmuş Han'ın babası Korçubaşı Abdi Bey ve Sarı Ali öldürüldü. Şah İsmail bunların intikamını almak için esirlerin hepsini öldürdü (1507 yılının kışı)[307].

Dulkadiroğulları ile Savaş

Dulkadir Türkmenleri, Safeviyye tarikatının en eski müridlerinden olup tarikatın erken dönemlerinden itibaren Erdebil'e yerleşmeye başlamışlar, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın faaliyetlerine fiilen destek olmuşlardı. Şah İsmail'in Erdebil'de gizlenmesi de yine Dulkadirliler tarafından sağlanmıştı. Yukarıda da bahsedildiği üzere Şah İsmail'in çağrısına en büyük desteği veren ve kalabalık bir şekilde onun hizmetine girenlerden biri de Dulkadirli Türkmenleri'ydi. Dulkadir Beyi Alaüddevle Bey'in halkının Şah İsmail'in hizmetine girişini engelleyemeyişi her halde konargöçer yapıdan kaynaklanıyordu ve Türkmenler bütünüyle kontrol edilememişlerdi.

Şah İsmail'in Akkoyunlu tahtına oturduktan kısa bir zaman sonra Dulkadirliler üzerine yürümeye teşebbüs ettiği, ancak Elvend'in Tebriz'e doğru yola çıktığı haberi gelince bu düşüncesini ertelediğine dair kayıtlara nazaran, o dönemde ciddî şekilde asker ihtiyacında olan Şah'ın, Dulkadirli sahasından gelen Türkmenlerin engellenmesine içerlemiş olabileceği akla geliyor. Çünkü o sıralarda Dulkadirlilerle Safevîler arasında herhangi bir problem görünmüyor.

Akkoyunlu hanedanın çökmesiyle birlikte bu devletin batı sınırında –yani Doğu Anadolu'da- otorite boşluğu meydana çıkınca, ülkenin batı sınırında Maraş, Elbistan ve çevresinde hüküm sü-

---

[307] *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 484, 485; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 52; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 120, 121; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 45; *Lubbü't-Tevârih*, s. 401; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 88; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 123. *Fütûhat-ı Şahî*, s. 259 vd.

ren Dulkadirliler yavaş yavaş hâkimiyetlerini Diyarbekir'e doğru yaymaya çalışmışlardı. Alaüddevle Bey, Akkoyunluların son sultanı Murad Bey'i himayesine aldığı gibi kızı ile de evlendirmek suretiyle akrabalık bağını kuvvetlendirmişti. Üstelik hâkimiyetini Harput'a kadar genişletmiş, Diyarbekir'de de Akkoyunlu Göde Ahmed Bey'in oğlu Zeynel Bey'in idaresini tesis etmişti[308]. Üstelik Şia ile Sünnîlik arasına sıkışmış olan Eğil, Atak, ve Silvan'ın Kürt idarecileri kendiliklerinden Dulkadirlilere katılmışlardı. Bundan sonra Savur, Silvan, Mardin ve uzun uğraşlardan sonra Urfa Dulkadirlilerin hâkimiyetine geçmişti. Böylece Akkoyunlu toprakları yavaş yavaş el değiştirmeye başlamıştı. Her ne kadar Zeynel Bey'in Diyarbekir'deki hâkimiyeti Musullu Emir Han tarafından sonlandırıldıysa da bölgede Safevî hâkimiyeti henüz tesis edilmemişti[309].

Safevî kaynakları Şah İsmail'in Dulkadir Beyliği'nin üzerine yürümesini, onun İran üzerine yürüyeceği haberinin alınmış olmasına[310] bağlıyorlarsa da gerçekte, mesele henüz tam olarak hâkimiyet altına alınamamış olan bölgelerden Dulkadirlilerin taleplerini ortadan kaldırmaktı.

Şah İsmail 1507 yılının baharında Dulkadirliler üzerine yürüdü. Aslında Diyarbekir üzerinden Dulkadir topraklarına ulaşması mümkün iken, gerek Osmanlılara gözdağı vermek gerekse etraftaki Kızılbaşların toplanmasını temin etmek amacıyla Erzincan'a gelip bir süre konakladı[311]. Buradayken Osmanlılara ve Memlük-

---

[308] Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 91.

[309] *Aynı eser*, s. 92.

[310] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 123-125; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 89; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 34; *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 53-54.

[311] "İsmail burada (Erzincan) kırk gün kalıp altmış bin savaşçı topladı ki bu sayı Alaüddevle'nin başını ezmek için haddinden fazlaydı." *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 194; Nahiyelerdeki emirleri asker toplamaları için görevlendirdi. Büyük emirler her tarafa gittiler. Bu esnada ordu

lere elçiler göndererek gerçek niyetinin Alaüddevle ile savaşmak olduğunu, kendilerine karşı herhangi bir kötü niyetinin bulunmadığını bildirdi[312]. Daha sonra Erzincan-Suşehri yolunu kullanarak Osmanlı topraklarına girdi. Gösterisini tamamlamak üzere Kayseri yakınlarında ordusunu konaklatıp[313], bir süre dinlendi. Askerlerin konakladığı esnada etrafa zarar vermemeleri hususunda kesin emirler verdiği gibi, etraftaki yerleşim yerlerinden ordugâha gelerek yiyecek satılmasına da müsaade etti[314]. Çavuşlulu Oğlan Ümmet'i Alaüddevle'ye elçi olarak gönderdi. Alaüddevle, elçiye kötü muamelede bulunup Közgölü'nde hapsetti[315]. Bundan sonra Sarız üzerinden Dulkadir topraklarına giren Dede Bey'in[316]

Erzincan'a yöneldi. Günden güne etraftak askerler gelip katılmaya başladılar" *Fütûhat-ı Şahî*, s. 273.

312 Şah İsmail'in II. Bayezid'e gönderdiği mektupta: "Nahır Burnu'ndan göç edilerek muhaliflerin üzerine yürünmesi kararlaştırılmıştır. Muhabbet ve söze bağlılık daha önce kararlaştırılan emir üzerinedir. Aynı emir iki taraf arasında yeniden tekid edilir. Bozmak kabul edilemez. Bu mübarek zamanda Darü'l-İslam-ı Rum memleketlerinden geçmek vâki olduğunda, askerlere ve gazilere bu beldedeki reayaya dokunmamalarını ve saldırmamalarını tenbih ettim." Diyerek dostluğa vurgu yapılıp, sözüne sadık kalacağı ve Osmanlı topraklarına zarar vermeyeceği tekid edilmiştir. *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, s. 346; *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 195.

313 "Bu esnada kimseye zarar verilmedi." *Ahsenü't-Tevârih*, s 124; "Rum vilayetine dâhil olduktan sonra geçilen her kasaba ve şehirde orada yaşayanlara adalet ve ihsan kapılarını açtı." *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 487.

314 "Adamlarını, ondan-bundan bir avuç samanı dahi bedavaya almaktan men edip öldürmekle tehdit etti." *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 195.

315 "Çavuşlu Oğlan Ümmet hapiste iken rüyasında Şah İsmail'i gördü. Şah ona gölü yüzerek geçmesini ve kurtulmasını salık verdi. O da öyle yapıp kurtuldu. Şah ona Hoy'da Yezidkan köyünü soyurgal olarak verdi." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 45; *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 196.

316 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 123; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 45; Hasan Rumlu ve Kadı Ahmed Kumî öncü kuvvetlerin başında Hüseyin Bey Lala'nın bulunduğunu kaydediyorlar. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 123-145; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 89.

kumandasındaki öncü kuvvetlere Dulkadirli Kasım Bey gece baskını yapıp Kızılbaşların bir kısmını öldürdü. Şah İsmail asıl kuvvetlerle gelince Dulkadirliler Turnadağı'na çekildiler. Alaüddevle Bey Osmanlılardan ve Memlüklerden yardım talep ettiyse de cevap alamadı. Bununla birlikte Osmanlıların Yahya Paşa kumandasında gönderdiği az bir kuvvet, Ankara yakınlarına kadar geldiyse de duruma müdahale etmedi[317]. Dulkadirliler zaman zaman dağdan inip baskınlar yaparak Kızılbaşlara zarar vermeye çalışıyorlar; ancak gerek Şah İsmail'in gözcüleri ve gerekse Dulkadir ordusu içindeki Kızılbaşların baskın haberini önceden ulaştırmaları yüzünden neticesiz geri dönüyorlardı. Şah İsmail savaşacak kimseyi bulamayınca[318] Alaüddevle'ye "Ala Dana" diye lakap takıp ülkesini baştanbaşa tahrip ettikten sonra[319] kışın yaklaşması ve yiyecek sıkıntısının baş göstermesi üzerine Hoy'a dönmek niyetiyle bölgeden ayrıldı. Dönüş yolunda Harput'u, Dulkadirlilerden aldı[320].

Şah İsmail, Elbistan'da iken Akkoyunluların en önemli beylerinden Diyarbekir valisi Musullu Emir Han[321] emrindeki kalabalık bir Türkmen grubuyla gelip[322], Diyarbekir şehrinin anahtarını ve

317 R.Yinanç, *Dulkadirli Beyliği*, s. 93.

318 Habibü's-Siyer'de üç gün savaş yapıldığı kayıtlıysa da diğer Safevî kaynakları bunu doğrulamamaktadır. (*Habibü's-Siyer*, c. IV, s.488); Habibü's-Siyer'de üç gün savaş oldu diye yazıyorsa da doğru değildir, söylendiği (bizim anlattığımız gibi) olmuştur." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 125.

319 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 123; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 45; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 123-124; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 89; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 34; *Lubbü't-Tevârih*, s. 404-405; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s.487-489; *Kısasü'l-Hakanî*, c. I, s. 39.

320 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 91; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 280.

321 "Musullu Türkmenlerinden Emir Bey'in oğlu Gülabi Bey'in oğluydu. Akkoyunlular zamanında uzun yıllar Diyarbekir eyalaletinin valiliğini yapmışlardı." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 124.

322 Musullu Türkmenleri bütünüyle Şah İsmail'in hizmetine girmediler. Osmanlıların Doğu Anadolu'ya hâkim olmasından sonra konar-göçerlik yaptıkları sahada Bozulus Türkmenleri içinde yer aldılar. Bkz. Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 157-159.

Akkoyunlu sarayından intikal eden pek çok kıymetli mücevheri[323] takdim edip Şah'a itaatini bildirdi. O aynı zamanda Şah İsmail'in eşi Taçlı Begüm'ün de akrabasıydı. Şah bu bağlılıktan memnuniyet duyup Emir Han'ı Mühürdar yaptı[324]. Diyarbekir eyaletini ise Ustaclu Muhammed Han'a verdi[325].

Şah'ın çekilmesinden sonra Ustaclu Muhammed Han Diyarbekir'e yöneldi. Musullu Emir Han'ın kardeşi Kayıtmış Bey, Diyarbekir'i Muhammed Han'a vermeye yanaşmayıp, Dulkadirlilerden yardım istedi. Kızılbaşlar şehre girmeyince açık alanda çadırlar kurarak beklemeye başladılar. Bu sırada bölgedeki Kürtlerin saldırısına uğrayınca Muhammed Han bunları takip edip yaklaşık yedi yüz kişiyi öldürdü.

Alaüddevle Bey, Sarı Kaplan lakaplı oğlu Kasım Bey ile Erduvan Bey'i Diyarbekir'e yardıma gönderdi. Ancak bunlar Kızılbaşlarla yaptıkları savaşta öldürülünce, Diyarbekir teslim oldu. Alaüddevle oğullarının intikamını almak için oğlu Kör Şahruh

---

323 "Sultanların hazinesinden intikal eden Lal-i Böğrek ve Lal-i Deve Gözü adlı iki büyük mücevher getirdi. Şah'ın fermanıyla kırdılar ve parçasından yüzük yaptılar, gerisini hazineye kattılar." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 123; "Deve Gözü diye bilinen bir taşı hediye getirdi." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 45; "Padişah hazinesine ait olan biri Lal-i Böğrek olmak üzere iki taş hediye etti. Şah bunların parçalanmasını emretti." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 90.

324 "Erzincan ve Çemişkezek yolculuğundan Haleb'e dönerken ve Kahire Sultanı'na tâbi şehirlerden olan Malatya'da ikamet ettiğim esnada İsmail'in, en büyük taraftarlarından biri olan Emir Bey'i gördüm. Boynunda elmas ve yakut ile süslenmiş iki kat altın zincir olup bunlara İsmail'in mührünü asmıştı. Bu durum, Şah'ın bu kişiye olan yüksek itimadının bir göstergesiydi. İsmail bir şeye mühür vurmak istediğinde, bu işi yapmak bizzat Emir Bey'in vazifesiydi." *Sultanlar ve Savaşlar*, s, 197.

325 *Lubbü't-Tevârih*, s. 405; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 34; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 45-46; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 124, 125; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 123; *Tarih-i Cihan-ârâ*, s. 270.

ve Ahmed Beyi yine Kızılbaşların üzerine gönderdi. Fakat bunlar da öldürüldüler (1513)[326]. Şahruh'un oğullarından Mehmed ve Ali Beyler esir edilerek Şah İsmail'in hizmetine gönderildiler[327]. Ustaclu Muhammed Han daha sonra Urfa yakınlarında Memlük kuvvetleriyle çarpıştı. Az bir kuvvete sahip olmasına rağmen, Memlükleri hezimete uğrattı.

Bu gelişmelerden kısa süre sonra Safevîler ile Dulkadirliler arasında sulh tesis olunduğu ve Şah İsmail'in Alaüddevle Bey'e gösterişli bir çadır hediye ettiği tespit olunmuştur[328].

Bağdat'ın Alınması

Azerbaycan, Irak-ı Acem, Kirman ve Diyarbekir'de hâkimiyetin tesis edilmesinden sonra Şah İsmail, Irak-ı Arab'ın en önemli merkezi olan ve Akkoyunlu emirlerinden Pürnekli Barik Bey'in hâkimiyetindeki Bağdat'ın alınmasına karar verdi.

1508 yılının baharında Yasavul Halil Bey'i Bağdat'a göndererek Barik Bey'den şehri kendisine teslim etmesini istedi. Barik Bey adamlarına kızılbaşlıklar giydirip Şah'ın elçisini gösterişli bir şekilde karşıladı. Bununla kalmayıp Ebu İshak Şireci'yi Şah'a göndererek bağlılığını bildirdi. Şah İsmail, hiçbir beklentisi olmaksızın hizmete girdiği zaman onun sadakatinden emin olacağını bildirince korkuya kapılıp şehri tahkim etmeye başladı. Şiî ulemadan Seyyid Muhammed Kemune'yi bir kuyuya hapsetti.

---

326 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 34; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 91, 94; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 46; "Kör Şahruh, Ahmed Bey, Kayıtmış Bey, Ürkmez Bey ve 50 kadar aşiret reisi esir edildi. Dulkadiroğulları öldürüldü." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 125-126, 139, 140; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 123.

327 R.Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 95. Dulkadiroğlu Ali Bey, Safevî Devleti'nde önemli görevlere yükseldi. Ancak onun Şiîliğe olan bağlılığı hiçbir zaman inandırıcı olmadı. Nitekim Kanuni'nin Irakeyn seferi sırasında Osmanlıların tarafına geçti. *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 124-126.

328 R. Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 95.

Yiyecek-içecek depolayıp kalenin sağlamlığıyla övünmeye başladı. Ancak Şah İsmail Bağdat üzerine yürüyünce direniş göstermeyip Haleb'e kaçtı[329]. Oradan Osmanlı ülkesine sığındı[330].

1508 yılının Ekim ayında, Şah İsmail herhangi bir direniş görmeden Bağdat'a girmesine rağmen, kadınlar ve çocuklar yüzünden şehri terk edememiş olan Türkmenlere katliam yaptı[331]. Böylece son Akkoyunlu emiri de bertaraf edilmiş oldu[332].

Barik Bey'in kuyuda hapsettiği Muhammed Kemune kurtarılıp Necef ve etrafındaki bazı yerlerin tevliyeti ona verildi. Bağdat'ın idaresi Talışlı Hadim Bey'e bırakıldı[333].

Kızılbaşlar Şah İsmail'in emriyle Kûfe'deki Ebu Hanife'nin türbesini yıktılar; mezarını açıp kemiklerini yakıp, küllerini etrafa saçtılar. Bölgedeki Sünnîler, On İki İmam Şiası'na bağlandılar[334].

Bağdat'ın zaptından sonra Şah İsmail, başta Hz. Ali olmak üzere Hz. Hüseyin, İmam Musa Kâzım, İmam Muhammed Taki ve diğer din büyüklerinin mezarlarını ziyaret edip, harab olmaya yüz tutmuş olan türbelerin tamirini emretti. Fırat ırmağından Necef'e su getirilmesi için İlhanlılar zamanında yapılmış ama za-

---

329 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 46-47; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 124.

330 Pürnekli Barik Bey Çaldıran savaşında I. Selim'in ordusundaydı. Azerbaycan dönüşünden bir müddet sonra kör oldu ve öldü. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 198.

331 "Türkmenler, Şah'ın emri ile Rumlu Div Sultan tarafından çocuk, kadın ve yaşlı ayrımı yapılmaksızın katledildi. Öyle ki Dicle nehri kıpkırmızı aktığı gibi Bağdat günlerce cesed koktu." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 35; "Şah Bağdat'a girince bütün Pürneklerin öldürülmesini emretti. Kızılbaşlar bunların pek çoğunu öldürdüler." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 136-137.

332 R.Savory, *Tahkikî der Tarih-i İran Asr-ı Safevî*, (Farsça trc. A.Gaffariferd-M. Aram), Tahran, s. 1382/2004, s. 86.

333 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 136-137; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 36; *Kısasü'l-Hakanî*, c. I, s. 40, 41.

334 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 37.

manla kullanılamayacak hale gelmiş olan kanalları tamir ettirdi. Çocukluğunda, Lahican'da iken bizzat istinsah ettiği Kur'an-ı Kerim'i Hz. Ali'nin türbesine hediye etti[335].

Muşa'şa'alar Üzerine Harekât

Bağdat'ın fethinden hemen sonra Huveyze, gulat-ı Şia'dan sayılan Muşa'şa'alardan alındı[336]. Dizful ve Şuşter hâkimleri Şah'a hediyeler getirerek bağlılıklarını bildirdiler. Küçük Lor hâkimi Melik Rüstem, Şah İsmail'e itaatini bildirince Hürremabad ve Küçük Lor'un idaresi yine ona bırakıldı. Lala Bey, Dede Bey ve Mir Necm-i Gilanî, Karamanlu Bayram Bey Huzistan bölgesinin zaptını tamamlayıp Kuhgiluye üzerinden Şiraz'a ulaştılar[337].

Yeni Tayinler

1508 yılında yapılan bazı tayinler Şah İsmail'in yakın çevresine karşı tutumunu yavaş yavaş değiştirmeye başladığını düşündürmektedir. Bu cümleden Necm-i Gilanî vezarete getirilip onun mührünün bütün emirlerin mührünün üzerine vurulmasını, Kızılbaş reislerin maliye işlerine karışmamalarını emretti[338]. Böylece idarî işlerle askerî bürokrasiyi birbirinden ayırmaya çalıştığı söylenebilir. Ancak bu tayinle merkez bürokrasisinde Türklerin gücünü büyük ölçüde zayıflattı.

Öte yandan Emirü'l-ümeralık (Emir-i Divanî) Lala Hüseyin Bey'den alınarak Sofracı görevini yürüten Ustaclu Muhammed

---

335 Gulam Server, *Tarih-i Şah İsmail*, s. 86; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 36.

336 "Buradaki sapık mezhep Muşa'şa'aların kökü kazındı." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 47; *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 214 vd.

337 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 47; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 124; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 38; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 94; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 138; *Kısasü'l-Hakanî*, c. I, s. 41.

338 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 96; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 46.

Han'a verilip bu görevi uhdesine aldıktan sonra ona Çayan Sultan denildi[339]. Kazvin, Sovuhbulağ, Har, Save ve Rey hâkimliği ise Dulkadirli Dede Abdal Bey'den alınarak Şamlu Zeynel Bey'e verildi[340]. Bu görevi ile o da "han"[341] unvanına kavuştu. Bu değişiklikler Kızılbaş reisleri arasında kırgınlığa sebep oldu[342].

Emirlik ve vezirlik makamlarında bulunmuş olan Kadı Muhammed-i Kaşî, Mir Necm-i Gilanî ile anlaşmazlığa düşünce onun tavassutuyla uygunsuz hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle idam edildi[343]. Aynı yıl, ordu Tebriz'den Hoy ve Salmas tarafına giderken Hamane mevkiinde Şeyh Necm-i Gilanî öldü. Yerine Yar Ahmed-i İsfahanî atandı ve ona "Necm-i Sânî" lakabı verildi.

Safevî Devleti'nin ilk kuruluş yıllarından itibaren devlet örgütlenmesinde Kızılbaşların belirgin bir ağırlığı vardı. Daha çok askerî sınıfı temsilen görevleri paylaşan Kızılbaş reislerinin bir kısmı sarayda, Korçu, Eşik Ağası, Sofracı, Yüzbaşı gibi unvanlarla askerî bürokrasiyi bir kısmı ise eyaletlerin idaresini uhdesinde bulunduruyordu[344]. Eyalet idaresinde görevlendirilenler Han ve Sultan unvanı taşırlardı. Hâkimi bulundukları bölgelere kendilerine kan bağı ile bağlı aşiretlerle giderlerdi. Buralar kendilerine "tuyul" olarak verildiğinden bölgenin vergilerini tahsil etmek yoluyla aynı zamanda ekonomik güce de kavuşurlar ve buna bağlı olarak emirleri altındaki –ya da kendilerine bağlanmış olan- askerlerin geçi-

339 Diyarbekir hâkimi Ustaclu Muhammed Han ile isim benzerliği bulunmaktadır.

340 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 125; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 37, 38; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 145; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 148; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 100.

341 Han ve Sultan, Safevî idare sisteminde en yüksek askeri makamı işgal edenlere verilen unvanlardır.

342 "Bu yüzden Lala Bey ve Dede Bey'de itibar kalmadı." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 125.

343 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 48.

344 Anonim, *Tezkiretü'l-Mülûk*, (neşr. Seyyid Muhammed Debirsiyakî), Tahran 1378/2000, s. 4 vd.

mini temin ederek güçlerini artırabilirlerdi. Bundan dolayı idare etmek üzere kendilerine tahsis edilen bölgelerin ekonomik gücü aynı zamanda onların (Han veya Sultan) itibarıyla da doğru orantılı addedilirdi. Bu yönüyle Akkoyunlu askeri yapısı aynen devam etmekteydi. Devletin düzenli askerî gücünün olmayışı sebebiyle, herhangi bir problemin ortaya çıkması halinde Kızılbaş reislerinin askerleriyle birlikte müdahalesine ihtiyaç duyulduğundan, onlar devlet içinde veya rakiplerine karşı güçlerini her zaman muhafaza edebiliyorlardı. Buna mukabil Şah'a tam bir teslimiyet içinde bağlı olmaları yüzünden mutlak otorite sahibi olarak gördükleri Şah'ın emir ve yasaklarının dışına çıkamazlardı. Onun tarafından güçlü bir ikbal ile ödüllendirilebildikleri gibi, kısa zaman sonra idam ile sonuçlanan ceza ile de karşılaşabilirlerdi. Her iki durumda da "Mürşid-i Kâmil"in emrine karşı çıkmak söz konusu değildi.

Safevî Devleti'nin sivil bürokrasisi genellikle Taciklerin (=Fars veya İranlı diğer yerli unsurlar) elindeydi. Bunlar içinde Tebriz, Kaşan ve İsfahanlıların zamanla etkinlikleri hissedilmeye başlandı. Gerçi Hasan Rumlu, İskender Bey-i Türkmen, Budak Münşi-i Kazvinî, Abdi Bey-i Şirazî gibi Türkmen kökenli münşîler de sivil bürokratlar arasında bulunuyorlardı, ancak bunların sayıları ehemmiyet arzedecek oranda değildi. İdaredeki böylesine bir bölünmüşlüğün temelinde Türklerin askerlik, Taciklerin ise bürokrasideki tarihten gelen tecrübelerinin etkisi büyüktü. Bu iki kesim arasında zaman zaman meydana gelen çatışmalar, kavmî taassuptan değil, kişisel menfaat, makam ve mansıp elde etme sevdasından kaynaklanıyordu. Kaldı ki bu tür mücadeleler Taciklerin veya Türklerin kendi aralarında da sıklıkla meydana geliyordu[345]. Şah İsmail bu tür çatışma durumlarında etkisi altında

[345] "1509 Mayıs'ında emirlik ve saderet makamında bulunup aynı zamanda Yezd, Kaşan ve bir ara Şiraz hâkimi olan Kadı Ahmed-i Kâşî, Mir Necm-i Gilanî'nin düşmanlığı yüzünden öldürüldü" *Tekmiletü'l-Ahbar*, s. 48.

kaldığı, ya da haklılığına inandığı tarafın yanında yer alıyor, hakem rolü üstlenmiyordu. Buna ilave olarak, her türlü tayin, nakil, azletme, makam ve mansıba yükseltme, unvan verme veya alma gibi işler görünürde Şah tarafından yapıldığından Kızılbaşların elinde olan askerî bürokrasi ve Taciklerin elinde olan sivil bürokrasi, geliri ve itibarı yüksek olan taşra idaresine nazaran daha ehemmiyetli sayılıyordu.

Şirvan Seferi

Şah İsmail, Tebriz'deyken Şeyh Şah'ın Şirvan'a giderek halkı ayaklandırdığı, Lala Hüseyin Bey'in temsilcisi olan Şah Geldi Ağa'yı bölgeden çıkardığı haberi geldi. 1510 yılında kış mevsiminin hemen başlarında Şirvan üzerine sefer düzenlendi. Şeyh Şah, Safevî ordusunun karşısında duramayarak Baygurd kalesine çekildi. Bakü, Şabran, Şamahı yeniden hâkimiyet altına alındı. Derbend şehri mukavemet göstermeye çalıştıysa da Şah İsmail bizzat şehri kuşatarak teslim aldı. Derbend bölgesi Mansur Bey'e, diğer Şirvan şehirleri ise yine Lala Hüseyin Bey'in idaresine bırakıldı[346].

Şirvan dönüşünde Şeyh Haydar'ın mezarı sökülerek kemikleri Erdebil'e getirilip, atalarının bulunduğu hazireye defnedildi[347].

Özbeklerle Savaşlar

Şah İsmail, 1501 yılında Akkoyunlu tahtına oturduğu sırada, Doğu'da Özbekler, Şeybek Han'ın önderliğinde Horasan da dâhil olmak üzere Maveraünnehr'i zapt ederek Safevî topraklarına komşu olmuşlardı[348]. Şeybek Han'ın hâkimiyet sahasını İran'ın

---

346 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 143 vd.

347 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 48; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 125; " Çok zaman geçmesine rağmen mübarek vücudu henüz dağılmamıştı."*Ahsenü't-Tevârih*, s. 144.

348 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s.38; Mirza Muhammed Haydar Doglat, *Tarih Reşidî*, (neşr. Abbaskulu Gaffari-ferd), Tahran 1383/2005, s. 363.

iç kesimlerine kadar genişletme niyetini belli etmesi ve Kirman'a saldırarak yağma ve talanda bulunması üzerine[349] Şah İsmail ona bir elçi göndererek ülkesine zarar vermemesini, kendilerinin eski ülkeleri olan Maverünnehr ile yetinmesini ve İran'ın bir parçası ve İran sultanlarının mülkü olan Horasan bölgesinden de çekilmesini istedi[350]. Özbek hanı, Safevî elçilerine, Şah İsmail'in niçin Şiîliği ihdas ettiğini, sahabeye niçin küfrettiklerini sordu. Onlar da, Şia'nın hak mezhep olduğunu, yüzlerce âlimin 500 ciltten fazla eser yazdığını, Nasreddin Tusî'nin Hülagu Han gibi hükümdarlardan itibar gördüğünü, Muhammed Hudabende'nin Şeyh Mutahhar-ı Hıllî'ye saygı gösterdiğini anlatıp, Şah İsmail'in Peygamber soyundan olduğunu ve bir padişah ile savaşa girmeden önce ona nasihat ve tenbih için elçiler gönderdiğini söylediler. Şeybek Han *"Sanki ben kâfir miyim de bana nasihat ediyorsunuz?"* diye kızıp elçilik heyetini huzurundan kovdu. Hemen ağır bir dille mektup hazırlayıp Şah İsmail'e yolladı[351].

Şeybek Han mektubunda, ülkeler feth etmenin Tanrı tarafından kendi soyuna bağışlandığını, padişahlığın babadan oğla kalan bir miras olduğunu söyleyerek, asıl niyetinin Ka'be'yi ziyaret etmek olduğunu, bundan dolayı Ka'be yolunun hazırlanma-

---

349 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 49, 50.

350 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 101; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 126.

351 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 126. Şeybek Han ile Safevî elçilerinin mülakatı benzer ifadelerle Hülasatü't-Tevârih'te de yer alır: "Siz temiz Şia fırkasını, millet-i naciyeyi sonradan türeme mi sanıyorsunuz? Siz galiba bu meseleye vakıf değilsiniz. Çünkü müctehid ve ulemadan üç yüzdört yüz kişi bu mezheptendir ve yüzlerce eser yazmışlardır. Burada bu mezhep hak olarak tarif edilmiştir. Bunlardan biri de Şia'nın büyük âlimlerinden Hoca Nasireddin Muhammed Tusî'dir. Sizin ceddiniz Hülagu ona bağlıydı ve Şia'yı istiyordu. Sultan Muhammed Olcaytu Şia müctehidi olan Şeyh Cemaleddin Mutahhar-ı Hıllî ile sohbet etti. Ehl-i Sünnet ve Cemaat kitaplarında da bu mezhep haktır. Bunları size hatırlatayım, dedi" *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 102-108.

sını, kendi adına hutbeler okunmasını ve sikkeler kesilmesini, vergilerin hazırlanmasını ve Şah İsmail'in de tahttan çekilmesini, aksi takdirde nerede direnecekse orayı açıklamasını bildirip açıkça tehdit etti[352].

Şeybek Han tarafından gönderilen bir başka mektupta ise Şah İsmail'in soyunun derviş olduğu, dervişlerin sultanlık peşinde olmalarının geleneklere uymadığı[353], üstelik annesinin Uzun Hasan'ın kızı olduğu hatırlatılarak, ülkelerin anneden değil babadan miras kalacağı alaycı bir şekilde dile getirildi[354]. Ona mektubun yanı sıra keşkül ve asa göndererek babası ve dedesi gibi dervişlik yapmasını, değilse başının kaygısına kalmasını bildirdi[355].

Bu sıralarda Şirvan'da kışlakta olan Şah İsmail, Şeybek Han'a kendisini öldürmek üzere yola çıktığını bildiren bir mektup gönderip[356], bölgenin idaresini yeniden Şeyh Şah'a bıraktıktan sonra Horasan tarafına yöneldi. Asker toplamak amacıyla her tarafa adamlar gönderdi[357]. Sultaniye ve Rey üzerinden Damgan'a ulaştı. Damgan hâkimi ve Şeybek Han'ın damadı olan Ahmet Sultan şehri boşaltarak Herat'a, Esterabad hâkimi Ahmed Kankarat ise Harezm tarafına kaçtı. Damgan, Hezarcerib, Esterabad ileri gelenleri Şah İsmail'i karşılayarak itaatlerini bildirdiler. Bu cümleden Cürcan hâkimi Muzaffer Bitikçi de Safevîlere bağlandı[358]. Şah

---

352 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 38; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 145.

353 "Herkesin babasının mesleğini yapması uygun olur... Oğlan babasının işini yapar kızlar annesinin." *Tarih-i Reşidî*, s. 363.

354 *Hülastü't-Tevârih*, c. I, s. 104; *Tarih-i Reşidî*, s. 363.

355 "Eğer babanın durumunu unuttuysan hatırlatmış olayım. Eğer saltanat gölgesine ayak basacaksan başının çaresine bak." *Tarih-i Reşidî*, s. 363-364.

356 *Tarih-i Reşidî*, s. 364.

357 Şah İsmail'in ordusunda Rumlu Div Sultan , Ustaclu Çayan Sultan, Rumlu Badıncan Sultan, Şamlu Zeynel Han , Talışlı Mirza Muhammed, Musullu Emir Han bulunuyordu. *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 109.

358 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 48-49; *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 318.

daha sonra Tus'a (Meşhed) giderek İmam Rıza'nın türbesini ziyaret etti. Dönüşte Nesa ve Abiverd'i ele geçirip Merv'e yöneldi.

Şah İsmail'in geldiği haberi yayılınca Şeybek Han, Türkistan'a ve Deşt-i Kıpçak'a haberler göndererek yardım talebinde bulundu. Ancak bu yardımlar ulaşmadan Şah İsmail yaklaşınca Herat'ı bırakarak Merv'e çekildi, şehri tahkim etti, kale ve surları sağlamlaştırdı[359]. Öncü kuvvetlerle Merv üzerine yollanan Avşar Dâne Muhammed, Özbekler tarafından pusuya düşürülüp öldürüldü[360]. 22 Kasım 1510 yılında Safevîler Merv önlerine geldiler. Şehir kuşatıldıysa da ele geçirilemedi. Safevîler çekiliyormuş gibi yaparak Şeybek Han'ın şehirden çıkmasını sağladılar. Merv yakınlarında yapılan büyük savaşta Şeybek Han öldürüldü[361]. Keza Özbek ordusunun bütün ileri gelenleriyle birlikte on bine yakın asker de savaş meydanında kaldı[362]. Diğerleri hızla Maverünnehr'e çekildiler. Böylece Horasan bölgesi bütünüyle Safevîlerin eline geçti.

Şeybek Han'ın başı kesilerek kafa derisi yüzülüp içine saman doldurulduu ve Osmanlı padişahı II. Bayezid'e gönderildi. Kafatasına altın kaplanarak Şah İsmail'e kadeh yapıldı[363]. Eli ise kesilip, bu mücadeleler sırasında Şeybek Han'a destek veren Mazendaran hâkimi Aka Rüstem Ruzefzun'a gönderildi[364].

---

359 *Tarih-i Reşidî*, s. 364; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 48-49; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 109.

360 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 127.

361 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 49, 50; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, 46-53; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 127, 128; *Holdeberin*, s. 196, 197.

362 *Tarih-i Reşidî*, s. 365

363 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 128; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 54-55; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 161, 163; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 113.

364 Mazendaran hâkimi Aka Rüstem Ruzefzun Şah İsmail'in Horasan seferinden önce Şeybek Han'ı desteklediğini ifade etmek üzere "Benim elim Şeybek'in eteğinde" demişti. Şeybek Han öldürülünce eli kesilerek Aka Rüstem'e gönderildi. Elçiler Şeybek'in elini Aka Rüstem'in eteğinin dibine attılar. Sen "Benim elim Şeybek'in eteğinde demiştin, şimdi

Şah İsmail, Merv'e girip halkın canının bağışlanacağını bildirdi[365]. Şeybek Han'ın vezirlerinden Hoca Muhammed Surh, Merv'in anahtarını getirip, Şah'a biat etti[366]. Şeybek Han'a ait hazineler Kızılbaşlar arasında paylaştırıldı. Merv'in idaresi daha önce Kazvin, Rey ve çevresinin hâkimliğinden azledilmiş olan Dede Bey'e verildi[367].

Şah daha sonra Herat üzerine yürüdü. Şeybek Han'a yardım için gelmiş olan Ubeyd Han, Şeybek Han'ın ailesini de yanına alıp şehri boşalttığından savaş yapmadan şehre girdi[368]. Herat'ta ahali Şiîliğe davet edildi. Hutbenin On İki İmam adına okunmasını, Hz. Aişe, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a lanet ve küfredilmesini istedi. Hafız Zeyneddin minbere çıkıp, talep edilenin aksine küfür etmeyeceğini ve lanet okumayacağını bildirince feci şekilde öldürüldü[369]. Keza Herat şeyhülislamı Seyfeddin Ah-

---

onun eli senin eteğinde" dediler. Aka Rüstem korkudan hastalandı. Bir yıl sonra da öldü. *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 54; *Ahsenü't-Tevârih*, s, 163; ; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 114.

365 "Mervlilere katliam yapıldı." *Tarih-i Reşidî*, s. 366; "Merv üç gün yağmalandı." *Lubbü't-Tevârih*, s. 409.

366 "Çünkü o Şiî idi." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 113.

367 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 50; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 54; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 129; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 161; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 113.

368 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 54; *Tarih-i Reşidî*, s 366.

369 "Herat ileri gelenlerine camide toplanmaları, hutbe okumaları, Ashab'a ve Hz. Aişe'ye küfretmeleri söylendi. İleri gelenler camide toplandılar. Kendilerinden istenilen şeyleri duyunca ses çıkarmadılar. Hatip Hafız Zeyneddin'i minbere çıkardılar. O hamd u sena okuduktan sonra ashabın tarifine sıra gelince dindarlığı ve yiğitliği ağır bastı: *Yıllardır ehl-i sünnet ve cemaate uygun olarak hutbe okudum. Bugün ise ömrümün güneşi yaşlılık gurubuna ulaştı. Eğer sabahleyin hayatta olursam, bu ölçüsüz küfürlerle yeni hayatımı nasıl devam ettireceğim. Hele hele ömrüm yolun sonuna gelmişken bu küfürler ne işime yarayacak* dedikten sonra, eskiden olduğu gibi ashabın isimlerini tazim ve tekrim etti. Lanet Kızılbaşlar hemen gelip Hafız'ı minberden aşağı çektiler,

med de On iki İmam adına hutbe okumayı reddedince Herat pazarında yakılarak öldürüldü[370].

Herat'ın idaresi daha önce emirü'l-ümeralıktan azledilen Lala Hüseyin Bey'e bırakıldı[371]. Semerkand'ın idaresi ise Uṣtaclu Sufioğlu Ahmet Sultan'a verildi[372]. Böylece Şah, görevden almalardan dolayı Kızılbaşlar arasında yaşanan küçük kırgınlıkları gidermeye çalıştı.

---

parça parça ettiler." *Tarih-i Reşidî*, s. 366-367; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 349; Bu olaya bizzat tanık olan ve o sırada camide bulunan Zeyneddin Mahmud Vasıfi'nin naklettiğine göre: "Fetihnâme'de sahabeden on yedi kişiye küfür ve lanet okunması emrine gelince Hafız Zeyneddin, Şeyhülislam ve diğer ileri gelenlerin bulunduğu tarafa baktı. Şeyhülislan *A Hafız, fitne çıkarma, kulların kanını boş yere akıttırma, ne söyleniyorsa oku,* dedi. Hafız lanet bölümünden yaklaşık on satır geçti. Kulu Can sinirlenip: *Bu adam kim ki Şah'ın emrine hıyanet ediyor?* dedi. Hafız Hasan Ali: *Bu adam nasıl lanet okusun, kendi adı Zeyneddin* ***Ebubekir****, babasının adı Şerefeddin* ***Osman****'dır* dedi. Emir Muhammed Emir Yusuf: *Ey Hafız sen ne bedbaht birisin! Niçin yalan söylüyorsun? Onun adı Zeyneddin* ***Ali****'dir,* dedi. Molla Yadigâr Esterabadî: *Ey Emir Muhammed kime yağcılık yapıyorsun, Hafız Hasan Ali doğru söylüyor,* dedi (...) Kızılbaşlar onu minberden çekip parça parça ettiler." Zeyneddin Mahmud Vasıfi, *Bedayiü'l-Vekâyi,* (neşr. Aleksandr Belderof), Tahran 1350/1972, c. II, s. 248-249.

370 "Ertesi gün Şeyhülislam'ı çağırdılar. Şah İsmail, Şeyh'in karşısına geçip: *Şeyh sen bilgin bir adamsın, ne yazık ki, yanlış yoldasın, gel ve ashaba lanet oku, Şia mezhebini seç,* dedi. Şeyh: *Ey oğul, sen dini ne sanıyorsun da bana yol gösteriyorsun. Bu kâfir ve katledilmeleri vacip olan halk, seni bu bedbahtlığa sürükledi... Sen bu mezhepden bizim doğru dinimize dön,* dedi." *Tarih-i Reşidî*, s. 367; "Herat şeyhülislamı Sünnî olduğu için öldürüldü" *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 50; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 128; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 55; *Ahsenü'-Tevârih*, s. 163; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 113; *Fütûhat-ı Şahî*, s. 349.

371 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 128; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 55; *Lubbü't-Tevârih*, s. 411; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 516; *Kısasü'l-Hakanî*, c. I, s. 43.

372 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 115.

Şah İsmail, Herat'tan ayrılıp Maveraünnehr'e yöneldiğinde Ubeyd Han ve Timur Sultan'ın elçileri ağır hediyelerle gelip Şah'a bağlılıklarını sundular. Şah onlara iltifat etti[373]. Belh, Andhod, Şabergan, Çiçektov, Meymene, Faryab, Morgab ve Garcistan'ın idaresi ise Karamanlu Bayram Bey'e bırakıldıktan sonra kışlamak üzere Kum'a dönüldü[374]. Burada iken, Horasan bölgesinin fethini tebrik amacıyla Mısır sultanı Kansu Gûrî'nin ve Osmanlı sultanı II. Bayezid'in elçileri geldi[375]. Kısa bir süre sonra Anadolu'da Tekelü Şah Kulu Baba'nın ayaklandığı ve İran'a yöneldiği haberi geldi[376].

Artık Safevîler merkezî İran'da zayıf mahallî hanlıklarla uğraşmaktan çıkıp, Doğu'da ve Batı'da güçlü devletlerin komşusu durumuna geldiler. Böylece zayıf ve savunmaya öncelik veren yerel güçlerin yerini saldırgan, büyük ve kuvvetli ordular almaya başladı. Safevîler zaten düzensiz, bakımsız, modern silahlardan yoksun ve sadece iyi savaşçılığı ilke edinmiş ve neredeyse on yıldan fazla zamandır fiilen savaşmakta olan askerlerini, yavaş yavaş eritmeye başladılar. Üstelik Batı/Osmanlı sınırının tam olarak tesis edilmemiş olması, bölgeyi bir müddet dahi olsa kendi haline bıraktığı gibi, Osmanlı ülkesinde meydana gelen olayları takip edebilmek için de kuvvet ayırmaları icap ediyordu. Buna

---

373 "Şah İsmail, Maveraünnehr'in fethi amacıyla Herat'tan çıkıp, Faryab tarafına yönelince, Özbek Hanları ordunun geldiğinden haberdar olunca, babasının katlinden sonra Semerkand'a hâkim olan Timur Han, Buhara'da hükümet eden Ubeyd Han ve Kermine ve çevresinin hâkimi olan Cam Bek Sultan birbiriyle müşaverede bulundular. Şah'ın Amuderya geçmesi halinde Maverünnehr ve Türkistan'da Özbek kalmayacağını bildiklerinden Şah'a aman dilemeye ve bağlılıklarını bildirmeye karar verdiler. *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 519; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 50; *Ahsenü't-Tevârih*, s, 163, 164.

374 *Ahsenü't-Tevârih*, s, 164.

375 *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 521.

376 *Ahsenü't-Tevârih*, 164.

mukabil, Diyarbekir'deki Ustaclu Muhammed Han'ın küçük -ama başarılı- bir kuvvetinden başka bölgede denetim sağlayacak durumda değillerdi. Üstelik Kürt reislerinin Şah İsmail'e –ve tabii olarak Kızılbaşlığa- olan sadakatleri de her zaman şüphe götürmekteydi[377]. Bu yüzden Şah İsmail, olayların daha hızlı geliştiği doğu sınırındaki durumunu kuvvetlendirmek için bütün dikkatini buraya yöneltti. Bu yüzden 1507 yazında güneyde Portekizlilerin, Salgurluları yenerek kıyı şeridine yerleşmeye çalışmalarına müdahale edilemedi[378]. Batı sınırında meydana gelen olayları ise sadece takip etmekle yetindiğinden Şahkulu ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin iç sorunu olmaktan öteye geçemedi ve Türkmenler, uğruna ayaklanma çıkardıkları Şah İsmail'den hiç bir yardım alamadılar.

Şahkulu Ayaklanması

Şeyh Haydar'ın müridlerinden olup, onun telkin ve terbiyesinden geçen Hasan Halife, memleketi Teke yöresine döndükten sonra Kızılkaya mevkiini kendisine mesken edinmiş ve burada Teke Türkmenlerini irşada başlamış, onun telkinleriyle pek çok Türkmen Kızılbaşlığa meyletmişti. Hasan Halife'nin ölümünden sonra yerine oğlu Şah Kulu Halife oturmuştu[379]. Osmanlıların, kendilerini çok iyi gizleyen Safeviyye mensubu bu halifelerin ilk dönem faaliyetlerinden haberdar olmadıkları, hattâ onların hayatlarını daha rahat idame ettirebilmeleri için para gönderdikleri anlaşılıyor[380].

---

377 *Sultanlar ve Savaşlar*, 193-194.

378 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 133.

379 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 168; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 117.

380 "Sultan Bayezid'in ona her yıl altı yedi bin akçe sadakası vardı, meğer Kızılbaş imiş, ol aralıkta hurûc edip geldi." *Anonim Tevârih-i Al-i Osman*, (neşr. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 132; *Anonim Osmanlı Kroniği*, (neşr. Necdet Öztürk) İstanbul 2000, s. 139.

Antalya sancak beyi Şehzâde Korkut'un vakitsiz ve tedbirsiz bir şekilde Manisa'ya gitmesi üzerine, önceden beri bir takım hazırlıklar içinde olan Kızılbaşlar Şahkulu Halife'nin önderliğinde harekete geçerek önce Şehzâde'nin Manisa'ya götürülmekte olan eşyalarını yağmaladılar. Daha sonra Antalya'yı basarak kadısını öldürdüler. Şahkulu'nun "çıkış"ını haber alan Türkmenler her taraftan ona katılmaya başladılar. Hattâ Kızılbaş olmadıkları halde tımarlarını kaybettikleri için küskün duruma gelmiş olan bazı sipahiler bile onu desteklediler. Sayıları kısa süre de artan Kızılbaşlar, Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur ve Keçiborlu'yu basıp tahrip ettikten sonra Kütahya'ya yöneldiler. Karagöz Paşa az bir kuvvetle onların üzerine geldiyse de muvaffak olamadığı gibi Kütahya önlerinde öldürüldü (22 Nisan 1511). Şahkulu ve Kızılbaşlar Kütahya'yı ele geçirmeyip Karaman üzerine yöneldiler.

Şehzâde Korkut'un talebi üzerine Şehinşah'ın oğlu Mehmet ve Şehzâde Ahmed'in oğlu Osman, isyanın bastırılmasına görevlendirildi. Bunlar kuvvetlerini vezir Hadım Ali Paşa'nın kuvvetleriyle birleştirdiklerinde, Kızılbaşlar Karaman Bey'i Haydar Paşa'yı çoktan öldürmüşler ve kuzeye doğru ilerleyerek Çubuk Ovası'na yaklaşmışlardı. Osmanlı ordusu onları sarp bir yerde kıstırdığında, bu defa Şehzâde Ahmed'in hükümdarane tavırları Yeniçeriler arasında hoşnutsuzluğa sebep olduğundan gayretsizlik meydana çıkınca; Şahkulu bu vartayı da atlatmış oldu. Ancak Hadım Ali Paşa Çubukovası'nda onlara yetişti. Savaşta Şahkulu ve Hadım Ali Paşa öldü (2 Temmuz 1511). Kızılbaşlar Halife Baba'yı kendilerine halife seçip İran'a yöneldiler. Erzincan yolunda Tebriz'den dönmekte olan bir ticaret kervanına saldırıp beş yüz kişiyi katledip bütün malları yağmaladılar[381].

Teke Türkmenlerinin isyan ederek, Osmanlı ordusuyla savaştığı ve galip gelip İran'a yöneldikleri haberi geldiğinde Şah Özbek

[381] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 116

seferinden dönmekteydi[382]. Tekelü Çühe Sultan'ı, gelenler onun akrabaları olduğundan dillerinden kolay anlayacağı ve niyetlerini hemen öğreneceği düşüncesiyle onları karşılamaya gönderdi[383]. Çühe Sultan bunları alıp Rey'e getirdi. Niyetlerinin Şah'ın hizmetine girmek olduğu anlaşılınca Şah İsmail, sebepsiz yere ticaret kervanına saldırdıkları ve katliam yaptıkları gerekçesiyle reislerinin tümünün öldürülmesini emretti. Bunun yerine getirilmesinden sonra geriye kalan ahali diğer aşiret reisleri ve ordu komutanları arasında paylaştırılarak[384] birlikte hareket etmelerinin önüne geçildi.

Safevî ve Osmanlı kaynakları isyan ederek İran'a giden Tekelülerin yaklaşık on ilâ on beş bin kişi olduğunu kaydetmekteyse de nicelikleri hakkında bilgi vermemektedirler[385]. Şüphesiz bunlar ailece hareket etmişlerdi. Bu yüzden asker sayısının en iyimser bir tahminle 5000 civarında olması gerekir.

Babür'e Yardım ve Horasan'da Bitmeyen Kavga

Şeybek Han'ın öldürüldüğü ve Şah İsmail'in Horasan'a hâkim olduğu haberi Babür Padişah tarafından duyulunca hemen harekete geçip Şaduman, Kunduz, Bedehşan ve Baglan'a yöneldi. Böl-

---

382 "Şah bu sıralarda Horasan'dan dönüp Rey şehrine konmuştu." *Ahsenü't-Tevârih*, s.164; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 50; "Tekelü'den onbeş bin kişi Rey'e geldi." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 129; "Şah Maverünnehr'e yürüdüğü sırada Tekelülerin isyan ettiği haberi geldi... Horasan'ın zaptından sonra Irak'a yönelindi." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 55; "Herat'tan Irak-ı Acem'e dönülürken..." *Lubbü't-Tevârih*, s. 410; "Kum kışlağında iken..." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 116.

383 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 55.

384 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 55; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 164, 165, 168; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 129; *Selimşahnâme*, s. 88.

385 İdris-i Bitlisî, yirmi bin kişi olduklarını kaydeder. Bkz. *Selimşahnâme*, s. 87.

genin hâkimleri Mehdi Sultan ve Hamza Sultan'ı yenip Bedehşan'a yerleşti. Özbek Hanları, kuvvetlerini birleştirip Babür'e karşı saldırı hazırlıklarına girişince, o, Şah İsmail'den yardım talep ederek, Semerkand ve Buhara'nın ele geçirilmesi halinde onun adına hutbe okunacağını vaat etti. Bunun üzerine Şah İsmail, Sufioğlu Ahmet Bey ve Avşar Şahruh Bey'i kalabalık bir orduyla bölgeye gönderdi. Özbek Timur Sultan ve Ubeyd Han, Kızılbaşların karşısında duramayıp Türkistan'a çekildiler. Babür Padişah ve Kızılbaşlar Semerkand'ı ele geçirdiler(Ekim 1511), Şah İsmail adına hutbe okuttular[386].

Bir müddet sonra Babür'ün bağımsız hareket etmeye başlaması üzerine Şah İsmail, Necm-i Sânî'yi kuvvetli bir ordu ile onun üzerine gönderdi.

Bu esnada Türkistan hanlarından aldığı yardımla Babür'ün üzerine yürüyen Ubeyd Han, Timur Sultan ve Canı Bek Han, onu Buhara'dan çıkarmayı başardılar. Babür Padişah, önce Şaduman kalesine gitti. Kaleyi tahkim ettikten başka Belh'e adam göndererek Safevîlerden yardım istedi. Karamanlu Bayram Bey, Emir Muhammed-i Şirazî'yi yardıma gönderince Özbek hanları Babür'e saldırmaktan vazgeçip geri döndüler.

Böylece Kızılbaş ordusunun yönü Özbeklerin tarafına dönmüş oldu. Emir Necm-i Sânî, yaklaşık on iki bin kişilik bir orduyla Horasan'a geldi. Herat hâkimi Lala Hüseyin Bey ile Belh hâkimi Karamanlu Bayram Bey de askerleriyle ona katıldılar. Ceyhun ırmağı geçilirken Emir Muhammed b. Yusuf, Babür Padişah'a gönderilerek orduya dâhil olması istendi. Kısa süre sonra Babür Padişah da onlara katıldı. Karşi şehri kuşatılarak ele geçirildikten sonra büyük bir katliam yapıldı[387]. Vilayetin

---

386 *Tarih-i Reşidî*, s. 376, 377; *Ahsenü't-Tevârih*, 166, 167.

387 "Küçük, büyük, genç, yaşlı yaklaşık on beş bin kişi öldürüldü". *Ahsenü't-Tevârih*, 171; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 130; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 51; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 58.

ileri gelenleri eş ve çocuklarıyla bir camiye sığınıp, kendilerinin de seyyid olduğu gerekçesiyle af dilediler; ancak Necm-i Sâni, savaş sırasında büyük, küçük, seyyid dinlemeden herkesin öldürüleceğini söyleyerek orada bulunanların tamamını öldürttü.

Babür Padişah, Ubeyd Han ve Canı Bek Sultan'ı karşılamak amacıyla Buhara'ya yöneldi. Karamanlu Bayram Bey ise Timur Sultan ve Küçüm Sultan'ın oğlu Ebu Said Sultan'ın Semerkant üzerine yürüdüğü haberi üzerine onları karşılamaya çıktı. Özbekler savaşı göze alamayıp Gucduvan kalesine çekildiler. Bu kalenin etrafında cereyan eden savaşlar bir netice vermediği gibi, Kızılbaş ordusunda yiyecek sıkıntısı meydana çıkmaya başladı. Necm-i Sâni bütün uyarılara rağmen geri çekilip orduyu dinlendirmek yerine büyük bir savaşa hazırlandı. Bu görüş ayrılığı bazı Kızılbaş reislerin ordudan ayrılmasına neden oldu.

Ubeyd Han ve Cani Bek Sultan'da Buhara'dan ayrılıp Gucduvan'a gelip diğer Özbek ordusuyla birleştiler. 11 Kasım 1512 yılında Gucduvan önlerinde yapılan büyük savaşta Kızılbaş ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Necm-i Sâni ve Karamanlu Bayram Bey öldürüldü[388]. Babür Padişah Şaduman kalesine kaçtı. Savaş meydanından kaçan Kızılbaşların çoğu Ceyhun ırmağında boğuldular. Safevî ordusunun bu ağır yenilgisi ve ciddî kayıpları Özbekleri cesaretlendirdiğinden Canı Bek Sultan Herat'a yöneldi. Savaştan güçlükle kurtulmuş olan Lala Hüseyin Bey ve Sufioğlu Ahmet Bey Herat'ı savunmaya çalıştılar. Uzun kuşatmadan sonra Özbekler 1513 yılının Mart'ında bölgeden çekilip Meşhed üzerine yürüdüler ve Esferayin'e kadar olan yerleri hâkimiyetleri altına aldılar. Bu haber Herat'ta duyulunca Lala Hüseyin Bey ile Sufioğlu Ahmet

---

388 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 58-59; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 51; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 131; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 115; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 79; *Habibü's-Siyer, c. IV* s. 529.

Bey şehri bırakıp Tabes üzerinden Irak ve Azerbaycan'a gittiler[389]. Timur Sultan Herat'a girerek Şîîlerin çoğunu öldürdü[390].

Horasan beldesinde cereyan eden başarısızlıklar Şah İsmail'e ulaşınca kalabalık bir orduyla Özbeklerin üzerine yürüdü[391]. Şiraz hâkimi Dulkadirli Halil Sultan ordusuyla birlikte Meşhed'e gönderildi. O buraya yaklaşınca Ubeyd Han şehri boşaltarak Buhara'ya çekildi. Keza Herat'ı elinde bulunduran Timur Sultan da hemen Semerkant'a kaçtı. Dolayıyla, Şah İsmail daha bölgeye gelmeden Özbekler bütün Horasan'ı boşaltmış oldular[392]. Herat'ta meydana gelen otorite boşluğunu doldurmak isteyen Şeybek Han'ın muteber adamlarından Ebu'l-Kasım Bahşı, şehre girip halka baskılara başlayınca Fuşunc hâkimi Rumlu Piri Sultan, hızla Herat'a gelerek onu şehirden çıkardı.

Şah İsmail, Hubuşan üzerinden Radgan'a geldi. Burada onun emriyle, Özbeklerin korkusundan Merv'i bırakarak kaçan Merv hâkimi Dede Abdal Bey'in sakalını ve saçını kesip, yüzüne pudra ve allık sürdüler, başına başörtüsü bağladılar, kadın elbisesi giydirip eşeğe ters bindirmek suretiyle ibret için ordugâhda ve çarşıda dolaştırdılar[393]. Şah'ın zuhurundan beri yanında olan yaşlı bir Kızılbaş beyine yapılan bu hakaret, Kızılbaşlar arasında azledilme ve idamdan daha ağır bir durumdu. Şah İsmail bu gösteriyle gücünün zirvesine ulaştığını ve dizginleri bütünüyle eline aldığını gösteriyordu; ancak, haleflerinin döneminde iyice su yü-

---

389 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 131; *Lubbü't-Tevârih*, s. 413; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 125.

390 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 52; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 179; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 125.

391 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 62; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 180; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 131.

392 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 53; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 179-180.

393 *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 62; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 180; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 128, 131; *Lubbü't-Tevârih*, s. 413; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 126; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 538.

züne çıkacak olan derin kırgınlıkların ve ihtilafların da tohumunu atmış oluyordu[394].

Şah İsmail Radgan'dan sonra Badgis'e geldi. Belde halkının Necm-i Sâni'nin kaybettiği savaştan kaçan Kızılbaşlara iyi davranmadıkları hattâ bazılarını öldürdükleri gerekçesiyle katledilmeleri emredildi. Tekelü Çühe Sultan Badgis'te Şah'ın emrini yerine getirdi[395].

Rumlu Div Sultan[396] Belh hâkimliğine atandı. Kayın, Musullu Emir Han'ın ve Herat ise Şamlu Zeynel Han'ın idaresine bırakıldı. Bu arada Avşar Şahruh Bey Kandahar üzerine başarılı bir akın yaptı, bölgenin hâkimi olan Şüca Bey itaatini bildirince hediyelerle geri döndü[397].

---

394 Dede Bey kendisine yapılan bu hakareti hiçbir zaman unutmadı. Şah Tahmasb zamanında Tekelü ile Ustaclular arasında meydana gelen büyük çatışmada Çühe Sultan-ı Tekelü öldürülünce Tahmasb'ın çadırını basmış ve onun boğazına zincir dolamıştı. "...Yedi kişi çadıra girdiler, Şah'a pek çok hayâsızlıklar yapıp Hüseyin Han'ın kendilerine verilmesini istediler. Şah, benim onlardan haberim yok diye yemin etti. Sözün kısası Şah Kubad için vekâlet mührünü almak istiyorlardı, Şah da buna yanaşmıyordu. Nâmerd Dede Bey, bir zinciri Şah'ın boğazına dolayıp çekiyordu. Bu yüzden Şah'ın boğazı yaralandı. Nâmerd Dede Bey, o zaman Necm-i Sâni'nin öldürülmesine sebep olmuştu, şimdi Şah'a nankörlük ediyordu. Çünkü o yüreğinde, kendisine başörtüsü giydirip ordunun içinde dolaştırdığı için, cennet-mekân Şah İsmail'e karşı kin besliyordu. Şimdi fırsat buldu, Şah'ı öldürmeye kalkıştı. Bu esnada Şahverdi Sultan-ı Karabağî yetişip çadıra girdi. O yiğit kılıcıyla Dede Bey'in karnını yardı, bütün organlarını yere saçtı. Diğer altı kişiyi de peş peşe öldürdü." Anonim, *Alem-ârâ-yı Şah Tahmasb*, (neşr. İrec Afşar), Tahran 1370/1992, s. 31.

395 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 181; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 126; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 84.

396 Asıl adı Ali Bey'dir. Sultan unvanını alınca Div Sultan diye lakap verildi.

397 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 126; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 132; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 53-54; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 62; *Ravzatü's-Safeviyye*, s. 280 vd.

Tebriz'de İsyan

Şah İsmail'in Horasan beldesindeki seferinin uzun sürmesi ve ortalıkta onun öldürüldüğü dedikodusunun yayılması üzerine durumdan istifade etmek isteyen üvey kardeşi Seyyid Süleyman, Tebriz'i ele geçirmek amacıyla harekete geçti; mevsim kış olduğu için her tarafa sular dökülerek sokakların buz tutması sağlandı ve böylece Seyyid Süleyman'ın şehre girmesi engellenmeye çalışıldı. Ancak o yine de ana caddeye girmeyi başarınca, Ustaclu Menteşe Sultan tarafından öldürüldü[398].

Tahmasb'ın Doğumu ve Şah İsmail'in Çocukları

1514 yılının Şubat ayında Şah İsmail'in ilk oğlu Tahmasb İsfahan yakınlarında Şahabad'da dünyaya geldi[399]. Daha sonra oğulları Elkas (1516)[400], Sam (1517), Behram (1517); kızları Haneş, Perihan, Mehin Banu Sultanem, Ferengis ve Şah Zeynep doğdu.

Şah İsmail'in oğullarına verdiği isimlerin hepsi, İran'ın millî destan kahramanlarının adını taşımaktaydı. Bu yönüyle kendisini İran destanlarında olduğu gibi Batı'da Roma (=Rum), Doğu'da Turan ile savaşan eski İran hükümdarlarından biri olarak görüyor olmalıdır. Bir farkla ki, Turan'ın yerini şimdi Özbekler, Rum'un yerini de Osmanlılar almıştı ki, Safevî literatüründe –büyük bir tesadüf eseri olarak- Osmanlılar ısrarla Rum, Rumlu, Rum askerleri, Rum sultanı (=Roma'nın Sultam) gibi sıfatlarla anılmış-

---

398 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 182-183; *Hülasatü't-Tevarih*, c. I, s. 128.

399 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 186; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 82, 83; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 523; Mirza Muhammed Tahir Vahid-i Kazvinî, *Tarih-i Cihan-ârâ-yı Abbasî*, (neşr. Mir Muhamed Said), Tahran 1383/2005, s. 39.

400 Elkas Mirza 1516 yılında Musullu Türkmenlerinden Han Bigi Hanım'dan (Taçlı Begüm) doğdu. *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 56; İskender Bey, Tahmasb ve Behram'ın Musullu Türkmenlerinden bir beyin kızından doğduğunu kaydediyor. Bkz. *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 75.

lardır. Buna göre Safevî İran'ı komşularından sadece mezhep yönünden değil, tarihî sebeplerden dolayı da farklılaşıyor; Şah İsmail, antik dönem İran'ını referans yaparak bütün İran coğrafyasının mutlak hâkimi rolünü üstleniyordu. Nitekim Özbek Hanı'na gönderdiği mektupta bu anlayışa atıfta bulunarak Horasan beldesinin "Eski İran Sultanları"nın mülkü olduğundan ve kendilerine iadesi gerektiğinden söz etmişti. Böylece Şah İsmail, zuhurundan ölümüne kadar hemen her vesile ile referans olarak kullandığı On İki İmam Şia'sının dışında, bütünüyle politik amaçlarla, henüz kuruluş aşamasında olan devletini, sadece Şiîlerin değil, İran mülkünün yeni devleti olarak görmekte ve kadîm İran imparatorluklarına işaret etmekteydi. Bu vesile ile kendisi sadece Kızılbaşların Şahı değil İran mülkünün de Şehinşah'ı durumuna geliyordu.

Rum Sultanı

Şah İsmail'in hurûcu, Akkoyunlu topraklarında iktidarın el değiştirmesi ve nihayet ülkenin doğu sınırında güvenliğin bütünüyle ortadan kalkmasına rağmen II. Bayezid'in Safevîlere karşı takındığı tutum oldukça karmaşıktı. Bir yandan Kızılbaşların İran'a gitmesini engellemeye çalışıp sert tedbirler alma yoluna giderken, diğer yandan Şah İsmail'in Akkoyunlulara karşı kazandığı zaferi tebrik amacıyla elçi gönderebiliyordu. Daha önemlisi Şah İsmail'in Dulkadir seferi esnasında Osmanlı topraklarından izinsiz olarak geçmesine ses çıkarmaması anlaşılmaz bir durumdu. Bütün bunlar Şah İsmail'e büyük bir cesaret kazandırmış, onun gururunu ve kibrini okşamış, Şeybek Han'a karşı kazandığı zaferden sonra onun başını kestirip, II. Bayezid'e hediye olarak göndermişti. Şah İsmail'in bu tavrı aslında apaçık bir meydan okuma anlamına geliyor ve kendisine karşı savaşan sultanların akıbeti bu olur mesajını veriyordu. Gariptir ki, II. Bayezid bu meydan okuma ve tehdide de layık olduğu cevabı vermedi. Bunun sebebi tam olarak

anlaşılamamakla birlikte, şehzâdeler arasında tahta geçmek için içten içe mücadelenin başlamış olması etkili olmuş olabilir.

Şah İsmail tahta geçtiğinde II. Bayezid'in oğullarından Şehinşah Konya'da[401], Selim Trabzon'da, Ahmed Amasya'da ve Korkut Antalya'da sancak beyliği yapıyordu. II. Bayezid, daha sağlığında çocuklarının taht için birbirleriye mücadeleye hazırlandığını görme talihsizliğine erişmişti.

Şehzâde Korkut yumuşak huylu, şair tabiatlı biriydi. Fatih Sultan Mehmed öldüğünde küçük yaşta olmasına rağmen babası II. Bayezid İstanbul'a gelinceye kadar göstermelik olarak tahta oturtulmuştu. Birkaç gün süren sultanlık onda zamanı gelince tahta geçme isteğini alevlendirmiş, hattâ küçük bir denemeden sonra Mısır'a kaçmış ve nihayet babası tarafından affedildikten sonra Teke Sancak beyliğine tayin edilmişti (1509). Ne var ki bu teşebbüsü onun tahta geçmesinin yolunu da kapatmıştı. Çünkü Osmanlı tahtına oturacak olan bir kişinin can korkusuna kapılarak başka bir ülkenin hükümdarına sığınması Osmanlı sivil ve askerî bürokratları tarafından kabul edilemez bir durum olarak değerlendirilmişti. Dahası oğlu yoktu ve tahta geçmesi halinde hanedanın geleceği tehlikeye girebilirdi[402].

Amasya'da sancak beyliği yapan Şehzâde Ahmed, Osmanlı tahtının en kuvvetli adayıydı. Devlet adamları tarafından büyük ölçüde desteklendiğinden, II. Bayezid de ona yakın duruyordu.

Selim ise Trabzon'da sancak beyi olarak bulunuyor, ülkenin doğu sınırında meydana gelen olayları yakından takip ediyor, zaman zaman Gürcistan üzerine akınlarda bulunuyordu. Şehzâde Ahmed'in en önemli rakibiydi. Bu yüzden Ahmed, yeğeni Süleyman'ın (müstakbel Kanuni Sultan Süleyman) Bolu'ya sancak beyi olarak atanmasını, Amasya-İstanbul yolu üzerinde bulunması

[401] Babasının sağlığında vefat etti.

[402] *Celalzâde*, 297.

ve kendisinin İstanbul'a tahta geçmek üzere yürümesi halinde engel çıkarma ihtimaline karşı önlemiş; onun Kefe'ye tayin edilmesini sağlamıştı. Ancak bu tayin, Ahmed'in saltanat yolunda artık hiçbir engel görmek istemediği, keza sarayın da Ahmed'in sultanlığına onay çıkardığı anlamına geldiğinden, Selim'in bunu bahane ederek Trabzon'dan ayrılmasına ve oğlunun yanına giderek mevcut durum karşısında değerlendirme yapmasına sebep oldu.

Şehzâde Korkut ise İstanbul'a yaklaşmak gayesiyle, Teke ilinden ayrılarak Saruhan'a geçti. Teke ilindeki beklenmedik boşluk önceden beri İran'a gitme hazırlığı içinde olan Kızılbaşların ayaklanmasına fırsat verdi. Kızılbaşlar Şahkulu'nun liderliğinde harekete geçip, Manisa'ya götürülmekte olan Şehzâde Korkut'un eşyalarını yağmaladılar. Böylece şahsî mallarını bile koruyamayan bir şehzâdenin Osmanlı tahtı için hiçbir şansı kalmadı. Bu yüzden o her ne kadar tahta geçme ümidini muhafaza ediyor olsa da Selim ile işbirliği yapmayı ihmal etmedi.

Şahkulu isyanı, Şehzâde Ahmed'e de büyük darbe vurdu. Onun ayaklanmacıların tam da kıstırıldığı ve imha edilmelerinin imkân dâhilinde olduğu bir zamanda Yeniçerilerden kendisine biat etmelerini istemesi, daha sonra da savaş meydanından çekilerek Amasya'ya gitmesi büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Üstelik Şahkulu'nun küçük şehzâdelerin ve Hadım Ali Paşa'nın kumandasındaki orduyu yenmesi Ahmed'in prestijini bütünüyle sarstı. Yine de o İstanbul'a yaklaşmayı ihmal etmedi.

Kefe'de oğlu Süleyman'ı ziyaret eden Şehzâde Selim, kardeşi Ahmed'in, babasının ve vezirlerin geniş desteğini sağladığını gördüğünden hangi şekilde olursa olsun İstanbul'a ulaşmak durumunda olduğunu biliyordu. Bu maksatla Kırım Hanı'ndan destek alıp Rumeli üzerinden İstanbul'a yürüdü. Ancak bu ilk hamle püskürtüldü. Selim babasının ordusuyla yaptığı savaştan kendini kurtarabildiyse de, artık tahta geçme niyeti isyancı bir şehzâde olarak iyice belirginleştiğinden İstanbul üzerinde derin bir korku

yarattı. Bu yüzden ona Semendire sancağı teklif edildi. Ancak o, daha kalabalık bir kuvvetle İstanbul'a tekrar yürüdü. Kendisini destekleyen Yeniçerilerin İstanbul'da ayaklanma çıkarmaları ve Şehzâde Ahmed taraftarı olarak bilinen bazı devlet adamlarının evlerini yağmalamaları Selim'in önünü iyice açtı. II. Bayezid ordusuyla onu karşılamaya çıktıysa da son anda savaşmaktan vazgeçip tahtı oğluna bıraktı (24 Nisan 1512); Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıktıktan bir müddet sonra öldü.

I.Selim

Selim İstanbul'da tahta geçtiği sıralarda Şehzâde Ahmed, Maltepe yakınlarında bulunuyordu. O kardeşinin kendisinden önce İstanbul'a hâkim olduğu haberini alır almaz Anadolu'nun iç kesimlerine yöneldi. Konya'ya çekilerek sultanlığını ilan edip herkesi kendisine itaate çağırdı, beratlıların beratlarını yenilemesi için huzuruna gelmelerini emretti. Oğlu Alâeddin'i Bursa'ya göndererek işgal ettirip kendi adına hutbe okuttu.

I.Selim'in, Şehzâde Ahmed'in isyanını bastırmak için İstanbul'dan ayrılması gerekiyordu. Ne var ki İstanbul'da ve Rumeli'de otoriteyi henüz bütünüyle eline alamamıştı. Bu yüzden İstanbul'u emin bir kişiye bırakmak amacıyla oğlu Süleyman'ı Kefe'den İstanbul'a getirerek yerine kaim-i makam yaptı[403]. 18 Temmuz 1512'de Anadolu'ya geçip Ahmed'in üzerine yürüdü. Ahmed, savaşıp savaşmamakta kararsızlığa düşüp kuvvetlerini Ankara'ya çekti. Selim'e haber göndererek, kendisine bir yer tahsis edilmesi halinde çatışmaktan vazgeçeceğini sakin ve zararsız bir hayat süreceğini bildirdi. Ama bu talebi, kesinlikle reddedilip başka bir ülkeye gitmesi telkin edildi. Hattâ oğlu Murad, İran'a gidilmesi halinde Şah İsmail'in kendilerine yirmi bin kişilik bir kuvvetle destek sağlayacağını söyledi[404]. Ancak o, başka hükümdar-

[403] Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 7.

[404] *Tansel*, s. 8.

ların gölgesinde sefil bir şekilde yaşamaktansa, savaşıp ölmeyi tercih etti[405]. Ahmed son bir hamle yaparak Selim'den kendisine Karaman topraklarının verilmesi halinde sakin bir hayat süreceğini vaat etti[406]. Ancak Selim, bu teklifi dikkate almadı. Bu sıralarda Şehzâde Korkut'un[407] bazı hareketlerinden şüpheye kapılarak onun bertaraf edilmesine yöneldi. Korkut Manisa'da ele geçirilerek idam edildi.

Bundan sonra hızla Ahmed'in üzerine giden Selim, 15 Nisan 1513'te Yenişehir yakınlarında yapılan savaşta onu öldürdü[408]. Böylece rakiplerinden kurtulup kısa zaman içinde ülkede kesin otoritesini temin etti.

Selim tahta oturduğunda Şah İsmail, Maverünnehr'de Özbeklerle savaşla meşguldü. O Sultan Selim'i tebrik etmemekle bera-

---

405 "Şimdi ben durumumu düşünüyorum. Üç şey görünüyor: Biri Mısır'a Çerkes'e kul olmak; biri Kızılbaş olup, dinden uzak ve atılmış olmak, diğeri de yalınayak bir fakir dilenci veya çalgıcı olmak. Eğer bu kâğıtlar doğru ise devlet bizim, değilse Çerkes'e kulluktan ve Kızılbaş olup dinden atılmak ve dilenci olup çalgıcılıktan, kendi kardeşim elinde şehit olup dünyada çektiğim utançtan, özellikle bir defa bilgisizlikle bu kadar fitne ve fesada sebep olduğum için günahlarımdan kurtulmak daha iyi gelir." *Celalzâde*, s. 330.

406 "Sultanlık size nasip oldu, bundan dolayı hamd etmelisin. Ancak bu atiye-i uzmâ ve mevhibe-i kübrânın nişanesi olarak birleşme yoluna gitmemiz ve düşmanlık göstermemiz gerekirdi. Amma artık olan oldu. Bana gelince ne yalnız ne de ailemle birlikte Şam'a veya doğuya sığınmayı uygun bulmuyorum. Bu hareket daha fazla fesat doğurabilir. Hâlbuki Karaman eyaleti bana verildiği takdirde hayatımın sonuna kadar size asla muhalefet gösterilmeyecektir." *Tansel*, s. 10.

407 Şehzâde Korkut tahta geçemeyeceğini anlayınca kardeşi Selim ile işbirliğine girmiş, ona herhangi bir sıkıntı vermeyeceğine, sakin bir hayat süreceğine dair söz vermişti. Hattâ Selim'in düşmanlarının kıpırdamaları ve kendisini de isyana alet etmeye çalışmaları üzerine hemen Selim'e mektup göndererek, ehl-i nifak'ın boş durmadığı ve hakkında dedikodular uydurduğunu, kendisinin bunlara itibar etmemesini rica etmişti.

408 *Tansel*, s. 18.

ber Anadolu'daki kargaşaya bütünüyle ilgisiz kalmadığı görülüyor. Turgutoğlu Musa'ya[409] gönderdiği mektubunda Karamanlu Ahmed'i Anadolu'ya gönderdiğini ve ona tâbi olunmasını istediği tespit olunuyor[410].

Rumlu Nur Ali Halife

Osmanlı topraklarında meydana çıkan karışıklıktan istifade etmek isteyen Şah İsmail, 1512'de Nur Ali Halife'yi Osmanlı sınırına göndererek çeşitli sebeplerden dolayı hizmetine gelememiş olan Kızılbaşları hareketlendirip, asker toplamasını istedi.

Nur Ali Halife, Şebinkarahisar'a gelip Şah İsmail'in çağrısını her tarafa duyurdu. Bu vesile etrafında, aileleri de yanlarında olmak üzere üç-dört bin sipahi toplandı[411]. Osmanlı tahrir kayıtlarında bölgede boşalan köylerden bahsedilmesi bu katılım ile ilgili olmalıdır[412].

Nur Ali Halife yeni katılanlarla birlikte Malatya üzerine yürüyüp buranın hâkimi Faik Bey'i yendi. Hasan Rumlu, Faik Bey'in Sultan Selim tarafından bölgeye tayin edilmiş olduğunu yazıyorsa da bu bilgi eksik olmalıdır, çünkü bu tarihlerde Malatya henüz

---

409 Bu şahsın Tımarlı Sipahi olduğu ve 1516 tarihli Karaman tımar defterine göre üç bin akçelik yer tasarruf ettiği tespit olunuyor. "Tımar-ı Musa Bey veled-i Turgud" Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tahrir Defteri(TD) nr. 58 (Karaman Tımar Defteri), s. 35, 37. Buna göre adı geçen şahıs Çaldıran savaşından sonra da sipahilik vazifesine devam etmiştir.

410 *Tansel*, s. 33.

411 *Holdeberin*, s. 223; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 175; İdris-i Bitlisî, yirmi bin kişinin toplandığını kaydediyor. *Selimşahnâme*, s. 95; Hoca Sadeddin de buradan alarak yirmi bin sayısını veriyor. Ancak bu rakamın gerçekçi olmadığı ortadadır. *Hoca Sadeddin*, s. IV/84.

412 "Ahalisi Kızılbaş fetretinde perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub...", "... sâbıku'z-zikr olan ba'zı evkâfın kurâları vâdilerde vâki' olub Kızılbaş fetreti zamanından berü kırk altı yıl mikdârı hâli ve harâb kalub..." BOA TD nr. 199, s. 4.

Osmanlı hâkimiyetine girmemişti[413]. Kızılbaşlar zengin ganimetler elde etmiş olarak Tokat'a yöneldiler. Tokat'lılar Halife'nin yanına gelerek ona bağlılıklarını bildirdiler, şehirde Şah İsmail adına hutbe okundu. Nur Ali Halife, Cumapazarı üzerinden Kazababad'a (Kazovası) geldiği sırada Şehzâde Ahmed'in oğlu Şehzâde Murad yaklaşık on bin kişilik ordusuyla Nur Ali Halife'ye katıldı[414]. Birlikte tekrar Tokat'a döndüklerinde ahali, bunları bu defa şehre sokmak istemedi. Bunun üzerine Tokat'ı ateşe verip Niksar'a yöneldiler. Burada iken Şehzâde Murad, Nur Ali Halife'den ayrılarak Şah İsmail'in yanına gitti. Şah İsmail, genç şehzâdeye iltifatlarda bulunup onu Şiraz'a gönderdi. Şehzâde yolculuk sırasında vefat etti[415].

Nur Ali Halife adamlarından bir kısmıyla Hasanlu beldesine akınlarda bulundu. Bu arada Çemişkezek'i kuşattı. Çemişkezek beyi Melkişli[416] aşiretinden Rüstem Bey, Nur Ali Halife'ye direniş göstermeden Safevîlere bağlanıp, itaatini bildirmek üzere Halife tarafından Şah İsmail'e gönderildi. Rüstem Bey iltifatlara mazhar olduktan sonra Irak'a gönderildi. Nur Ali Halife ise Çemişkezek'te Melkişli aşiretinin ileri gelenlerine ve etraftaki ahaliye eziyetlerde bulunup çok kişiyi öldürdü[417].

---

413 Göknur Göğebakan, "Malatya", *DİA* XXVII/471.

414 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 51; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 175, 176.

415 *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 530; *Holdeberin*, s.222; *Selimşahnâme*, s. 115; *Ahsenü'-Tevârih*, s. 176.

416 "İhtimalen, Çemişkezek hâkimleri Melikşah'ın evladındandırlar Melikşah adı Kürtler arasında çok yaygın olarak kullanıldığından Melkiş'e dönüşmüştür. Çemişkezek hâkimlerinin isimleri de bunların Türklerin soyundan geldiğine delalet eder. Çünkü bunların isimleri asla Arapların veya Kürtlerin isimleriyle ile ilişkili değildir. Rivayet edilir ki, Melkiş adlı kişi, Melkiş'in soyundan kalabalık bir grubu toplayıp şimdilerde Çemişkezek hâkimlerinin tasarrufunda olan 32 kale ve 16 nahiyeyi ele geçirdiler. Onların aşiretine Melkiş denildi." Şeref Han b. Şemseddin Bidlisî, *Şerefnâme*, (neşr. V. Veliainof Zernof, Tahran 1377/1999, s. 162-163.

417 *Şerefnâme*, s. 164

Nur Ali Halife, tuyulu (=dirliği) olan Erzincan'a yöneldiği sırada Osmanlı vezirlerinden Sinan Paşa'nın kalabalık bir ordu ile kendisini takip ettiği haberini aldı. Eyüyazı mevkiinde yapılan savaşta Sinan Paşa yenildi ve öldürüldü. Kaçmaya çalışan Osmanlı askerlerinin bir bölümü de, sığındıkları yerde meydana gelen heyelanın altında kaldılar. Her iki olayda yaklaşık üç bin kişi kaybettiler[418].

Nur Ali Halife'nin başarılı harekâtına rağmen etrafında çok fazla Kızılbaş toplanamamıştı. Buna rağmen muzaffer bir kumandan olarak Erzincan'a döndü.

Yeni Zülkarneyn

Selim'in İstanbul'da tahtını sağlamlaştırdıktan sonra çözmesi gereken birinci problem, Doğu sınırlarını güvenlik altına almak ve babası zamanında iyice doruğa çıkmış olan Safevî problemini ortadan kaldırmaktı. Safevîlerin, Osmanlı topraklarındaki Kızılbaşları İran'a davet etmeleri ve bu yolda girişimlerde bulunmaları; Şah İsmail'in, II. Bayezid'i sık sık aşağılaması ve nihayet ona Şeybek Hanı'nın başını göndererek dolaylı olarak tehdit etmesi İran ile yapılacak savaşın belli başlı sebeplerini teşkil ediyordu.

Safevî kaynakları ise daha çok sınır olaylarına dikkat çekerek, Diyarbekir beylerbeyi Muhammed Han Ustaclu'nun, bölgede kazandığı başarılardan cesaret alarak Osmanlılara karşı meydan okur bir tavra girmesini ve Nur Ali Halife'nin sınır boylarını tahrip edip Tokat'ı yakmasını Osmanlı-Safevî savaşının başlıca nedeni olarak gösterirler[419].

---

[418] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 175 vd; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 124.

[419] "Han Muhammed Ustaclu Diyarbekir'e hâkim olduktan sonra gurur ve kibire kapılıp Sultan Selim'e fitne ve fesada yol açacak kadın elbiseleri gönderiyordu." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 129; "Diyarbekir valisi Han Muhammed Ustaclu Dulkadirlileri yenmiş, onun mülazımı Deli

Buna karşın Osmanlı kaynakları ısrarla Şiîliğin yayılmasının İslam memleketleri için büyük tehlike arz ettiğine vurgu yaparlar[420]. Celalzâde, Safevîlerin İslam'ın esaslarını ortadan kaldırıp yeryüzündeki inanç sahiplerini saf dışı ettiklerini, küfürden daha kötü ve sapık bir yola gittiklerini kayd ettikten başka, Sultan'ın, "Mademki *o topluluk bu yola gidip sapıklık yolundan dönüp tövbe etmiyorlar, her yönüyle kâfirden daha kötüler.*" diye düşündüğünü belirtiyor[421]. Keza, Hoca Saddedin Efendi'de Safevîlerin dinsiz ve sapık oldukları için bertaraf edilmelerinin bir mecburiyet şekline dönüştüğünü bildirir[422].

Ancak bu görünür sebeplerin altında Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırındaki güvenliğin bütünüyle ortadan kalkmış olması, Akkoyunlu topraklarının büyük bölümünün mahallî idarecilerin denetimine geçmesi ve Dulkadirlilerin Safevîlere karşı duramamış olması yüzünden Osmanlı toprakları üzerindeki Safevî baskısının artması, çözülmesi gereken daha ciddî bir problem olarak duruyordu. Öte yandan Şah İsmail'in, Özbeklere karşı kazandığı savaşlar ve ülkesinin sınırlarını Maveraünnehr'e kadar dayandırması üzerine sıranın Osmanlılara geleceğinden endişe duyulmaya başlanmıştı[423].

Durak yetmiş kişi ile 300 kişilik Memlük ordusunu dağıtmıştı. Bundan dolayı gurura kapılıp Sultan Selim'e mektup göndererek onu tehdit edip mukabeleye ve mukateleye çağırdı. Ona bazı şeylerle birlikte bir de başörtüsü gönderdi." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 187, 188; Bunlara ilave olarak Şehzade Murad'ın İran'a sığınması ve Nur Ali Halife'nin Tokat'ı yakması sebepler arasında gösterilir. *Holdeberin*, s. 232-233.

420 "En büyük dinî fesad Kızılbaş güruhunun yayılması olduğundan, bu taifenin İslam hilafeti makamındaki dinî ve dünyevî düşmanlığı muhakkak bulunduğundan..." *Selimşahnâme*, s. 117.

421 *Celalzâde*, s. 357.

422 *Tacü't-Tevârih*, s. IV/167 vd.

423 *Selimşahnâme*, s. 122; "Selim tek başına tahta oturduktan sonra ona İran'da güçlü bir hükümdarın doğduğu, bütün memleketleri aldığı ve

Bütün bunlara ilave olarak Yavuz Sultan Selim'in İran üzerine yürümesini ve Kızılbaşları ortadan kaldırmasını isteyen İran'dan ve Horasan'dan pek çok mektubun ulaştığı da vakidir. Bunlardan Hâce Molla-yı İsfahanî'nin gönderdiği mektup-her ne kadar Çaldıran savaşından sonra ulşamış ise de- Yavuz Sultan Selim'i İran'a sefer yapması hususunda en kışkırtıcı olanlarından biriydi. O, Kızılbaşları zehirli bir yılana benzetmekte, onların Hz. Muhammed'e küfretmelerinin reva görülemeyeceğinden bahsetmekte ve Selim'i yeni Zülkarneyn olarak nitelendirmekteydi. Buna göre, Zülkarneyn doğu seferine çıktığında İran topraklarına hâkim olup İran hükümdarlarının devrine son verdiğinden; şimdi tıpkı Zülkarneyn gibi, Selim de İran seferine çıktığında bunu gerçekleştirebilirdi. Mektupta, sahabeden nakledilen bir hadise atıf yapılarak "*İslam'da uzunca bir süreden sonra bir Zülkarneyn uyanır.*" denildiğini, Selim'in ise işte bu vaat edilen Zülkarneyn olduğunu bildiriyor ve ona "*Gel ey dinin yardımcısı putu kır da Rum tahtına Fars mülkünü ekle.*" deniliyordu[424]. Böylece Şah İsmail'in kendisini kadim İran imparatorlarından biri gibi görmesine paralel olarak Yavuz Sultan Selim de –kendisinin böyle bir düşüncesi olmamakla birlikte- İran hükümdarlarını ortadan kaldıran Zülkarneyn gibi görülmeye başlanmıştı.

Savaş Hazırlıkları

Yavuz Sultan Selim, 1513 yılında Safevîlerle savaş konusunu divanda müzakere ettikten[425] ve vezirleriyle de hemfikir

sıranın Anadolu'ya geldiğini söylediler. O da hareket etmenin daha iyi olacağına karar verdi" *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 134.

[424] *Selimşahnâme*, s. 125; *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, s. 317, 318.

[425] Hoca Sadeddin Efendi, Yavuz Sultan Selim'in Divan'da İran'a sefer yapmanın gerekçelerini anlatırken, "Safevîlerin, elde ettikleri imkânlarla mürid ve dostlarının sayısını hızla arttırıp genç yaşlı herkesi kendisine bağladığı, ermişlerin kaynağı olan Acem ülkesini ele geçirip, Pey-

olduktan sonra ilk iş olarak İran seferine dair fetva çıkarttı. Bu fetvada Kızılbaşlar üzerine sefer yapmanın gerekçesi olarak, Safevîlerin mülhid ve zındık bir topluluk olduğu, sahabeye küfrettikleri, büyük sahabelerin büyüklüklerini tanımadıkları, değerli kişilerin kanlarını dökmekte sakınca görmedikleri, mescidleri ve ibadethaneleri yıktıkları gösterildi. Onlarla savaşmanın, fesat kapılarını kapatacağından, vacip; kanlarının dökülmesinin helal, köle ve cariyelerinin yağmalanmasının mübah olduğu ifade edildi[426]. Fetvada ayrıca, Kızılbaşlara meyledip onlara yardım edenlerin de kâfir olduğu, bunları kırıp cemaatlerinin dağıtılmasının Müslümanlar üzerine vacip ve farz olduğu, bir belde ahalisinin bunlardan olması halinde Sultan'ın Allah adına bunların ileri gelenlerini katledip mallarını, kadınlarını ve çocuklarını İslam gazileri arasında dağıtıp paylaştırabileceği, bunların pişmanlık göstermesine asla itibar olunmaması gerektiği bildirilmekteydi[427].

---

gamberin sünnetini ortadan kaldırdığı, meydana getirdiği askerlerinin Tanrı'nın verdiği bir felaket olduğu, ne ölümden korktukları, ne savaştan çekindikleri, inanç bağları çok güçlü ve saldırılarının bir felaket olduğunu, Anadolu'daki Türklerin de tanımadan bilmeden onun peşine takıldıkları ve çoluk çocuklarını, mal ve mülklerini onun yoluna feda ettiklerini, malı olanların ona ölçüsüz adaklar gönderdiğini, dergâhının kapısını hacet kapısı gibi gördüklerini, onların baş ve buğlarının gücü arttıkça zararının Osmanlı ülkesine dokunacağını anlattıktan sonra, hak yoldan sapanların cezalandırılması için Tebriz'e yürümek artık gerekli olmuştur" dediğini anlatır. *Tacü't-Tevârih*, s. IV/173.

426 *Tacü't-Tevârih*, s. IV/169.

427 "...Ve dahi her kimse ki anlara meyledip ol batıl dinlerine razı ve muavin olalar, anlar dahi kâfir ve mülhidlerdir. Bunları kırup cemaatlerini dağıtmak cem'î-i Müslümanlara vacip ve farzdır (...)ve bir nahiye ehli ki bunlardan ola, Sultan-ı İslam eazz Allahu ensaruhu için bunların vardır ki bunların ricallerin katledüp mallarını ve nisalarını ve evladlarını guzat-ı İslam arasında kısmet ide ve bunların bade'l-ahz tevbelerine ve nedametlerine iltifat ve itibar olunmayup katloluna..."

Bundan sonra etrafa emirler gönderilerek 1514 yılının Nevruz'unda[428] (Mart) sefere çıkılacağı bildirilip ordunun toplanmaya başlaması istendi. Bazı erzak, sefer güzergâhına daha kolay ulaştırılabileceği düşüncesiyle gemiyle Trabzon limanına gönderildi. Yavuz Sultan Selim 21 Mart 1514'te orduyla Edirne'den hareket ederek bir aylık bir yürüyüşten sonra İstanbul'a geldi. 20 Nisan 1514'te Üsküdar'a geçildi. Orduya yeni katılımlarla birlikte harekete edilip Kayseri yakınlarında Kızılırmak geçilip Sivas üzerinden Safevî topraklarına girildi.

Kızılbaş Takibi

Bu arada, Anadolu'daki Kızılbaşların herhangi bir karışıklığa sebep olmamaları için tespit edilmeleri ve ileri gelenlerinin öldürülmeleri yolunda bir emir çıkarıldı. İdris-i Bitlisî bu emre uygun olarak kırk bin Kızılbaş'ın yazıldığı ve hepsinin öldürüldüğünü kaydediyor[429]. Diğer Osmanlı kronikleri de daha çok İdris-i Bitlisî'yi kaynak olarak alıyorlar[430]. Buna karşılık, Anadolu'daki olayları takip eden Safevî kaynaklarından hiç biri Kızılbaşlara yönelik sistemli bir katliamın yapıldığından söz etmemektedirler.

Bununla birlikte, bu hususun tam olarak gerçekleşip gerçekleşmediği hususu şüphelidir. Çünkü öncelikle yukarıda ifade edildiği üzere Osmanlı sınırları içindeki Kızılbaş sahaları oldukça sınırlıydı ve bunların en kalabalık olduğu yerlerden biri olan Teke ve Hamid bölgesinden kalabalık bir grup II. Bayezid döneminde çoktan İran'a gitmişlerdi.

Fetva'nın yeni harflere aktarılmış tam metni için bkz. *Tansel*, s. 35'te 61 numaralı dipnot.

[428] Osmanlı Devleti'nde sefere çıkmak amacıyla ordunun toplanması için emirler gönderildiğinde, Nevruz başlangıcı toplanma tarihi olarak verilir.

[429] *Selimşahnâme*, s. 130, 136.

[430] "Sayıları kırk bini bulan bunların bir kısmı öldürüldü bir kısmı hapse atıldı." *Tacü't-Tevârih*, s. IV/176.

İkinci olarak, Osmanlı topraklarındaki nüfus hareketlerini çok iyi takip edebildiğimiz vergi defterlerinde bu denli bir nüfus kaybının varlığına dair bir iz yoktur. Eğer bu katliam gerçekleşmiş olsaydı, en iyimser ihtimalle yüzlerce köyün haritadan silinmiş olması gerekirdi[431]. Ya da en az 8000 ilâ 10000 hanelik bir grubun birdenbire yok edilmesi söz konusu olabilirdi[432]. Bu durum merkezi hazine ve gelirleri paylaşan zümreler için ciddi bir vergi kaybı anlamına geldiği için her halükârda kayıplarının nedenlerini açıklayan ifadelere rastlanılması gerekir. Oysa tahrir kayıtlarında böylesine büyük ölçekli bir kayıp yerine nadiren "*Kızılbaş fetreti*"nde ahalisi boşalan köylere rastlanmaktadır. Mesela Şahkulu ayaklanmasının cereyan ettiği Karaman topraklarında Larende'ye ait bir köyün vergisiyle alakalı derkenarında Kızılbaş fetretinden[433] bahsedilmektedir. Keza Osman Gümüşçü'nün tespitlerine göre 1500 ilâ 1518 yılları arasında bütün Larende'de bölgesinde kaybolan köy sayısı 34 olup, sadece birinde "Kızılbaş Feteratı" notu düşülmüştür[434]. Diğer köylerin niçin tespit edilemediğne dair kayıt yoktur. Gümüşçü bu durumun sebepleri arasında bölgenin anılan tarihler arasında çatışmalara ve orduların geçişlerine (1511 Şahkulu ayaklanması, 1514 İran seferi, 1516-1517 Mısır Seferi) sahne olmasını da sebepler arasında sayıyor ki, bu görüş yabana atılamaz[435].

---

431 Osmanlı tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre XVI. yüzyılda bir köy ortalama 30-40 haneden müteşekkildi.

432 Mesela Doğu ve Güneydoğu'da konar-göçerlik eden Bozulus Türkmenleri 1540 yılında 8000 haneden müteşekkildi ve tahminen 40000 kişilik bir nüfusa sahipti.

433 TD 63, s. 233; Osman Gümüşçü bu deyimi sehven "Kızılbaş kıranı" diye okumuştur. Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara 2001, s. 163.

434 "... Bunların beğlik canibinden verilen tohumları Kızılbaş feteratında zâyi' olup..." ifadesiyle yedi haneli bir köy ahalisinin malî durumu tarif edilmeye çalışılmıştır. TD 63, s. 233.

435 Osman Gümüşçü, *A.g.e.*, s. 158, 163, 164.

Ayrıca, Osmanlı-Safevî ilişkilerinin gerilmeye başladığı dönemlerde Doğu Anadolu'da bazı köylerin boşaldığının tespit edilmesi de görüşümüzü doğrulamaktadır[436]. *Kaldı ki bu köylerin ahalisi*nin bütünüyle Kızılbaş olmadığı, aralarında Sünnî ahalinin[437] de bulunduğu, bunların çatışma bölgesinden kaçtıkları[438] ve bir kısmının geri döndüğü tespit olunmaktadır[439].

---

436 "Çünkü o vilayet önceden Türkmen ve Kızılbaş topluluğunun zulmü nedeniyle, uzun süre yerleşim dışı kalmış, oranın bütün köy ve beldeleri darmadağın olmuştu" *Selimşahnâme*, s. 162.

437 "...Derbend ve memerr-i nâsda vâki' olan kurâda kadîmden zâviyeler vaz' olunub ahalisi Kızılbaş fetretinde perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub eyle olsa vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda ol hâlî ve harâb olan kurânun ahalisinden ba'zı kayd-ı hayâtda olanları hazret-i hüdâvendigâr gerdûn iktidârın eyyâm-ı 'adâletinde vilâyet emn ü emân üzre âsûde-hâl olmağla gelüb her biri yerlerine mütemekkin olub ..." TD nr. 199, s. 4 (1530 tarihli Bayburd, Kelkit, Erzincan, Kemah defteri); "...Kızılbaş fetreti zamanından berü kırk altı yıl mikdârı hâli ve harâb kalub..." Aynı defter, s. 4; "Ahalisi Kızılbaş fetretinde perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub ber vech-i tahmîn yazılub timâra virilmiş imiş ..." Aynı defter, s. 25, 47.

438 Osmanlı sınır güvenliği XVI. Yüzyılın ortalarında bile en önemli sorun olarak duruyordu. Sınırlar mutlak anlamada denetlenemediği için bazı Kızılbaş grupların İran'a kaçışları devam etmiştir. Bir örnek için bkz. ".... Amasya, Tokat ve Çorum levendlerinden yiğirmi nefer kimesne Kızılbaş vilayetine kaçub ....", MD 3, s. 477, hkm 1422.

439 Tokat, Sivas, Erzincan ve çevresindeki nüfus hareketleri için bkz. Alpaslan Demir, *16. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007. Alparslan Demir'in tespitlerine göre doğudan geldiklerini ifade etmek amacıyla "şarkiyan" diye tabir edilen pek çok grup veya aile bulunmaktadır. Ayrıca, "Kızılbaş'a giden", "Kızılbaş olup", "Kızılbaş'a gittikte" gibi açıklamalarla yer alan bazı ailelerin ise 1520 tarihinde veya biraz önce İran'a gittikleri anlaşılmaktadır. Alparslan Demir, *A.g.e.*, s. 150, 151.

Topkapı Sarayı Arşivi'nde tesadüf edilen tarihsiz bir defter parçasında katledilen Kızılbaşlara dair isimler bulunmakta olup, bunların sefere katılmadıkları veya bozgunculuk yaptıkları gibi sebeplerden öldürüldükleri kayıtlıdır[440]. Bu parçada sadece erkek şahıs adları bulunmakta olup katledilenlerin sayısı on yedidir. Buna ilave olarak, Şah İsmail'in Karaman bölgesindeki müridlerini yönlendirmek için 1512 yılında mektup gönderdiği Turgutoğlu Musa'nın, 1516 yılında hâlâ tımar tasarruf eden bir sipahi olarak görevini sürdürmesi[441] Kızılbaş takibinin etkin şekilde yürütülmediği kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Mektuplar

Yavuz Sultan Selim, sefer yolunda Şah İsmail'e bir mektup göndererek savaş için harekete geçtiğini bildirdi. Bu ilk mektupta "*Allah katında din İslam'dır, kim İslamiyet'ten başka bir dine tabi olursa onunki kabul edilmeyecektir.*" ayetlerine yer verilerek başlar[442]. Böylece gerçekte Şah İsmail ve Safevîleri din dışı gördüğünü ima eder. Bununla birlikte Selim kendisini sultanlığını atadan-dededen miras olarak aldığını ifade etmek için Sultan Mehmed oğlu Sultan Bayezid oğlu Sultan Selimşah diye takdim ederken; Şah İsmail'e "*Fermande-i Acem, Sipehsalar-ı azam, Serdar-ı muazzam, Dahhak-ı rüzgar, Darab-ı girudar, Afrasiyab-ı ahd, Emir İsmail*" diye hitap ederek onun sadece bir kumandan veya en fazla bey olduğuna, padişah soyundan gelmediğine işaret eder. Mektupta devamla "*Orman aslandan boşalınca, yiğitler yurdunu çakal aldı.*" sözüyle kendisinin, Akkoyunlu tahtını, tıpkı çakalın arslan yuvasını alması gibi, ele geçirdiği, Müslümanlara

---

[440] "Defter oldur ki, Kızılbaş taifesinden ne mikdar melahideye siyaset olunduğunu beyan eder defter olunur." diye başlayan defterin sadece ilk iki sayfası bulunmakta olup, tarihsizdir. TS.MA.d, nr. 5270.

[441] "Tımar-ı Musa Bey veled-i Turgud" TD nr. 58, s. 35, 37.

[442] *Kur'an*, 3/19 ve 85.

her yönüyle zulme başladığı, değerli kimselerin kanlarını akıttığı, minberleri ve mescidleri yıktığı, ashaba küfrettirdiği, halkın temiz inançlarını yıktığı şeklinde suçladıktan sonra, ileri gelen din adamlarını, kendisinin ve taraftarlarının küfre düştüğü ve dinden çıktığı için öldürülmeleri gerektiği yolunda fetvalar verdiğini, bu yüzden dini savunmak amacıyla yola çıktığını, ipekli elbiseleri bırakıp zırh giydiğini ve amacının kendisini ortadan kaldırmak olduğunu bildirir. Son olarak Şah İsmail'i İslam'a davet eder, pişmanlık göstermesini, bu durumda ülkesinin diğer idareciler gibi olmak kaydıyla kendisinin idaresine bırakmayı düşünebileceğini, aksi halde savaşa hazır olmasını bildirir[443].

Yavuz Sultan Selim, bu mektuba cevap beklemeksizin ikinci bir mektup daha yolladı. Bunda da ilk mektubunda dile getirdiği ifadeleri kısmen tekrarladıktan sonra Şah İsmail'i yine pişmanlık göstermeye ve itaat etmeye çağırdı. Eğer buna razı gelmezse ölüme hazır olması tehdidini yineledi[444].

Bu arada ordu Karaman toprağında iken Şah İsmail'in durumdan bilgi edinmek amacıyla Dukakinzâde Ahmet Paşa kalabalık bir ordu ile Sivas'a gönderildi[445]. Sivas'a gelindiğinde ordunun durumunu tespit amacıyla sayım yapıldı. Yüz kırk bin kişiye baliğ olduğu anlaşılınca yaklaşık kırk bin kişilik bir kuvvetini ihtiyat unsuru olmak üzere geride bıraktı[446]. Muhteme-

443 *Müşeatü's-Selâtin*, s. 379-381.

444 "Eğer yönünü ve kıbleni bize döndürürsen, elini zulm ve tuğyandan çekersen, sünnet-i seniyyeyi benimsersen ve topraklarını Osmanlı topraklarının bir parçası sayarsan bizim hediyelerimize ve inayetimize mazhar olursun, değilse, kefen giyip hazır ol." *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, s. 382-383.

445 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 64.

446 "Savaş tecrübesi olmayanlar, iş beceremeyenler, yaşlılar, cılız gençler ve hastalar ayıklanıp, yedeğe bırakıldı" *Hoca Saadedin*, I/183; "Sapkın Şah'ın askerin çokluğundan korkup tilkiler gibi sığınacak mağara aramasın ve seferimiz neticesiz kalmasın diye bazı yaşlı ve orta yaşlılar-

len Dulkadiroğullarından veya Memlüklerden bir saldırı gelebileceği düşünülmüştü. Dulkadir beyi Alâüddevle Bey'e haber gönderilerek orduya katılması istendi. Ancak o bu talebe cevap vermedi.

Osmanlılar savaşın Erzincan yakınlarında gerçekleşebileceğini tahmin etmişler ve bütün hazırlıklarını buna göre yapmışlardı. Ancak Osmanlı ordusu Sivas'tan çıkıp Erzincan'a doğru ilerlediği halde Safevîlere dair herhangi bir iz görünmüyordu. Bu yüzden yabancı topraklarda, bütün güvenlik imkânlarından mahrum halde ve düşmanın nerede olduğunu bilmeden ilerlemek orduda huzursuzluğa neden oldu. Üstelik Safevîler bölgeden çekilirken ekin ve bostanları tahrip etmiş, etraftaki ahaliyi de iç kesimlere göçürmüşlerdi[447].

Bu yüzden Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i kışkırtarak ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla üçüncü mektubu gönderdi. Bu mektupta da diğerlerinde olduğu gibi tehdit ifadeleri çoğunluktaydı; kendisine Osmanlı ordusunun yola çıktığı ve hazırlıklarını görmesi gerektiği haberinin gönderildiğini, ancak günlerdir Azerbaycan yöresinde Osmanlı ordusu dolaştığı halde bunu duymazdan geldiği ve gizlendiği ifade ediliyor[448] ve korkmasının nedeni ordunun sayıca çokluğu ise bu korkunun kaldırılması için kırk bin kişinin geride bırakıldığı anlatılıyor, "*Sende azıcık yiğitlik var ise gelip askerime karşı koy!*" diye bitiriliyordu[449].

---

dan kırk bin kişi ayrılıp Rum'da ve Karaman'da muhafaza hizmetine bırakıldı." *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1090; *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 67.

447 *Tacü't-Tevârih*, s. IV/184.

448 "Senden ne nam ve nişan peyda ve vücudundan eser hüveydadır. Bir vechle mestûrü'l-halsin ki vücudunla ademin ale's-sevadır (...) hırz-ı selametde perde-nişinlik ihtiyar edenlere erlik adı hatadır ve ölümden korkan kimselere ata binip kılıç kuşanmak na-sezadır." *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, s. 384.

449 *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, s. 383-384.

Mektubun yaratacağı kışkırtmayı daha da kuvvetlendirmek için Şah İsmail'e onun tekkede dervişlik yapmasını tavsiye eder nitelikte asa, aba ve hırka; korkaklığına vurgu yapmak için kadın giysileri, peçe ve çemberler gönderildi[450].

Çaldıran'a Doğru

Yavuz Sultan Selim'in İran üzerine yürüdüğü haberi geldiğinde Şah İsmail İsfahan'da bulunuyordu[451]. Hemen Tebriz'e doğru harekete geçti. Ustaclu Han Muhammed'in orduya katılması için Diyarbekir'e adam gönderdi. Hemedan'da iken Yavuz Sultan Selim'in savaşa çağıran üçüncü mektubunu getiren elçi geldi[452]. Şah İsmail bu mektuba verdiği cevapta: Selim'i öven cümlelerden sonra II. Bayezid ile ilişkisine atıfta bulunarak Dulkadiroğlu ile yaptığı savaşa giderken onunla dostluk kurulduğuna, kendisinin de bu sıralarda Trabzon'da vali olduğuna ve aynı görüşü paylaştıklarına dikkat çekti. Şimdi ise kızgınlığının sebebini ve mektuptaki kaba ifadeleri anlayamadığını, bunun da olsa olsa kâtiplerin afyonları azaldığı için bunalmış kafa ile yazmış olabileceklerini, bu amaçla onların kullanması için cevabî mektupla beraber afyon da gönderdiğini bildirdi. Mektubun tehdit kısmında ise Anadolu ile ilgilenmesinin sebebinin orada müridlerinin çok olmasından kaynaklandığını, Osmanlı hanedanına karşı sevgi beslemesinden dolayı Anadolu'da tıpkı Timur'un yaptığı[453] gibi bir kargaşalığa sebep olmak istemediğini ifade edip, yine de bu

[450] "Sana zaviye-nişin olmak münasibdir, deyü bildirirlerdi". *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1091; *Tacü't-Tevârih*, s. IV/184.

[451] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 188; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 134; *Lubbü't-Tevârih*, s. 415.

[452] Safevî kaynakları ilk iki mektuptan bahsetmemektedir. Şah İsmail, üçüncü mektuba cevap verdiği için bizim tahminimiz bu yönde olmuştur.

[453] 1402 yılında Timur'a karşı Yıldırım Bayezid'in yenilgisiyle sonuçlanan Ankara savaşına işaret ediliyor. Bu savaştan sonra Anadolu'da kısa sü-

"nazik" üsluptan anlamaz ise daha fazla beklemeden savaşa hazır olduğunu bildirdi[454].

Şah İsmail'in bu mektubu ile gönderdiği afyon Yavuz Sultan Selim'e Temmuz ayında Yassıçemen menzilindeyken ulaştı[455]. Böylece kışkırtmalar neticesini vermiş ve Şah İsmail'in hiç olmazsa karşı çıkacağına dair bir işaret alınmıştı. Son olarak ona daha kışkırtıcı ve hakaret dolu bir mektup daha hazırladı: *"İsmail Bahadır, mektup gönderip cesaretle ilgili birkaç söz söylemişsin ve gelmekte acele ediniz, biz de beklemekten kurtulalım demişsiniz. Biz de cibilliyetimizdeki cüreti harekete geçirip uzak yoldan sayısız miktarda asker ile yollar ve menziller geçerek, tasarrufunda olan memleketlere girdik... Padişahların hâkimiyeti altındaki topraklar, onun nikâhlı karısı gibidir. Erkeklikten ve delikanlılıktan azıcık pay almış, en azından içinde cesareti olan kişilerin, başka birileri tarafından ona taarruz edildiğinde tahammül etme ihtimalleri yoktur. Öyle ise kahraman askerlerim bunca zamandır senin topraklarında dolaşıp murat alıyorlar. Senin ne adın var ortada, ne vücudun. Öyle bir gizlenmişsin ki varlığınla yokluğun birbirine eşit. Cesaret toplamaya kimin ihtiyacı olduğunu durum ortaya çıkardı. Durum şudur: Şimdiye kadar senden bir fiil ortaya çıkmadı ki biz cesaretli ve yiğit olduğunu anlayalım... Mübtela olduğun derdin devasını da öğrendik. O tür nesneler kullanmak kalbe cesaret verirmiş. Sen şimdi tecrübeli olduğun bu nesneleri kullan ki savaş zamanı bana karşı koymaya cesaretin gelsin. Bizim tarafımızdan da sana büyük yardım yapıldı; senin kalbinin zayıflığını ortadan kaldırmak için kırk bin kişiyi ordudan ayırıp Kayseri ile Sivas arasında bıraktım. Düşmana mürüvvet ancak bu kadar olur, daha olmaz.*

---

reli Timur hâkimiyeti devri başlamış ve Osmanlı Devleti dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı.

454 *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, s. 384-385.

455 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 69; *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1091.

Eğer bundan sonra da korkudan saklanmaya devam edersen erlik adı sana haramdır. Miğfer yerine başörtüsü, zırh yerine çarşaf giyip kumandanlık sevdasından vazgeç."[456]

Bu mektubun gönderilmesinden birkaç gün sonra Akkoyunlu beylerinden Ferruhşad Bey, Osmanlı ordusuna katıldı[457]. Tercan Bey'i Ahmed Bey yakalanıp, idam edildi. Keza aynı günlerde orduda "*Kızılbaş geldi.*" diye bir dedikodu yayılınca hemen savaş düzenine geçildi. Ancak bu haberin asılsız olduğu anlaşılınca sorumluları yakalanarak idam edildi. Keza orduda itaatsizliklerin kaynağı olarak suçlanan Karaman beylerbeyisi Hemdem Paşa idam edilip yeri ümeradan Zeynel Bey'e verildi[458]. Bu arada Trabzon'a gelmiş olan zahirenin orduya ulaştırılması için çalışmalara başlandı[459]. Çünkü gerek sefer güzergâhı boyunca ekin ve bostanların Safevîler tarafından tahrip edilmiş olması gerekse neredeyse üç aydır yolculuk yapıldığı için orduda zahire sıkıntısının baş göstermesi yavaş yavaş huzursuzluklara neden olmaktaydı. Ancak daha önemlisi, Safevîlerden bir haber alınamamış olması, onların nerede olduklarının bilinmemesi ve saldırının nereden geleceği hususundaki belirsizlik, her an baskına uğrama tehlikesiyle karşı karşıya kalınması Yeniçeriler ile Yavuz Sultan Selim'i karşı karşıya getirdi. Onlar, Padişah'ı döndürmek için çadırına kurşun bile sıktılar[460]. Ancak Selim, etkili konuşmalar yapmak suretiyle ordusunu ikna etti. Bu arada İran içlerine gönderilen akıncıların getirdiği esirlerden Şah İsmail ve Kızılbaş ordusunun durumuna dair haberler alındı.

---

456 *Münşeatü's-Selâtin*, c. I, s. 385-386.

457 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 69.

458 *Selimşahnâme*, s. 153; *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 70.

459 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 70.

460 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 73; *Künkü'l-Ahbâr*, s. 1097; *Tacü't-Tevârih*, IV/194.

Osmanlı ordusu Tebriz'e doğru yaklaştığı halde, Şah İsmail anlaşılmaz bir tutumla, avlanmakla meşgul oldu. Bu durum şimdiye kadar az kuvvetlerle daha kalabalık ordulara karşı kazandığı zaferlerin etkisi olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte yaklaşık kırk bin kişilik bir kuvvet toplayıp Yavuz Sultan Selim'in yaklaştığı haberi gelince Tebriz'den ayrılarak karşılamaya çıktı[461]. Tebriz'de ise yaklaşık yedi bin kişilik ihtiyat kuvveti bıraktı[462].

İki ordu Hoy yakınlarında Çaldıran ovasında karşı karşıya geldi. Şah İsmail, Kızılbaş reislerini toplayarak durumu müzakere etti. Savaşa girilip girilmemesi konusunda herkes hemfikir değildi. Özellikle Diyarbekir beylerbeyi Han Muhammed Ustaclu, Osmanlı ordusunun kuvvetli olduğunu ve Akkoyunlu ordusu ile mukayese edilmemesi gerektiğini, onlarla yüz yüze savaşmanın yanlış olduğunu, savaşmak yerine geri dönüş için yola çıkmalarını beklemeyi ve bu esnada saldırmayı teklif etti[463]. O, Osmanlı ordusunun arabaları yan yana dizip aralarına düşman askerinin geçmemesi ve safların dağılmaması için zincir çektiklerini, Yeniçerilerin bu zincirin arkasında durduğunu, geride ise çok miktarda zahire tuttuklarını anlattı. Keza Nur Ali Halife de benzer şeyleri söyleyip Osmanlıların Çaldıran ovasına yerleşip saflarını kurmadan saldırmayı önerdi[464].

Durmuş Han bu tekliflere şiddetle karşı çıktı. Hattâ Muhammed Han Ustaclu'nun görüşlerinde direnmesi üzerine ona *"Senin sözlerin Diyarbekir'de geçer."*[465] diye çıkıştığı gibi onu aşağılayıp "Han korkmuş" dedi[466]. Durmuş Han'a göre şimdiye

---

461 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 188. Şah İsmail'in ordusu çok fazla değildi. Bazı kadınlar ve çocuklar da orduda bulunuyordu.

462 *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 528.

463 *Cevahirü'l-Ahbâr*, s. 134, 135.

464 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 130; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 189.

465 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 189; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 130.

466 *Cevahirü'l-Ahbâr*, s. 135.

kadar girdikleri bütün savaşları kazandıkları gibi bunu da rahatlıkla kazanabilirlerdi; bu yüzden düşmanın saflarını bağlamasına müsaade edilmeli ve merdi merdine savaş yapmalıydılar[467]. Şah İsmail ve oradaki diğer Kızılbaş reisler bu öneriyi kabul ettiler[468]. Bu sayede Osmanlı ordusu ovaya rahatlıkla yerleşip saflarını bağladı. Aynı şekilde Osmanlı karargâhında da savaşın nasıl yapılması gerektiği konusu müzakere edildi. Piri Paşa, ordunun içindeki Kızılbaş varlığına dikkat çekerek hemen savaşa girilmesini, aksi takdirde saflarda yarılmalar meydana gelebileceğini söyledi. Padişah bu fikri muvafık buldu.

Safevî ordusunun sağ kanadında Durmuş Han-ı Şamlu, Halil Sultan-ı Dulkadir, Lala Hüseyin Bey, Nur Halife-i Rumlu, Hulefa Bey ile diğer Dulkadir, Avşar, Şamlu ve Musullu beyleri yer aldı. Sol kanatta Ustaclu Muhammed Han ve Çayan Sultan ile Rumlu, Ustaclu, Kaçar ve diğer oymaklar yer aldılar. Merkezde ise Şah İsmail ile beraber Mir Abdülbaki, Seyyid Muhammed Kemune, Mir Seyyid Şerif yer aldı. Şah bin kadar korçuya yanından ayrılmamasını söyledi. Korçubaşı Saru Pire Korçubaşı öncü yapıldı[469]. Bütün bu hazırlıklar yapılırken bile Şah, bıldırcın avlamaktan geri durmadı[470].

---

467 "Bu savaşın sebebi Durmuş Han ve diğer gazilerin gururundan kaynaklanıyordu." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 54; "Padişah gurura kapılıp Durmuş Han'ın önerisini kabul etti." *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 86.

468 "Şah, ben harami değilim ki, Allah'ın takdiri ne ise o meydana çıkar dedi. Han Muhammed sustu." *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 70; "Şah, ben harami değilim ki yol üstünde savaşayım ve zaaf anında gece baskını yapayım." Ebu'l-Hasan-ı Kazvinî, *Fevaid-i Safeviyye*, (neşr. Meryem Mir Ahmedî), Tahran 1368/1990, s. 10.

469 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 190; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 130; *Lubbü't-Tevârih*, s. 415; *Cevahiü'l-Ahbâr*, s. 135.

470 *Cevahiü'l-Ahbâr*, s. 135.

Çaldıran Savaşı

23 Ağustos 1514 günü sabahın erken saatlerinde Safevî ordusunun saldırıya geçmesiyle savaş başladı. Safevîler daha çok Osmanlı ordusunun sol tarafındaki Rumeli ordusunun üzerine yüklendiler. Şah İsmail de merkezden saldırıp Osmanlı saflarının son noktası olan zincirlere kadar yedi defa yaklaştı[471]. Ancak, Osmanlı ordusunun ateş gücü karşısında[472] Safevî ordusu yavaş yavaş çözülmeye ve ağır kayıplar vermeye başladı. Sultan Ali-i Avşar, Şah İsmail zannedilerek yakalanıp Yavuz Sultan Selim'in huzuruna götürüldü. Hapiste tutulmakta olan Safevî elçisi getirilerek yüzleştirildi; Şah İsmail olmadığı anlaşılınca öldürüldü[473].

Akşama kadar süren savaşın sonunda Safevî ordusu dağılmaya başlayınca Şah İsmail savaş meydanını terk etmeye karar verdi. Hızlı bir şekilde Dergezin'e çekildi. Savaşta Ustaclu Han Muhammed, Korçubaşı Saru Pire, Lala Hüseyin Bey, Pir Ömer Bey Şireci, Avşar Sultan Ali Mirza, Muhammed Kemune, Mir Abdülbaki, Mir Seyyid Şerif, Hulefa Bey, Korçu Köse Hamza Tekelü Yeğen Bey, Köse Hamza gibi ünlü Kızılbaş reislerinin pek çoğu öldü[474].

Yavuz Sultan Selim, Safevî ordusunun geri çekilmesini bir savaş hilesi zannederek, tuzağa düşmek korkusundan dolayı, onların takip edilmemesi ve yağmaya girişilmemesini emretti. Bir

---

471 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 192, 193; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 131; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 55.

472 "Top ve tüfek ateşi yüzünden Şah'ın askerleri ölüyorlardı". *Lubbü't-Tevârih*, s. 417.

473 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 76; "Sultan Ali Mirza Şah sanılarak yakalandı. Ona Şah İsmail tarafından süslü elbiseler giydirilmişti." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 131.

474 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 195; *Cevahirü'l-Ahbâr*, s. 135; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 55; *Lubbü't-Tevârih*, s. 417; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 131; *Celalzâde*, s. 379; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 87; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 545-548; *Kısasü'l-Hakanî*, c. I, s. 44, 45.

müddet sonra savaşın kazanıldığı anlaşılınca orduya yağma izni verildi[475]. Ele geçirilen esirlerin çoğu katledildi[476].

Bu savaşta Osmanlı ordusu da ciddî kayıplar verdi. Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa, Sofya Sancağı Beyi Malkoçoğlu Ali Bey[477] ve Silistre Sancağı Beyi Malkoçoğlu Tur Ali Bey, Prizren Sancağı Beyi Süleyman Bey, Kayseri Sancağı Beyi Üveys Bey, Niğde Beyi İskender, Beyşehir Beyi Karlıoğlu Sinan Mora Sancağı Beyi Hasan Ağa gibi pek çok kumandan savaşta maktul düştü[478]. Savaşın şiddetine rağmen Safevî kaynakları ölü sayısını beş bin olarak vermektedir[479].

Taçlı Hanım Meselesi

Çaldıran savaşında Şah İsmail'in eşi Taçlı Begüm'ün Osmanlılara esir düştüğü yolunda özellikle Osmanlı kaynaklarında yaygın bir kanaat bulunmaktadır.

Taçlı Hanım'm asıl adı Bigi Hanım olup Musullu Türkmenlerinden Bektaşlu Hamza Bey'in oğlu Mihmad Bey'in kızıdır[480].

---

475 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 131; *Holdeberin*, s. 242.

476 *Selimşahnâme*, s. 188, 189.

477 Safevî kaynakları, Malkoçoğlu Ali Bey'in bizzat Şah İsmail tarafından katledildiğini kaydederler. Hattâ Çaldıran savaşı tasvirlerinde bu olaya muhakkak yer verilir. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 191.

478 *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1101; *Tansel*, s. 61.

479 "Beş bin kişi öldü, üç bini Sultan Selim'in askeri idi." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 195; *Holdeberin*, s. 242; "Savaşta iki taraftan yaklaşık beş bin kişi öldü." *Lubbü't-Tevârih*, s. 415; "Çaldıran'da öldürülenlerin sayısı çoktur, ama müverrih Hasan Bey (Rumlu) bu savaşta ölenlerin sayısını beş bin olarak yazmıştır. Üç bin Osmanlı, iki bin Kızılbaş, fazla yokmuş." *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 72; Savaşla ilgili geniş bir değerlendirme yapan Nasrullah Felsefi, Safevî ordusunun en fazla yirmi bin kişi olduğunu, hemen hemen hepsinin savaş meydanında can verdiğini ve böylece İran'da millî bir devletin kurulmasına öncülük ettiklerini kaydeden subjektif yorumlarda bulunmuştur. Bkz. Nasrullah Felsefi, *Ceng-i Mihenî-i İraniyan der Çaldıran*, Tahran 1381/2003.

480 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 290. "Taçlı Begüm'ün Türkmenlere akrabalığı vardı." *Aynı eser*, s. 176.

Onun Musullu Türkmenlerine mensubiyetine dair herhangi bir tereddüt bulunmamakla birlikte[481], Alem-ârâ-yı Şah İsmail adlı eserde Taçlı Begüm'ün Şamlu Türkmenlerinden Abidin Han'ın kızı olduğunu, güzelliği, yiğitliği ve cesareti ile dikkat çektiğini, kardeşi Durmuş Han ile güreşip onu yendiğini; bu vasıflarından Şah İsmail'e bahsedilince onunla evlenmek üzere talip olduğunu, fakat kızın ok ve yay ile kendisinden üstün gelecek, güreşte kendisini yenecek bir kişi ile evleneceğini söylediğini, savaşa gitmesine engel olunmadığı sürece Şah ile evlenebileceğini bildirdiğini; Şah İsmail'in de kızın şartlarını kabul ederek onunla evlendiğini kaydetmektedir[482]. Burada nakledilenler Dede Korkut destanlarında Kam Püre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda geçen Banu Çiçek'in Beyrek ile evlenmeden önce öne sürdüğü şartlar ile benzeşmektedir[483]. Buradan alınmış olması muhtemel olan bu hikâyenin, aslında Taçlı Begüm'ün Çaldıran savaşına katılmasının kendisinin cesaretinden kaynaklandığını ve Şah İsmail'in onu engellemediğini söylemek üzere kurgulandığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, onun Şamlu Türkmenlerine mensubiyetine dair hiçbir delile sahip değiliz. Walter Hinz ise Taçlı Hanım'ı Akkoyunlu Sultanı Yakup Bey'in kızı olarak kabul eder[484]. Ancak o, bu bilgiyi Venedikli seyyah Angiolello'ya dayandırmaktadır ki bunun tamamen asılsız olduğu açıktır[485].

---

481 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 176; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 121-123.

482 *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, , s. 80-81.

483 Banu Çiçek, Beyrek'e: "Gel şimdi bey yiğit, seninle ava çıkalım, eğer senin atın benim atımı geçerse, onun binicisini de geçersin. Hem seninle ok atalım, beni geçersen onu da geçersin. Hem de seninle güreşelim, beni basarsan onu da basarsın." der. İkisi yarışmaya başlar. Nihayet Beyrek üstün gelir ve evlenirler. Bkz. *Dede Korkut Hikâyeleri* (yay. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1985, s. 59.

484 Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Olarak Yükselişi*,(çev. Tevfik Bıyıkoğlu) Ankara 1992, s. 78

485 *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 82.

Şah İsmail'in Firuzkuh'u zaptı sırasında esirler arasında Bigi Hanım'ı görmüş ve kendisine eş olarak seçmişti (1503). Cevahirü'l-Ahbar'da onun kardeşleriyle birlikte şahın haremine dâhil edildiği kaydedilmektedir[486]. Bu evlilikten sonra o Taçlı Hanım, Taçlı Begüm, Şah Bigi Hanım adlarıyla anılmaya başlanmıştı.

Taçlı Hanım'ın Çaldıran savaşına katılması konusuna gelince: Hasan Rumlu ve İskender Bey Münşî Türkmen gibi devrin önemli tarihçileri başta olmak üzere pek çok kaynak Taçlı Hanım'ın Çaldıran savaşına katıldığına dair haberlerden hiç bahsetmemektedir. Hurşah b. Kubad ise onun Çaldıran savaşından sonra güven içinde olduğu haberinin Şah İsmail'e ulaştırılmasının sevinç yarattığını bildirerek, savaşta yer aldığını ima eder[487]. Anonim Alem Ara-yı Şah İsmail, daha önce Taçlı Hanım'ın cesur ve savaşçı bir hanım olduğundan bahsettiği hikâyesini onun Çaldıran savaşına bizzat katıldığını bildirerek tamamlamaya çalışır[488]. Keza yine müellifi belli olmayan Alem-ârâ-yı Safevî adlı eser de Taçlı Hanım'ın savaş meydanında olduğunu kaydeder ve bir hikâye anlatır: Güya Taçlı Hanım, savaş esnasında Şah'ın yaralandığı veya öldüğü haberi yayılınca bizzat savaşa dâhil olur; Şah onu görünce durumun zor olduğunu savaş meydanını terk etmesini ister, o da bunun üzerine Çaldıran'dan ayrılır. Savaşı kaybeden ve hızla Dergezin'e çekilen Şah, ertesi gün sabah eşi Taçlı Hanım'ı sorar. Gelmediğini, Tebriz'e gitmiş olabileceğini söylerler. Şah da hemen Tebriz'e adamlar göndere-

[486] "Asta kalesinin fethinin ardından Begüm Musullu da kız kardeşleriyle birlikte hareme geldi. Güzelliği ile şöhret bulduğundan Şah'a eş olmayı kabul etti. Taçlı Hanım diye söylendi." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 121, 122.

[487] "Şah Tebriz'e döndü. Bu sıralarda ümera ve sipahi etrafa dağılmıştı. Toplanmaya başladılar. Taçlı Hanım da bu esnada Hoy'a gitmiş ve Hoy Meliki'nin evinde kalmıştı. O da Tebriz'e geldi. Şah bu durumdan çok memnun olup Hoy Meliki'ne makamlar verdi." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 70.

[488] *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, , s. 527.

rek durumun araştırılmasını ister. İkinci gün Taçlı Hanım'ın Tebriz'de olmadığı haberi gelir. Bunun üzerine Şah derin bir teessüre kapılıp *"Eğer namusumuz Kayser'in eline düştüyse, bize yaşamak haram olur; ocağımız ortadan kalkar."* diye yakınır. Derhal Durmuş Han'ı, Taçlı Hanım'ın bulunması için görevlendirir. Bu sırada savaş meydanından yaralı çıkan ve nereye gittiğini bilmeden at sürmekte olan Taçlı Hanım, Şah Hüseyin İsfehanî ile karşılaşır. Bu adamın yardımıyla Şah İsmail'in yanına gider[489].

Safevî kaynaklarının suskunluğuna rağmen Osmanlı kronikleri Taçlı Hanım'ın savaş meydanında olduğunu ve Osmanlı askerleri tarafından esir edildiğini kaydetmektedirler[490]. Celalzâde, Çaldıran savaşında sadece Taçlı Hanım'ın değil çok sayıda kadının ele geçirildiğini büyük bir övünç içinde anlatır, kadınların vasıflarını sayarken onların güzelliklerini ön plana çıkarır[491]. Anonim Tevarih-i Al-i Osman ise Şah İsmail'in eşlerini savaş meydanında bırakarak kaçtığını söyledikten sonra, onun eşlerinden birinin Osmanlıların eline geçtiğini nakleder, ancak bu hanımın ismini vermez[492]. Şükrî-i Bitlisî, Şah İsmail'in karısının zırhlar içinde olduğunu, savaş meydanında ordunun merkezinde bulunduğunu nakleder[493]. Keza Sucudî de çok güzel kızların Osmanlıların eline geçtiğinden bahseder[494]. Buna göre Çaldıran savaşında ele geçen esirler ara-

---

489 *Alem-ârâ-yı Safevî*, s. 494-501.

490 *Tansel*, s. 62 vd.

491 *Celalzâde*, s. 381.

492 "İkindi vaktinde Şah İsmail münhezim olup cem'î esbabın ve hazinesi ve avretlerin ordusunda bırakıp Tebriz canibine kaçtı. Ordusun yağma ve talan ettiler. Şah İsmail'in bir avretin dahi tuttular." *Anonim Tevârih-i Al-i Osman-Giese Neşri* (neşr. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 136.

493 Şükrî-i Bitlisî, *Heşt-i Beheşt*, (neşr. Mustafa Argunşah), Kayseri 1997, s. 175.

494 İ. Hakkı Çuhadar, *Sucûdî'nin Selim-nâmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1988, s. 55.

sında çok sayıda kadın da bulunuyordu[495]. Bu husus, savaşa girecek olan askerleri cesaretlendirme arzusundan çok; Safevîlerin askerî yapısından kaynaklanıyordu. Bilindiği gibi, Safevî ordusu bütünüyle Kızılbaş Türkmenlerden oluşuyordu ve hemen hepsi aşiret reislerinin idaresi altında savaşa katılıyordu. Türkmenler sefer esnasında aileleriyle birlikte hareket ediyorlardı. Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'i ziyaret eden J. Barbaro bu duruma bizzat şahit olmuş, ailelerin orduda bulunmasının hareket kabiliyetini kısıtlamadığını, hattâ şaşılacak derecede hızlı hareket ettiklerini anlatmıştı[496]. Safevîlerin, Akkoyunlu Türkmenlerine dayandığı göz önünde bulundurulduğunda Çaldıran savaşında çok sayıda kadının ve çocuğun bulunduğu ve bunların bir kısmının esir edildiği yolundaki bilgilerin eksik olmadığı ortaya çıkar.

Taçlı Hanım'ın esareti konusunda hemfikir olan Osmanlı kronikleri, onun akıbeti hususunda tutarsız ve birbiriyle uyuşmayan bilgiler nakletmektedirler. Celalzâde, Taçlı Hanım'ın yakalanıp Sultan Selim'in huzuruna getirildiğini, bu sırada huzurda bulunan Kadıasker Tacizâde Cafer Çelebi'ye verildiğini, Taçlı Hanım'ın Anadolu vilayetlerinde yerleşip kaldığını naklediyor[497]. Haydar Çelebi Ruznâmesi'nde Çaldıran savaşında ele geçirilen esirlerin muayenesi esnasında altın sırmalı elbiseler giymiş olan bir kadının yakalandığını, tahkik edilince onun Şah İsmail'in karısı olduğunun anlaşıldığını, Cafer Çelebi'ye verildiğini bildiriyor; ancak kadının ismini zikretmiyor[498]. Tarihçi Lütfi de hanımın Tacizâde'ye

---

495 *Tansel*, s. 62 vd.

496 J.Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, s. 82 vd.

497 *Celazâde*, s. 381; Evliya Çelebi de Taçlı Hanım'ın üç yüz kadar cariyesiyle birlikte Tacizâde'ye emanet edildiğini kaydediyor. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. X, (neşr. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 2009, s. 61, 359; Ayrıca bkz. *Tansel*, s. 61. Tansel, Osmanlı kroniklerine dayanarak onun Anadolu'da kaldığını kesin bir dille kabul ediyor.

498 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 77.

verildiği bilgisini tekrarlıyor[499]. Zaim Mir Mehmet Katibî'ye göre ise Tacizâde Cafer Çelebi kendisine emanet edilmiş olan hanımı nikâhına alarak Sultan Selim'in hışmına uğramıştır[500].

Öte yandan gerek Celalzâde Tabakatü'l-Memalik adlı eserinde, gerekse Alî, Künhü'l-Ahbar'da Taçlı Hanım'ın hem yakalanışı hem de akıbeti hakkında Tacizâde ile ilişkilendirilen hikâyenin dışına çıkarak, onun Mesih Paşazâde tarafından yakalandığını -ya da yakalanıp Mesih Paşazâde'ye teslim edildiğini- savaş gecesi Mesih Paşazâde'nin misafiri olduğunu, ertesi gün onun izniyle serbest kalıp hızlı bir şekilde Hoy'a ulaştığını naklediyorlar. Böylece hiç olmazsa Taçlı Hanım'ın Hoy yakınlarında Şah İsmail'in adamlarına kavuştuğu ve kocasının yanına gittiği bilgisi ile Safevî kroniklerine yaklaşıyorlar[501]. Ancak onların bu bilgiyi Hoca Sadeddin Efendi'den aldıkları anlaşılıyor. Keza, Müneccimbaşı da savaşta ele geçirilen kadınlardan bahsederken, Şah İsmail'in Bihrûze adlı eşinin esir edildiğini bildiriyor ve kendi döneminde de Taçlı Hanım'ın yakalandığına dair meşhur bir hikâye bulunduğunu, ancak bunun asılsız olduğunu söylüyor. O, bu konuda Hoca Sadeddin Efendi'nin

---

499 Lütfi Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, (haz. Kayhan Atik), Ankara 2001, s. 218.

500 *Tansel*, s. 62, 261 numaralı dipnot. Tacizâde'nin idamı hususunda kaynaklar tam açık değildir. Genel kabule göre, Çaldıran seferi dönüşünde padişah, Yeniçerilerin kışkırtılmasına ve ordunun ifsadına sebep olanların araştırılmasını istemiş, Tacizâde Cafer Çelebi, İskender Paşa ve Sekbanbaşı'nın isimleri verilmiş, bu suça istinaden idam edilmiştir. *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1120. Taşköprüzâde, onun idamı hususunda "...Ancak, burada açıklaması uzayarak kitabın maksadından sapmasına yol açacak bir olay yüzünden katlini emretmişti." diyerek ölüm nedenini izah etmemiştir. Bkz. *Eş-Şakaiku'n-Numaniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniye "Osmanlı Bilginleri"*, (trc. Muharrem Tan) İstanbul 2007, s. 252.

501 *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1103, 1104, 1107; *Tansel*, s. 65'de 261 numaralı dipnota bakınız.

verdiği bilgilerin muteber olduğuna dikkat çekerek ondan geniş bir alıntı yapıyor[502]. Şu halde Hoca Sadeddin Efendi'nin naklettiği bilgiler diğer Osmanlı tarihçilerine göre daha muteber olması gerekir. Çünkü Hoca Sadedin Efendi, Osmanlı ordusunda bulunan Babası Hasan Can ile Safevî ordusunda yer alan dedesi İsfahanlı Hafız Muhammed'den iki farklı hikâye dinlemiştir. Bu hikâyeler aslında hem Osmanlı hem de Safevî tarihleri tarafından nakledilen ve tekrarlanan bilgiler ile örtüşmektedir. Hoca Sadeddin'in dedesinden naklettiği hikâyeye göre, Şah İsmail savaş meydanını terk ettikten sonra Muhammed Hafız İsfahanî ve yoldaşları da Çaldıran ovasından ayrılmışlar, Tebriz yakınlarında rastladıkları Kızılbaşlardan Şah'ın durumunu sormuşlar; onlar da Şah'ın iyi olduğunu fakat Taçlı Hanım'dan haber alınamadığını söylemişler. Daha sonra yolda Helvacıoğlu Hüseyin Bey ile karşılaşmışlar, o, Şah'ın yaralı olduğunu, Taçlı Hanım'ın bulunamamasından dolayı derin üzüntü duyduğunu, kendisini de Taçlı Hanım'ı aramakla görevlendirdiğini anlatmış. Hafız Mehmed ve yoldaşları Tebriz'e gidip gizlenmişler. Sonraları Taçlı Hanım'ın kaçarak Hoy Meliki'ne vardığını, onun da aceleyle Şah İsmail'e ulaştırdığını duymuşlar[503]. Bu hikâye, Alî tarafından da yine Molla Muhammed İsfahanî'ye dayandırılarak anlatılır[504].

Burada nakledilen bilgiler, yukarıda da izah edildiği gibi Safevî kaynaklarında nakledilenler ile hemen hemen aynıdır. Ancak savaşın sona ermesi ve Safevî ordusunun dağılması ile Taçlı Hanım'ın kaybolup bulunması arasındaki bir veya iki günlük boşluk tam olarak doldurulamamaktadır.

Hoca Sadeddin'in naklettiği ikinci hikâye ise Sultan Selim'in mutemet adamlarından babası Hasan Can'a ait. Onun "*Rahmetli*

---

[502] Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi-Sahaifü'l-Ahbâr fî Vekayiü'l-Asar*, (çev. İsmail Erünsal), İstanbul tarihisiz, c. II, s. 165, 166.

[503] *Tacü't-Tevârih*, IV/ 211 vd.

[504] *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1105, 1106.

Babam kimi doğru haber vericilerden anlatırdı ki." diye başladığı hikâyesinde Taçlı Hanım'ın savaşın en kızgın zamanında Mesih Paşazâde'nin eline geçtiğini, onun çadırında bir gece saklandığını, yanında bulunan "Lâl-i Böğrek" diye bilinen mücevheriyle beraber diğer değerli ziynetlerini verip azat olmak için yalvardığını, Mesih Paşazâde'nin de onun durumuna acıyarak serbest bıraktığını naklediyor[505]. Lâl-i Böğrek Akkoyunlu sultanlarının hazinesine ulaşmış nadir ve şöhretli taşlardan biriydi. Akkoyunluların inkırazı sırasında Emir Han Musullu'nun eline geçmiş olmalı ki o, Şah İsmail'e itaatini bildirdiği sırada bu taşı da yanında getirmiş ve Şah'a sunmuştu[506].

İkinci hikâyede yer alan Taçlı Hanım'ın mücevherleri hususu Osmanlı arşiv vesikalarınca da doğrulanmış olması, hakikaten böyle bir olayın varlığını kanıtlıyor[507]. Bir farkla ki vesikada mücevherlerin vasıfları tanımlanırken "Lâl-i Böğrek"in adı zikredilmemektedir. Bununla birlikte Hoca Sadedin, kendi döneminde duyduklarının veya kitabına kaynak olan diğer tarihlerin tesiri ile olsa gerek Tacizâde'ye nikâhlandığı meselesini tekrarlıyor; hattâ Şah İsmail'in Yavuz Sultan Selim'e elçi göndererek Taçlı Hanım'ın serbest bırakılması için ricada bulunduğunu naklediyor[508].

Oysa Safevî kaynaklarından anlaşıldığına göre Taçlı Begüm, Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail ölünceye kadar onun ya-

---

505 *Tacü't-Tevârih*, IV/ 211 ve devamı.

506 *Cevâhirü'l-Ahbâr, s. 123*; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 45; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 91.

507 "Bir çift salkımlı ve taşları büyük küpe, 36 tane armut biçiminde kullanılmamış ve 24'er tane iki takım kol incileri ve yine dörder taneden iki takım halhal incileri, bir tane altın kaplı, altın yazılı, altın işlemeli yeşim taşı, bir tane bazubend, bir altın firuze taşlı yüzük, bir altın mühür, bir tane yirmi beş düğmeli ama düğmeleri dikilmemiş zerbaft kaftan, iki tesbih." İ.H.Uzunçarşılı, Şah İsmail'in Zevcesi Taçlı Hanım'ın Mücevheratı, *Belleten,(1959)* c. XXIII, sayı 92, s. 613.

508 *Tacü't-Tevârih*, s. IV/ 230.

nındaydı ve Şah İsmail'in üzerinde tesirli olduğundan, devlet kademesinde yapılan tayin ve azillerde sözü geçiyordu[509]. Mesela, Musullu Emir Han, Herat'ta iken, Babür Padişah ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Şiî ulemadan Mir Muhammed Mir Yusuf'u öldürtünce, bu durum Şah İsmail'in çok zoruna gitmiş, onu görevden alıp Tebriz'e çağırtmıştı (1521/22). Emir Han öldürüleceğini düşündüğünden Taçlı Hanım'a sığınmış, bu suretle Şah'ın gazabından kurtulmuştu[510]. Hattâ Tahmasb'ın hükümdar olması hususunda etkin rol oynamış; Şah'ın ölümünden sonra ülkede karışıklık çıkmasına mahal vermemek için henüz 10 yaşlarında olan Tahmasb'ın elinden tutarak bizzat getirip tahta oturtmuştur[511]. Bu yönüyle, gerek haremde gerekse saray bürokrasisi üzerinde etkinliğinin devam ettiği görülmektedir[512].

Görülüyor ki, Taçlı Hanım Çaldıran savaşında yer almış ve Osmanlıların eline esir düşmüştür. Ancak, onun esaretinin bir

---

509 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 122; "Şah onu çok severdi. Onun sözü Şah üzerinde o kadar etkiliydi ki, saray ileri gelenlerinden veya devlet adamlarından birinin bir müşkili olduğunda ya da Şah'ın gazabına uğradıklarında Taçlı Hanım'a müracaat ederlerdi ve o vartadan kurtulurlardı." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 28.

510 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 137. "Emir Han Musullu Taçlı Hanım'ın akrabalarından idi." *Aynı eser*, s. 123; Keza, Ustaclu Türkmenleri Kadı Cihan'ı öldürmek isteyince Begüm Musullu onu korudu ve öldürülmesini engelledi.", *Aynı eser*, s. 149.

511 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 155.

512 *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 122. "Tahmasb tahta oturduğunda henüz çocuk idi. Haremde ise Taçlı Hanım'ın sözü geçiyordu ve gece-gündüz Tahmasb'ın hizmetinde idi." *Aynı eser*, s. 147; "Bu kadın Şah'ın ölümünden 15 yıl sonra bile Şah Tahmasb üzerinde etkili oldu." *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 28; Şah Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza Özbeklere karşı başarısızlığa uğrayınca derin bir utanç içine düşmüş, Tahmasb onu teselli ettikten sonra hareme götürmüş, o burada Begüm'ü görünce rahatlamıştı. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, (trc. Hicabi Kırlangıç) İstanbul 2001, s. 27.

günden fazla sürmediği kısa zaman içinde Şah İsmail'in yanına gittiği ve kalan hayatını Safevî sarayında tamamladığı tespit olunuyor[513].

Yavuz Sultan Selim Tebriz'de

Savaşın ertesi günü divan toplandı. Neticeler tartışıldıktan sonra Tebriz'e yürüdü. Tebrizliler Osmanlı ordusunu karşılamaya çıktılar. Dukakinzâde Ahmet Paşa ve Defterdar Piri Paşa'yı önden göndererek Tebriz'de herhangi bir yağma olmaması için tedbirler aldırttı[514]. Bu sayede Tebriz şehri yağma edilmedi[515]. 8 Eylül 1514'de Hasan Padişah Camii'ne (Nasıriye Camii) gidilerek namaz kılındı[516]. Hutbede Dört Halife'nin adı okunup Sünnîlik yeniden ikame edildi[517]. Alî'nin naklettiğine göre Tebriz'de kendini gizlemek zorunda kalan Sünnîler bu durumdan çok memnun kaldılar[518].

Heşt Beheşt sarayındaki bütün eşyalara el konularak deftere kaydedildi[519]. Bu kayıtlardan Şah İsmail'in hazinesinin ön-

---

513 Tufan Gündüz, Şah İsmail'in Eşi Taçlı Begüm, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, (Ankara 2009) sayı 51, s. 223-233.

514 *Selimşahnâme*, s. 195.

515 "Kimseye eziyet edilmedi." *Cevahirü'l-Ahbâr*, s. 135.

516 "İmam hutbede es-Sultan b. es-Sultan b. Ebu'l-Muzaffer İsmail Bahadır Han deyince Rumlular onu öldürmek istediler. Sultan Selim engel olup, bırakmadı: "Dili alışmış" dedi. Üç seyidin ölümünden dolayı üzüntü duyduğunu söyledi." *Ahsenü't-Tevârih*, s. 195; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 132; *Fevaid-i Safeviyye*, s. 12.

517 "Dahi irtesi ki ruz-ı Cuma idi. Camiler gaziler ile doldu. Güzel sesli hafızlar ve hatiplerin sesleri yükselmeye başlayınca o beldedeki sayısız Sünnînin sevinç gözyaşları aktı. Minberlerden ve mahfillerden Dört Halife'nin adı okundukça herkes ağlaştı." *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1108.

518 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 80.

519 Topkapı Sarayı Arşivi nr. D.10734.

ceden kaçırıldığı, geriye çok fazla kıymeti olmayan eşyaların kaldığı anlaşılıyor.

Yavuz Sultan Selim, Tebriz'de bir hafta[520] kaldıktan sonra, gerek zahire darlığının baş göstermesi, gerekse Şah İsmail'in ele geçirilememiş olmasından dolayı güvenliğin tam olarak sağlanamaması yüzünden[521] kışı Tebriz'de geçirmeyi göze alamayarak Amasya'ya doğru harekete geçti. Dönerken Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman Mirza[522] ile beraber Tebriz'in usta ve sanatkârlarından kalabalık bir grubu yanına aldı[523].

Yavuz Sultan Selim'in geri dönüşü Osmanlıların en başından beri bütün İran mülkünü ele geçirme niyetinde olmamalarından kaynaklanıyordu. Çünkü İran, doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde derinliği fazla olan bir yerdi. İran'ın içlerine doğru girmek, ordunun bütünüyle savunmasız hale gelmesi, yiyecek ve zahire

---

520 "Sekiz gün kaldı.", *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1108; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 132; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 195; "İki hafta kaldı." *Lubbü't-Tevârih*, s. 417; "Altı günden fazla kalmadı." *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 72.

521 "Etraftaki askerlerin saldırısından çekindiği için..." *Lubbü't-Tevârih*, s. 417; "Korkuya kapılıp..." *Hülasatü't-Tevârih*, s. 132;"Tebriz'de kalmaya cesaret edemedi." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 55.

522 Timurluların soyundan Hüseyin Baykara'nın oğludur. Babasına karşı ayaklandı, ancak başarısız oldu. Daha sonra Şeybek Han'ın baskılarına dayanamayarak ondan kaçıp Şah İsmail'e sığındı. Yavuz Sultan Selim'in Tebriz dönüşünde onunla beraber İstanbul'a geldikten dört ay sonra vefat etti. *Hulasatü't-Tevârih*, s. 133; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 27, 31, 96, 97, 54, 55, 141, 142, 198.

523 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 81; "Ruma dönerken Çaldıran'a katılmamış olan Kızılbaşları bir bahane ile yanında götürdü. Bunlar arasında benim ana tarafından dedem ve Erdebil haziresinin veziri olan Hoca Nizameddin Muhammed b. Hoca İmamüddin Ali-i Şirazî de vardı. Onun bir hizmetkârını arkasından yolladık. Birkaç yıl sonra hizmetkâr geri döndü. Ancak bu yaşlı adam hakkında hiçbir haber alınamadı." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 55; "Ashab-ı hıref ve Sünnî mezheb olan ayan ve eşraf makulesi bin hâne intihab ettirilip..." *Künhü'l-Ahbâr*, c. II, s. 1109.

tedarikinin zorlaşması anlamına gelirdi. Çaldıran zaferi ile Şah İsmail efsanesi yıkıldığından maksat geniş ölçüde hâsıl olmuş, İran'dan Anadolu'ya gelebilecek tehlikelerin önü alınmış, sınırların güvenliğini tesise yönelik faaliyetlere sıra gelmişti.

Yeni Dönem

Şah İsmail, Osmanlı ordusunun çekildiği haberini alınca hemen Tebriz'e geldi[524]. Artık eski gücünü ve itibarını büyük ölçüde kaybetmiş, yenilmezlik anlayışı büsbütün kırılmış, moralsiz ve mağlup bir hükümdardı. Ortaya çıktığı günden Çaldıran'a kadar girdiği dört büyük savaşı belirgin bir üstünlükle kazanan ordusu, kalabalık ve ateşli silahlara sahip Osmanlı ordusu karşısında hiçbir varlık gösteremediği gibi yenilmezliğine inandıkları Şahlarının yenilgisini görme talihsizliğine de ermişlerdi[525]. Üstelik daha yenilginin ilk günlerinde bazı itaatsizlikler de ortaya çıkmaya başladı. Bediüzzaman Mirza'nın oğlu Muhammed Zaman Mirza Şah'ın ordusundan ayrılarak Esterebad'a gidip bölgenin hâkimi Talışlı Pir Gaib'i yenerek şehri ele geçirdi. Esferayin hâkimi Tekelü Burun Sultan ile Hoca Muzaffer Bitikçi onun üzerine yürüdülerse de Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'e girmesi yüzünden yavaş hareket edip ortada dolaşan dedikoduları anlamaya çalıştılar. Nihayet, Osmanlı Sultanı'nın çekilmesi üzerine Muhammed Zaman Mirza'yı Esterabad'dan çıkardılar. O, Garcistan tarafına kaçtı[526].

---

[524] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 132; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 135; *Ahsenü't-Tevârih*, 197.

[525] İskender Bey-i Türkmen'e göre Çaldıran yenilgisi aslında Allah'ın bir hikmetidir. Çünkü eğer Şah İsmail galip gelseydi saf düşünceli Kızılbaşların Şah'a olan inançları öyle bir noktaya ulaşacaktı ki, din ve imanın doğru yolundan sapacaklar ve şüpheli şeyler düşünmeye başlayacaklardı. *Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I, s. 73.

[526] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 132; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 196; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 91 vd.

İlginç bir problem ise Şiraz hâkimi Dulkadirli Halil Sultan ile ilgili olarak Çaldıran savaşında yaşanmıştı[527]. Onun savaş meydandaki hatalarını affetmeyen Şah İsmail, Şiraz'a adam göndererek onu öldürtüp yerini Dulkadirlilerin Çiçekli aşiretinden Ali Bey'e verdi[528]. Bu esnada Halil Sultan kalabalık askerlere sahip olmasına rağmen direnmemiş, tek başına Şah'ın emrini yerine getirmeye gelen Korçu Kör Süleyman'a başını vermekte teredddüt göstermemişti. Bu durum Kızılbaşların Şah İsmail'e her durumda bile sınırsız bir itaat ile bağlandığını göstermesi bakımından önemliydi.

Şah İsmail, Çaldıran savaşındaki kayıplarını telafi edebilmek, özellikle ölmüş olan kumandanlarının yerlerini doldurmak amacıyla yeni tayinler yaptı. Bu cümleden, Emirü'l-ümeralık Ustaclu Çayan Sultan'a, Nezaret-i Divan-ı Âli Mirza Şah Hüseyin-i İsfahanî'ye[529]; Sadaret ise Cemaleddin Muhammed-i Esterabadî'ye[530] verildi. Ustaclu Muhammed Han'ın savaşta ölmesi üzerine kardeşi Kara Bey, "Han" unvanıyla Diyarbekir eyaletinin idaresiyle görevlendirildi. Hoylu Melek Bey, emirlik makamına yükseltildi[531].

---

527 "Tehlikeli tozlar kaldırdığı için..." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 87; "Şah'a yardım etmeyip savaş meydanından kaçtı." *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, s. 527.

528 Halil Sultan-ı Dulkadir'i öldürmeye giden Korçu Kör Süleyman, onu kalabalık bir grup ile otururken buldu. Kendisini dışarı çağırdı. Şah'ın onun hakkında verdiği idam fermanını okudu. Halil Sultan hiçbir direniş göstermedi, dizlerinin üzerine çöktü. Kör Süleyman onun boynunu vurup başına alarak evden çıktı. *Ahsenü't-Tevârih*, s. 199; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 137; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 146; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 551.

529 Şamlu Durmuş Han'ın veziri idi. Vekil olunca memleketin bütün önemli işlerinden ve ümera tayininden sorumlu yapıldı.

530 " Onun Şiîliğinden hiç şüphe yoktu." *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 55.

531 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 55; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 132; *Ahsenü't-Tevârih*, 197; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 136; *Lubbü't-Tevârih*, s. 418.

Zeynel Han, Durmuş Han, Çayan Sultan, Div Sultan gibi önde gelen Kızılbaş reisleri Şah İsmail'in otoritesini yeniden temin için bütün güçleriyle çalışmaya devam ettiler.

Batı Sınırında Kayıplar

Osmanlı ordusu dönüş yolunda Kemah kalesini kuşattı. Burayı savunmakta olan Varsaklar direniş gösterdilerse de kale kısa süre içinde Osmanlıların eline geçti (19 Mayıs 1515). 300 kadar kale muhafızı katledildi[532].

Trabzon ve çevresinin idaresine tayin olunmuş olan Bıyıklı Mehmed Paşa'nın, kalabalık bir ordu ile Erzincan üzerine yürüdüğü haberi ulaşınca Rumlu Nur Ali Halife sekiz yüz kadar sipahisiyle onu karşılamaya çıktı. Ancak, kalabalık Osmanlı ordusu karşısında hiçbir varlık gösteremeyerek yenilip maktul düştü. Yanında bulunan Aykutoğlu Muhammed küçük bir grup ile kaçmayı başardı[533].

Yavuz Sultan Selim'in emriyle Kürt beylerini itaate davet etmeye giden İdris-i Bitlisî onlarla toplantılar yaparak hepsini herhangi bir savaşa mahal bırakmadan Osmanlı idaresine kattı. Böylece kısa süre içinde Kiğı, Hani, Bitlis, Siirt, Hizan, Hısn-ı Keyfa, Palu gibi irili ufaklı merkezler Safevî hâkimiyetinden çıktı. Osmanlı sınırları Kars'tan güneye doğru Erzincan, Bayburt, Kemah, Bitlis'ten Diyarbekir'e dayandı. Böylece doğu sınırının kuzey kesimleri geniş ölçüde meydana çıkmış oldu. Ancak güney kesiminin en önemli şehri olan Diyarbekir hâlâ Safevîlerin idaresinde bulunuyordu.

Ustaclu Muhammed Han'ın Çaldıran savaşında öldürülmesinden sonra Safevîlere karşı direnişe geçen Diyarbekirliler Ahmed

---

[532] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 200; *Lubbü't-Tevârih*, s. 418; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 134; *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 90.

[533] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 201 vd.; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 134.

Çelebi'nin idaresinde, Şah İsmail tarafından yeni vali olarak atanan Ustaclu Kara Han'ın şehre girmesini engellediler. Kara Han da Mardin'e yöneldi. Ahmed Çelebi, Osmanlılarla işbirliğine girip Bıyıklı Mehmed Paşa'yı Diyarbekir'e davet etti. Paşa hızla gelip şehre girdi. Kara Han durumdan haberdar olunca, Diyarbekir üzerine yürüdü. Askerleri Osmanlı kuvvetlerine nazaran sayıca az olmasına rağmen onlarla savaşa tutuştu. Öncü birliklerini yendi. Bunun üzerine Bıyıklı Mehmed Paşa yirmi binden fazla asker ile gelip Mardin yakınlarında yapılan savaşta Kara Han'ı öldürdü[534]. Böylece Diyarbekir ve çevresi bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu (1516).

İçe Kapanan Kızılbaşlık

Osmanlıların Çaldıran savaşından sonra doğu sınırlarını denetim altına almalarının en önemli etkisi, Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kızılbaş Türkmenler üzerinde oldu. Osmanlı idarecilerinin sınır ve yol güvenliği hususunda teyakkuz halinde olmaları Anadolu'daki Kızılbaşların İran ile irtibatını geniş ölçüde engelledi. Bunun tabii neticesi olarak tarikatının dini işlevlerinde devamlılığı sağlayacak ve bilgi tazelenmesine imkân verecek olan Safevî halifelerinin ülkeye girişi hemen hemen sonlandırıldı. Yazılı kaynaklardan da beslenememeleri yüzünden Kızılbaş ocakları zaten var olan sözlü geleneğe daha çok yaslanmaya başladılar.

Diğer yandan, gerek ulaşım imkânlarının sınırlı oluşu, gerekse topluca yaptıkları hareketlerin takip edilmesi ve koğuşturulması yüzünden konar-göçer veya yerleşik Kızılbaşların kendi aralarındaki irtibat da büyük ölçüde koptu. Bu durum aralarında şekil bakımından bazı küçük farklılıkların da doğmasına yol açtı.

Ama asıl farklılık İran'a giden Kızılbaşlar ile Anadolu'dakiler arasında görüldü. Safevî Devleti'ni kuran Kızılbaşlar, Şah İsmail'in

---

534 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 205-207; *Hülasatü't-Tevarih*, c. I, s. 136 vd.

Şiileştirme politikası içinde evrilip hızla Şiileşirken, Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenler içe kapanıp inançlarını geleneksel usullerle devam ettirdiler[535].

Barış Girişimi

Şah İsmail çok fazla gecikmeden Yavuz Sultan Selim henüz Amasya'da iken bir mektup göndererek barış girişiminde bulundu. Ancak Yavuz Sultan Selim, gelen elçilere iltifat göstermeyip hapse attırdı. Şah İsmail, onun İstanbul'a dönmesinden sonra gösterişli hediyelerle birlikte yine elçiler gönderdi. Osmanlılar, Şah İsmail'in barış isteyen mektubunu defalarca okuyup, müzakerelerde bulundular ve nihayet bu tür çabaların bir hile olabileceğine, Şah İsmail'in zaman kazanmaya çalıştığına yorumladılar. Elçiler Dimetoka ve Kilidbahir'de hapsedildi[536].

Doğu Sınırındaki Gelişmeler

1514 yılında Safevî Devleti'nin batı sınırı hızla değişirken, doğu sınırında yer alan Horasan ve özellikle Herat'ta şiddetli bir kıtlık meydana gelmişti. Yiyecek sıkıntısı o dereceye ulaşmıştı ki, bölgenin hâkimi Zeynel Han, insan yediği söylenenleri cezalandırmaya başlamıştı[537].

---

535 Bu hususta değerlendirmeler için ayrıca bkz. Hasan Onat, Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine, *İslâmiyât*, c. VI, sayı 3, (2003), s. 111-126.

536 "Ve şimdiki halde Erdebil oğlu İsmail-i pür tadlîl südde-i saadetime Hüseyin Bey ve Behram Ağa nam adamların risalet hidmetine gönderip tahriren ve takriren enva'-ı ubûdiyet ve tazarrular arz edip mabeynde sulh ve ıslah müyesser olursa ol canibden rıza-yı şerifim üzere kabul sûretin gösterib enva'-ı temellükler eylemiş. Amma onun kelimatına ve salahına kat'a itimad caiz olmadığı ecilden mezkûran elçileri Dimetoka hisarında ve sair adamların Kilidbahir kalesinde hapsettirdim." *Selimşahnâme*, s. 285.

537 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 132; *Ahsenü't-Tevârih*, s.196.

Daha önemlisi Şah İsmail'in yenilmesinden cesaret alan Özbekler, 1515'te Horasan'a saldırmaya başladılar. Kayın Hâkimi Musullu Emir Han ve Belh hâkimi Rumlu Div Sultan Tebriz'e gelerek Özbeklerin saldırılarından bahsettiler; Div Sultan, Özbeklerle yaptığı savaşlarda askerlerden ve atlardan çıkardığı bir sandık dolusu ok ve mızrak uçlarını Şah İsmail'e gösterip Özbeklerle giriştiği savaşları kazandığını ancak Horasan'ın şu anda sahipsiz kaldığını anlattı. Bunun üzerine Şah İsmail, Horasan bölgesinin idaresini henüz bir yaşındaki oğlu Tahmasb'a verip, ona, Kayın hâkimi Musullu Emir Han'ı lala, Gıyaseddin Muhammed'i de vezir olarak atadı[538]. Horasan'ın yeni idarecileri 1516 Nisan'ında Herat'a gelip idareyi ellerine aldılar.

Bu esnada Muhammed Zaman Mirza, Emir Orduşah ile beraber Belh'e saldırdı[539]. Rumlu Div Sultan'ın hizmetinde bulunan Baharlu Muhammed şehri tahkim edip savunmaya çekildi. Ancak birkaç aydan fazla dayanamayıp şehri teslim etmek zorunda kaldı. Böylece Belh elden çıktı. Emir Orduşah Belh'in idaresini kardeşi Kıvam Bey'e bırakınca Muhammed Mirza ile aralarına soğukluk girdi. Kısa süre sonra da onun tarafından öldürüldü. Bunun üzerine korkuya kapılan Kıvam Bey, Babür Padişah'tan yardım istedi. Babür'ün geldiği haberini alan Muhammed Zaman Mirza, Belh'ten ayrılarak Garcistan'a gitti. Babür, Belh'i kendi adamlarından Emin Bey'e bırakıp, Mirza'yı takibe devam etti. Garcistan hâkimlerinden Emir Şah Muhammed Seyfü'l-Mülük ve Gıyaseddin Ali, Muhammed Zaman Mirza'yı karşılayıp destek verince Babür geri dönmek zorunda kaldı. Bir yıl sonra (1517) Şah İsmail, Musullu İbrahim Han ile Avşar Ahmed Sultan'ı Muhammed Zaman Mirza'nın üzerine gönderdi. Seyfü'l-Mülük ve Gıyaseddin Ali, Kızılbaşlar karşısında tutunamayıp geri çekilince Kızılbaşlar Muhammed Zaman

---

538 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 55; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 136; *Ahsenü't-Tevârih*, s.201, 202; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 134.

539 *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 138 vd.

Mirza'yı kolaylıkla yendiler[540]. Daha sonra Belh hâkimi tarafından yakalanan Mirza, esir olarak Kabil'e Babür Padişah'a gönderildi. Ancak burada Babür'ün kız kardeşiyle evlendikten sonra Belh hâkimi olarak geri dönüp şehrin idaresini eline aldı[541].

1521 Mayıs'ında Özbek Han'ı Ubeyd Han'ın otuz binden fazla süvari ile Ceyhun'u geçip Herat üzerine yürüdüğü haberi geldi. Rumlu Piri Sultan, Emir Han'ın oğlu Mercimek Sultan ve Nohut Bey (Emir Bey'in kardeşi) şehri tahkim etmeye başladılar. Şehrin bütün kapılarını tuttular. Ubeyd Han, Herat'ı yaklaşık iki hafta kuşatma altında tuttuktan sonra Haziran ayının başında Buhara'ya döndü[542].

Aynı yıl Herat hâkimi ve şehzâde Tahmasb'ın lalası olan Musullu Emir Han, Şah İsmail tarafından çok sevilen ve saygı duyulan bir kişi olan Mir Muhammed Mir Yusuf'u öldürdü. Bu durum Şah İsmail tarafından kendisine karşı bir itaatsizlik teşebbüsü olarak algılandı. Hemen Durmuş Han'ı bölgeye gönderdi. Onun arkasından da Hoca Habibullah'ı olayı soruşturması için Herat'a yolladı. Ancak Durmuş Han, Emir Han'a saygısından dolayı bu soruşturmaya izin vermedi[543].

Emir Han Herat hâkimliğinden ve lalalıktan azledilerek Tebriz'e çağrılıp Durmuş Han, Herat hâkimliğine getirildi. Emir Han, bu gelişmeden dolayı büyük bir üzüntüye kapıldığından dönüş yolunda hastalandı. Bununla birlikte Şah'ın eşi Taçlı Begüm, onun herhangi bir zarar görmesine mani oldu. Emir Han 6 Temmuz 1522'de vefat etti[544].

---

[540] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 216, 217; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 141.

[541] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 217.

[542] *Ahsenü't-Tevârih*, s. 222.

[543] *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 148; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 227; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 137; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 111 vd; *Habibü's-Siyer*, c. IV, s. 575 vd; *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 108-111; *Holdeberin*, s. 383-391.

[544] "Emir Han'ı Bigem Musullu korudu." *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 137.

Kuzey Sınırları

1518 yılında ülkenin pek çok yerinde meydana gelen karışıklıklardan istifade etmek isteyen Mazendaran hâkimi Aka Muhammed bağımsız hareket etmeye başlamıştı. Şah İsmail, Rumlu Durmuş Han ve Şamlu Zeynel Han'ı Mazendaran'a gönderdi. Onlar kalabalık bir ordu ile gelip önce Kelis kalesini daha sonra Evlad kalesini ele geçirdiler. Mazendaran yeniden itaate alındı. Daha sonra Sari üzerine gidildi. Sari, Rüstemdar ve Hezarcerib hâkimleri Kızılbaş ordusuna gelerek Şah İsmail'e bağlılıklarını bildirdiler[545]. Aka Muhammed 1521'de yeniden isyan ettiyse de Tekelü Çühe Sultan tarafından isyanı bastırıldı.

Aynı yıl içinde Reşt hâkimi Emir Dibac, Lahican hâkimi Karkiya Sultan Ahmed, Şirvan hâkimi Şeyh Şah Tebriz'e gelerek Şah İsmail'e bağlılıklarını bildirdiler[546]. Şah, Emir Dibac[547] ve Şeyh Şah'ı kız kardeşleriyle evlendirdi.

Öte yandan, 1516 yılında Gürcistan beylerinden Karkara ile Menuçehr arasında çatışma meydana geldi. Karkara, Tebriz'e kaçarak Şah İsmail'den yardım istedi. Şah, Rumlu Div Sultan, Tekelü Çirkin Hasan, Kaçar Narin Bey ve Rumlu Kazak Bey'i Gürcüstan üzerine gönderdi. Kızılbaş ordusu Şuregil üzerinden Akşehir'e yöneldiler. Menuçehr, elçiler göndererek barış isteğinde bulunduysa da sonuç alamayınca Osmanlı Devleti'ne sığındı. Div Sultan, Gürcüstan hâkimiyetini Karkara'ya bıraktı[548]. Bu sefer esnasında Kızılbaş reisleri arasında anlaşmazlık meydana çıktığından

---

545 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 218; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 56, 57.

546 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 219, 226; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 136; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 141.

547 Emir Dibac, Safevî otoritesine karşı İsyan halindeydi. Durmuş Han ve Zeynel Han üzerine gelince Karkiya Ahmed aracılığıyla affını istedi. Daha sonra Şah'ın huzuruna gelerek biat etti. Şah onu kızkardeşi Haneş Begüm ile evlendirdi. *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 57.

548 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 211; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 137.

Div Sultan, Tekelü Çirkin Han'ı öldürdü[549]. Böylece Şah İsmail'in ölümünden sonra meydana çıkacak olan oymakçılık taassubunun ve aşiretler arasındaki kavganın da fitilini yakmış oldu.

1522 yılında Gürcistan hâkimi Levent Han, Şeki vilayetine saldırıya geçince Rumlu Div Sultan, Şeki hâkimi Hasan Bey'in yardımına gitti. Ancak, Levent Han'ın Şah'a itaat edeceğini bildirmesi ve barış talebinde bulunması üzerine Div Sultan herhangi bir savaşa girmeden geri döndü.

İçerde

Daha önce Durmuş Han'ın veziri iken Şah İsmail'in gözüne girerek vekâlet makamına yükselmiş olan Şah Hüseyin-i İsfehanî'nin uygulamaları devletin ileri gelenleri arasında kırgınlık yarattığından onu ortadan kaldırmak isteyenlerin sayısı artmıştı. 1523 yılında Rikabdar Arapkirlü Mehter Şahkulu, sarayın avlusunda rastladığı Şah Hüseyin'e kılıcıyla vurdu. Etraftan yetişenlere de şahın emrini yerine getirdiğini söyledi. Onların da katılmasıyla vezir öldürüldü. Meselenin aslı anlaşılınca Şah İsmail, onun yakalanmasını emretti. Şahkulu hemen oradan uzaklaşıp Şirvan'a gittiyse de yakalanıp Tebriz'e gönderildi ve burada idam edildi[550].

Emirü'l-ümera Çayan Sultan'ın vefatı üzerine makamı oğlu Bayezid Bey'e verildi ve ona Bayezid Sultan denildi. O da bir yıl sonra vefat edince emirü'l-ümeralık Rumlu Div Sultan'a geçti[551]. Esterabad, Zeynel Han'a, Ferah vilayeti Avşar Ahmed Sultan'a verildi.

---

549 *Ahsenü't-Tevârih*, s. 212; *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 58.

550 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 58, 59; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 137; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 150.

551 *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 59; *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 138; *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 152, 153; *Ahsenü't-Tevârih*, s. 236.

Son Kızılbaş

Görüldüğü üzere Çaldıran yenilgisinden sonra Şah İsmail -tıpkı Uzun Hasan Bey'in Otlukbeli savaşından sonra yaptığı gibi- devlet işlerinden elini büyük ölçüde çekti. Ülke doğudan ve batıdan saldırılara maruz kalmasına ve toprak kaybına uğramasına rağmen, bizzat ordunun başına geçerek problemleri ortadan kaldırma veya kaybettikleri yerleri geri alma gibi bir niyet göstermedi. Durmuş Han, Zeynel Han, Çayan Sultan, İbrahim Han, Emir Han, Div Sultan gibi sadık Kızılbaşların gayreti ile daha büyük bir dağılma yaşanmadı. Ülkenin iç kesimlerinde görülen küçük ayaklanma belirtileri kısa zaman içinde bertaraf edildi. En büyük toprak kaybına uğradığı Doğu Anadolu'da Bitlis, Erzincan, Diyarbekir gibi büyük eyaletleri kaybetmiş olmasına rağmen Osmanlılarla barışı yeniden tesis etmek için çaba sarfetti. Belki de bu yüzden Orta Anadolu'da patlak veren Bozoklu Celal ayaklanmasına herhangi bir destek vermedi. Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine hem baş sağlığı hem de tebrik için Kanunî Sultan Süleyman'a elçi gönderdiyse de bu girişiminden de netice alamadı. Elçileri yine hapsedildi[552].

Diğer taraftan Osmanlılara karşı Avrupalı devletlerden müttefik bulmaya çalıştı. Macaristan kralı II. Lodovik'in ortak düşmanları olan Osmanlılara karşı ittifak kurmak amacıyla gönderdiği elçisini layıkıyla ağırladıktan sonra memnuniyetini bildiren bir mektup ile geri gönderdi. Aynı elçiye Avusturya imparatoru Şarlken'e verilmek üzere Ekim/Kasım 1518 tarihli başka bir mektup verdi.[553] O bu mektubunda 1519 yılının Nisan ayı içinde Os-

---

[552] "Emir Abdülvehhab elçi olarak gönderilmişti." *Hülasatü't-Tevârih*, c. I, s. 141, 142.

[553] "Filip Oğlu Şarl'a: Eğer Allah isterse bu mektup sizin elinize ulaşır. Biliniz ki, Ferer Petrus Macaristan kralı tarafından bir mektup ile bizm yanımıza geldi. Biz de o mektubu büyük bir memnuniyetle okuduk. Şimdi adı geçen Ferer Petrus'u bu mektubun taşıyıcısı yaptık. Ümit

manlılara karşı saldırıya geçmeyi planladığını ve Avusturya'nın da batıdan saldırıya geçmesini talep ediyordu. Ancak mektup Şah İsmail'in ölümünden iki yıl sonra Avusturya kralının eline ulaşabildi. Avusturya Kralı bu sıralarda İspanya'da bulunuyordu ve mektup ulaştığında her nasılsa Şah İsmail'in ölümünden haberdar değildi. Kral, 25 Ağustos 1525 tarihinde gönderdiği cevabında, mektubun geç gelmesi üzerine Nisan ayında Osmanlılara

---

ediyorum onun ulaşması sizi mutlu edecektir. Sizden ısrarla, benim dileklerimi dikkate alacağınızı bekliyorum. Biz nisan ayında, birlikte, iki taraftan ortak düşmanımız olan Osmanlı Sultanı'na saldırmalıyız. İsveç kralının yolladığı bir elçi de Tebriz yolundan yanımıza gelmişti. Onun aracılığıyla da İsveç kralına bir mektup gönderdim. Ama şimdiye kadar ondan bir cevap gelmedi. Osmanlı ahalisinden işittiğime göre Hristiyan krallar birbirleriyle savaş halindelermiş. Bu şaşılacak bir şeydir. Çünkü bunların birbirlerine karşı çıkışları düşmanın cesaretini arttırır. Bu yüzden Macar kralına gönderdiğim mektupta Avrupa krallarıyla düşmanlık yapmaktan kaçınmasını yazdım. Biliyorum ki o (Osmanlı Sultanı), Yüce Kral ile savaşmak amacıyla asker topluyor ve bana elçi ve mektup göndererek bu hususta beni de müttefik yapmaya çalışıyor. Ama ben onun isteğini hemen reddettim. Zira sizin de söylediğiniz gibi, sevinçte ve üzüntüde sizin dostunuz olmayı istiyorum. Her kim ki müttefikini yalnız bırakır ve ona ihanet eder, Kadir ve Kahhar olan Allah'ın cezasına uğrar. Bununla birlikte, çok hızlı bir şekilde ordu hazırlayınız. Sizin harekete geçmeniz için yeniden mektup yazmaya gerek kalmayacağını ümid ediyorum. Çünkü mesafe uzun, mektup yollamak zordur. Özellikle Osmanlı Sultanı denizlere hâkim olmuştur. Bu yüzden bu elçiden başka birini yollamak benim için uygun görünmemektedir. Elbette Osmanlı Sultanı'na itimad etmeyiniz. Sultan, birlik, yemin ve sadakata itina göstermeyen biridir. Sizi ortadan kaldırma yolunda hiçbir şeyden geri kalmaz. Bu düşmanın ecdadı öylesine sözünde durmaz ki Almanya ülkesinin büyük imparatoruyla katiyen doğru-dürüst konuşmayacaktır. Tahriren fi Şevval sal 924." Abdülhüseyin Nevaî, *Revabıt-ı İran ve Avrupa der asr-ı Safevî*, Tahran 1372/1994, s. 156, 157. Mektubun aslı Farsça kaynaklarda bulunmamaktadır. Almanca'dan Farsça'ya yapılan çevirisinden Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

birlikte saldırının mümkün olmadığı ama kendisiyle ittifak kurmaktan ve Osmanlılara karşı birlikte hareket etmekten memnunluk duyacağını bildirdi. Mektup yine Ferer Petrus ile gönderildi. Ancak İran kaynaklarında mektubun ulaşıp-ulaşmadığına dair bir kayıt bulunmamaktadır[554].

Osmanlılara karşı ittifak arayışında olan bir başka devlet ise Hürmüz kıyılarına yerleşmeye çalışan Portekizliler idi. Onlar 5 Mayıs 1515'te Şah İsmail'e ağır hediyelerle bir elçilik heyeti göndererek denizlerde Osmanlılara karşı birlikte hareket etmeyi talep ettiler. Şah İsmail öncelikle kendilerine savaş gemisi verilmesini talep etti. Ancak elçi bu hususta söz verme yetkisine sahip olamdığını bildirince görüşmelerden bir netice alınamadı. Elçilerin dönüşünde yanlarında Şah İsmail'in elçisinid e götürdüler. Ancak bu şahsın herhahngi bir netice alıp-alamadığı bilinmiyor. 1523 Nevruz'unda gelen Portekiz elçisi ise sadece bayram dolayısıyla tertip edilen eğlenceleri seyredebildi. Şah İsmail'in hastalığı ve ölümü herhangi bir mzüakere yapılmasına imkân tanımadı.

Şah İsmail'in Çaldıran sonrası günlerini daha çok eğlence ve av partilerinde geçirmesi ve bu yönüyle halkın nazarında Mürşid-i Kâmil sıfatından uzaklaşarak sıradan insan konumuna inmesi Kızılbaşlar arasında ciddî bir kırılma meydana getirdi. Özellikle makam ve mansıp için gizli veya açık mücadeleler yaşanmaya başladı. Daha önce, Şah'ın emriyle ölüme giden ve dünya hayatına değer vermeyen Kızılbaş reisler, bu defa gerek eyaletlerdeki gerekse saraydaki etkinliklerini koruma gayreti içine düştüler. Şah, bu tür çekişmeleri sert bir şekilde cezalandırmasına rağmen zaman zaman kontrolünü de kaybetti. Yine de av ve eğlenceyi bırakmadı. Hülasatü't-Tevârih müellifi, Şah'a musallat olan iki İsfahan'lının -yani Mir Necm-i Sâni ve Mirza Şah Hüseyin'in- Şah'ın sonunu hazırlayan bir dizi olaylara sebep olduğunu; Necm-i Sanî'nin boş

554 Abdülhüseyin Nevaî, *A.g.e.*, s. 159.

yere Maverünnehr'e ordu çekip ordunun kırılmasına yol açtığını[555] ve bu yüzden Şah'ın dört bir tarafa sefer düzenlemesini engellediğini; Mirza Şah Hüseyin ise Şah'ı içki ve şaraba alıştırıp onun bedenini zayıf düşürdüğünü kaydediyor.

1524 yılının yazında yaban atı avlamak için gittiği Şeki'de hastalandı[556]. Tebriz'e döndükten kısa süre sonra 23 Mayıs 1524'te vefat etti[557]. Emir Muhammed Sadr-ı Esterabadî na'şını yıkadıktan sonra Erdebil'e götürülüp atalarının bulunduğu hazireye defnedildi.

O, orta boylu, güzel görünümlü, sağlam vücutlu ve kuvvetli biriydi. Diğer Kızılbaşlar gibi sakalını tıraş edip sadece bıyık bırakırdı. Avcılığa meraklı ve iyi okçuydu. Hazinesi her zaman boştu. Ülkenin dört bir yanından gönderilen her türlü hediyeleri etrafındakilere dağıtırdı[558].

Mührü "Z" şeklinde ve yarım ceviz büyüklüğünde olup, ortasında Şah İsmail'in, etrafına da Oniki İmam'ın adları kazınmıştı. Gilanda iken Şiî ortamda büyümüş, hükümdar olunca da Şiîliği resmî mezhep yapmış olmasına rağmen etrafı tamamen Kızılbaşlardan oluşmaktaydı. Hataî mahlasıyla Türkçe söylediği şiirlerinde Kızılbaşlığın derin tesirleri görülür[559]. Ne var ki, onun ruh dünya-

---

555 Necm-i Sânî'nin Özbek Ubeyd Han ile 1512'de yaptığı savaşa dikkat çekiliyor. Yukarıda "Babür'e Yardım ve Horasan'da Bitmeyen Kavga" bahsine bakınız.

556 Ahsenü't-Tevarih, s. 236; Abdi Bey-i Şirazî, Şirvan valisinin "Avlanmanın mübarek sultanların işi olmadığını" söyleyince derin bir üzüntüye kapılıp hastalandığını kaydediyor. *Cevahirü'l-Ahbar*, s. 139;

557 *Zeyl-i Habibü's-Siyer*, s. 119 vd; *Cevahirü'l-Ahbar*, s. 139; *Hülasatü't-Tevarih*, c. I, s. 154; *Ahsenü't-Tevarih*, s. 237 vd; *Tekmiletü'l-Ahbar*, s. 59, 60.

558 *Fevaid-i Safeviyye*, s. 14.

559 Hataî divanı için bkz. *Şah İsmail Hataî Külliyatı*, (neşr. Babek Cevanşir, Ekber N. Necef), İstanbul 2006; Hataî Şah İsmail, *Külliyat-ı Divan, Nasihatnâme, Dehnâme, Koşmalar, Farsça Şiirler*, (neşr. Resul İsmailzâde), Tahran 1380/2002.

sını inşa eden Kızılbaşlık, dinî siyasete bütünüyle hâkim olamamış, Şiîlik ona galip gelmiştir.

Şah İsmail öldüğünde oğulları henüz çocuk yaştaydılar. Taçlı Begüm henüz on bir yaşında olan büyük oğul Tahmasb'ın bizzat elinden tutarak getirip tahta oturttu. Askerî ve sivil bürokratlar ile eyaletlerdeki Kızılbaş reisler Tahmasb'a biat ettiler. Ancak fırtınalı günler de başladı. Çünkü Şah İsmail'e kayıtsız şartsız itaat eden Kızılbaşlar, Tahmasb'a karşı aynı bağlılığı göstermediler.

KAYNAKLAR

A-ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tahrir Defterleri (TD)

Nr. 58 (Karaman)

Nr. 63 (Karaman)

Nr. 199 (Bayburd, Kelkit, Erzincan, Kemah)

Mühimme Defteri nr. 3

Topkapı Sarayı Arşivi

D. 5270.

D.10734

B-KAYNAK ESERLER

ABDİ BEY-İ ŞİRAZÎ, *Tekmiletü'l-Ahbar*, (neşr. Hazırlayan Abdülhüseyn Nevaî), Tahran 1369/1991.

ÂLİ, *Künhü'l-Ahbâr*, c. I-II, (neşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Kayseri 1997.

ALİ b. ŞEMSEDDİN b. Hacı Hüseyin-i Lahicî, *Tarih-i Hanî*, (neşr. Menuçehr Sotude), Tahran 1352/1974.

ANONİM, *Tarih-i Kızılbaşan*, (neşr. Mir Haşim Muhaddis), Tahran 1361/1983.

ANONİM, *Cihangüşa-yı Hakanî -Tarih-i Şah İsmail-*, (neşr. Dr. Allahdota Muzattar) İslamabad 1984.

ANONİM, *Alem-ârâ-yı Şah İsmail*, (neşr. Asgar Muntazer Sahib) Tahran 1349/1971.

ANONİM, *Alem-ârâ-yı Şah Tahmasb*, (neşr. İrec Afşar), Tahran 1370/1992

ANONİM, *Tezkiretü'l-Mülûk*, (neşr. Seyyid Muhammed Debirsiyakî), Tahran 1378/2000.

ANONİM Tevârih-i Al-i Osman-Giese Neşri (neşr. Nihat Azamat), İSTANBUL 1992.

ANONİM Osmanlı Kroniği, (neşr. Necdet Öztürk), İstanbul 2000.

AŞIKPAŞAZÂDE, *Tevârih-i Al-i Osman*, (neşr. Ali Bey), İstanbul 1332.

BUDAK MÜNŞÎ-İ KAZVİNÎ, *Cevâhirü'l-Ahbar*, (neşr. Muhsin Behram Nejad), Tahran 1378/2000.

CELALZÂDE Mustafa, *Selim Nâme*, (neşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.

DEDE KORKUT Hikâyeleri (neşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1985.

EBU'L-HASAN-I KAZVİNÎ, Fevaid-i Safeviyye, (neşr. Meryem Mir Ahmedî), Tahran 1368/1990

EMİR MAHMUD HANDMİR, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî -Zeyl-i Habibü's-Siyer-*(neşr. Dr.Muhammed Ali Cerrahi), Tahran 1370/1992.

EMİR SADREDDİN İbrahim Eminî-i Herevî, *Fütûhat-ı Şahî*, (neşr. Muhammed Rıza Nasırî), Tahran 1383/2005.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, c. X, (neşr. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 2009.

FAZLULLAH RUZBİHAN-i Huncî-i İsfahanî, *Alem-ârâ-yı Eminî*, (neşr. Muhammed Ekber Aşık), Tahran 1381/2003.

FERİDUN BEY, *Münşeatü's- Selâtin*, c. I, İstanbul 1264.

GIYASEDDİN B. HİMAMEDDİN Handmir, *Tarih-i Habibü's-Siyer ve fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, (neşr. Celaeddin Humaî,-Dr.Muhammed Debirsiyakî) c. I-IV, Tahran 1362/1984.

HAMDULLAH MUSTEVFÎ-i Kazvinî, *Nuzhetü'l-Kulûb*, (neşr. Muhammed Debirsiyakî) Tahran 1381/2003.

HASAN-I RUMLU, *Ahsenü't-Tevârih*, (neşr. Abdülhüseyn Nevaî), Tahran 1357/1979Hataî Şah İsmail, *Külliyat-ı Divan, Nasihatnâme, Dehnâme, Koşmalar, Farsça Şiirler*, (neşr. Resul İsmailzâde), Tahran 1380/2002.

HAYDAR ÇELEBİ Ruznâmesi, (neşr. Yavuz Senemoğlu), İstanbul (Tarihsiz)

HOCA SADDEDDİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih*, (neşr. İsmet Parmaksızoğlu), c. I-V, Eskişehir 1992.

HURŞAH B. KUBAD el-Hüseynî, *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, (neşr. Muhammed Rıza Nasırî-Koiçi Haneda), Tahran 1379/2001.

İBN-İ BEZZAZ-I ERDEBİLÎ, *Safvetü's-Safa*, (neşr. Gulamrıza Tabatabaî-mecd) Tahran 1376/1998.

İDRİS-İ BİTLİSÎ, *Selimşahnâme*, (çev. Hicabi Kırlangıç), Ankara, 2001.

İSKENDER BEY-İ MÜNŞÎ-TÜRKMEN, *Tarih-i Alem-ârâ-yı Abbasî*, c. I-III, (neşr. Muhammed İsmail Rızvanî), Tahran 1377/1999.

JOSAPHAT BARBARO, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (çev. Tufan Gündüz), İstanbul 2005

KADI AHMED GAFFARÎ-i Kazvinî, *Tarih-i Cihan-ârâ*, (neşr. Hasan Nerakî), Tahran 1342/1966.

KADI AHMED B. ŞEREFEDDİN el-Hüseyn el-Hüseynî el-Kumî, *Hülasatü't-Tevârih*, c. I-II, (neşr. İhsan İşrakî) Tahran 1359/1971.

KADI AHMED TETEVÎ-ASAF HAN KAZVİNÎ, *Tarih-i Elfî*, (neşr. Seyyid Ali-i Al-i Davud), Tahran 1378/2000.

LÜTFİ PAŞA, *Tevârih-i Al-i Osman*, (neşr. Kayhan Atik), Ankara 2001.

MESUDÎ, *Müruc ez-Zeheb*,(çev. Ahsen Turan), İstanbul 2004.

MİRZABEK CONABEDÎ, *Ravzatü's-Safeviyye*, (neşr. Gulamrıza Tabatabî-mecd), Tahran 1378/2000.

MİRZA MUHAMMED Tahir Vahid-i Kazvinî, *Tarih-i Cihan-ârâ-yı Abbasî*, (neşr. Mir Muhamed Said), Tahran 1383/2005

MİRZA MUHAMMED HAYDAR DOGLAT, *Tarih-i Reşidî*, (neşr. Abbaskulu Gaffari-ferd), Tahran 1383/2005.

MUHAMMED YUSUF VALE-İ İSFAHANÎ, Holdeberin, (neşr. Mir Haşim Muhaddis), Tahran 1372/1994.

MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE, *Müneccimbaşı Tarihi-Sahaifü'l-Ahbâr fi Vekayiü'l-Asar*, c. I-II. (çev. İsmail Erünsal), İstanbul tarihsiz.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Sevanihü'l-Efkâr-ı Reşidî*, (neşr. Muhammed Taki Danişpejuh) Tahran 1358/1980.

RIZA KULU HAN HİDAYET, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasırî*, c. XII, (neşr. Cemşid Kiyanfer) Tahran 1380/2002.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, Giovvanni Maria Agiolello, Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, (çev. Tufan Gündüz), İstanbul 2005.

SEYYİD HASAN B. MURTAZA Hüseynî-i Esterabadî, *ez-Şeyh Safî ta Şah Safi*, (neşr. İhsan İşrakî) Tahran 1358/1980.

ŞAH İSMAİL Hataî Külliyatı (neşr. Babek Cevanşir, Ekber N. Necef) İstanbul 2006.

ŞAH TAHMASB b. İsmail Safevî, *Tezkire-i Şah Tahmasb*, Tahran, 1363/1985.

ŞEREF HAN b. Şemseddin Bidlisî, *Şerefnâme*, (neşr. V. Veliainof Zernof, Tahran 1377/1999

ŞEYH HÜSEYİN, *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviye*, Berlin 1343/1965.

ŞÜKRÎ-İ BİTLİSÎ, *Heşt-i Beheşt*, (neşr. Mustafa Argunşah), Kayseri 1997

TAHMASB-I SAFEVÎ, *Tezkire* (trc. Hicabi Kırlangıç), İstanbul 2001.

TAŞKÖPRÜZÂDE, *Osmanlı Bilginleri, Şakaik-i Numaniyye Fî Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, (çev. Muharrem Tan), İstanbul 2007.

VELİ KULU B. DAVUD Kulu-yı Şamlu, Kısasü'l-Hakanî, c. I-II, (neşr. S. Hasan Sadat Nasırî), Tahran 1371/1993.

YAHYA B. ABDÜLLATİF-i Kazvinî, *Lübbu't-Tevârih*, (neşr. Muhammed Bakır), Tahran 1363/1985.

ZEYNEDDİN MAHMUD VASIFÎ, Bedayiü'l-Vekâyi, c. II, (neşr. Aleksandr Belderof), Tahran 1350/1972.

C-ARAŞTIRMALAR VE İNCELEMELER

AHMEDÎ, Meryem Mir, *Din ve Devlet der Asr-ı Safevî*, Tahran 1369/1991.

AKAÇERİ, Seyyid Haşim, *Mukaddemeî ber Münasebat-ı Din ve Devlet der İran Asr-ı Safevî*, Tahran 1389/2010.

BİLGİLİ, Ali Sinan, *Tarsus Kazası ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara 2001.

CAFERYAN, Resul, *Safeviye der Arsa-i Din, Ferheng, Siyaset*, c. II, Tahran 1379/2001.

ÇUHADAR, İ. Hakkı, *Sucûdî'nin Selîm-nâmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1988.

DEMİR, Alpaslan, *16. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007.

EMECEN, Feridun-ŞAHİN, İlhan, *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994.

EMECEN, Feridun, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009.

FELSEFÎ, Nasrullah, *Ceng-i Mihenî-i İraniyan der Çaldıran*, Tahran 1381/2003.

HİNZ, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Olarak Yükselişi*,(çev. Tevfik Bıyıkoğlu) Ankara 1992.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara 2001.

GÜNDÜZ, Tufan, *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, İstanbul 2005.

GÜNDÜZ, Tufan, Şah İsmail'in Eşi Taçlı Begüm, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, (Ankara 2009) sayı 51, s. 223-233.

GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, İstanbul 2010.

KAPLAN, Doğan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, Doktora Tezi, Konya 2008.

KARADENİZ, Hasan Basri, *Atçekenlik ve Atçeken Oymakları (1476-1716)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 1995.

KESREVÎ, Ahmed, *Şeyh Safi ve Tebareş*, Tahran 1379/2001.

KUTLU, Sönmez-PARLAK, Nizamettin, *Makalat-Şeyh Safi Buyruğu*, İstanbul 2008.

MİNORSKY, V., Karakoyunlu Cihan Şah ve Şiirleri, (çev. Mine Erol), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II (1970), s. 153-180.

MUVAHHİD, Samed, *Safiyüddin Erdebilî*, Tahran 1381/2003.

MÜNFERD, Mehdi Ferhanî, *Muhaceret-i Ulema-yı Şia ez Cebel-i Amul be İran der Asr-ı Safevî*, Tahran 1377/1999.

NEVAÎ, Abdülhüseyin, *Revabıt-ı İran ve Avrupa der asr-ı Safevî*, Tahran 1372/1994.

NOVİDÎ, Daryuş, *Tağyirat-ı İctimaî-İktisadî der-İran Asr-ı Safevî*, (terc. Haşim Akaçeri) Tahran 1386/2008.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 2004.

PARSADOST, Menuçehr, *Şah İsmail-i Evvel*, Tahran1375/1999.

PETROŞEVSKİ, İlya Pavloviç, *İslam der İran*, (çev. Kerim Keşaverz), Tahran 1354/1976.

PİTCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul 1999.

ROEMER, H., Kızılbaş Türkmenler Safevî Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları, (çev. Harun Yüksel), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, sayı 38 (2006).

SADIKÎ, Gulam Hüseyin, *Cenbeşha-yi Dinî-i İran*, Tahran 1375/1997.

SAVORY, R., *Tahkikî der Tarih-i İran Asr-ı Safevî*, (Farsça trc. A.Gaffariferd- M. Aram), Tahran, s. 1382/2004

SEFATGOL, Mansour, *Sakhtar-i Nehad ve Endişe-i Dinî Der Asr-ı Safevî*, Tahran 1381/2003.

SERVER, Gulam, *Tarih-i Şah İsmail* (Farsça'ya tercüme M.B. Aram-A.Gaffariferd) Tahran 1374/1996.

SEVAKIB, Cihanbahş, *Tarih Nigarî Asr-ı Safevî*, Tahran, 1380/2002.

SÜMER, Faruk, *Safevî Devleti'nin Kuruluşunda ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976.

ŞAHİN, Haşim, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2007.

TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.

UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1959): Şah İsmail'in Zevcesi Taçlı Hanım'ın Mücevheratı, *Belleten*, c. XXIII, sayı 92.

YILDIZ, Naciye, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara 1995.

YİNANÇ, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.

D-ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

GÖĞEBAKAN, Göknur, "Malatya", *DİA* XXVII/471.

GÖLPINARLI, Abdulbaki, "Kızılbaş" İA VI/789-795.

GÜNDÜZ, Tufan, "Şah" *DİA*, c. XXXVIII/248-280.

GÜNDÜZ, Tufan, "Şah İsmail", *DİA*, c. XXXVIII/253-255.

GÜNDÜZ, Tufan, "Safevîler", *DİA* XXXV/451-457.

ÖNGÖREN, Reşat, "Safeviyye" *DİA* XXXV/460.

ÖNGÖREN, Reşat,"Safiyüddin-i Erdebilî" DİA XXXV/476-478.

ÖNGÖREN, Reşat, "İbrahim b. Edhem" *DİA*, XXI/293-295.

SÜMER, Faruk, "Akkoyunlular", *DİA*, II/270-274.

ÜZÜM, İlyas, "Kızılbaş" DİA XXV/546-557.

YAZICI, Tahsin, "Cüneyd-i Safevî", DİA, VIII/123-124.

TOGAN, Zeki Velidi, "Azerbaycan", İA, I/91-118.

Dizin

A

Aba Hatun 39, 40
Abidin Han 133
Abiverd 97
Afrasiyab 123
Ahmed 11, 160
Ahmed Çelebi 146
Ahmedî Bey 40, 41, 42
Aka Muhammed 150
Aka Rüstem Ruzefzun 97
Akkoyunlu 5, 23, 27, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 42, 43, 45, 47, 48, 52, 54, 55, 56, 60, 64, 66, 67, 73, 75, 76, 77, 80, 84, 88, 89, 90, 93, 94, 109, 117, 123, 128, 129, 133, 136, 139
Akkoyunlular 5, 12, 33, 35, 38, 62, 80, 87, 164
Akşehir 150
Ala Dana 87
Alaüddevle 74
Alaüddevle Bey 84, 85, 87, 88, 89
Alâüddevle Bey 125
Alemşah Begüm 29, 35, 39, 41
Ali Bey 4, 76, 89, 107, 132, 144, 158
Alıncak 35
Alma Kulağı 75
Alpavut 54
Amasya 54, 110, 111, 122, 142, 147
Amid 74
Anadolu 4, 7, 9, 20, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 42, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 84, 87, 100, 112, 114, 118, 119, 120, 122, 126, 136, 143, 146, 152, 159, 164
Andhod 100
Ankara 12, 13, 20, 53, 54, 59, 61, 71, 85, 87, 112, 122, 133, 137, 141, 158, 159, 160, 161, 162, 164
Antalya 102, 110
Aras ırmağı 43

Metin içinde devamlı tekrarlanan Şah İsmail, Kızılbaş ve Safevî maddeleri dizine alınmamıştır.

Aşıkpaşaoğlu 4
Asta 78, 80, 134
Astara 47
Atak 85
Atçekenler 52
Avşar 27, 44, 50, 63, 81, 97, 104, 107, 130, 131, 148, 151
Avşarlar 52
Avşar Mansur Bey 44, 81
Aybe Sultan 36, 37, 38, 40, 41, 43, 44
Aykutoğlu İlyas Bey 47, 62, 65, 76, 78
Aykutoğlu Muhammed 145
Azerbaycan 17, 18, 20, 22, 24, 29, 33, 42, 44, 46, 48, 50, 54, 56, 62, 64, 65, 66, 69, 74, 76, 78, 83, 89, 90, 106, 125

B

Baba Hayrullah 44
Baba Süleyman 50
Babür 103, 104, 105, 140, 148
Babür Padişah 103, 104, 105, 140, 148
Badgis 107
Bağdat 45, 70, 74, 77, 80, 89, 90, 91
Baglan 103
Baharlu Muhammed 148
Bahreyn 72
Bakü 31, 64, 65, 94
Barik Bey 77, 89, 90
Bayburt 54, 145
Bayburtlu 49
Baygurd 94
Bayındır 67, 76, 80
Bayındırlı 35, 37, 44, 45
Bayındırlı Ebulfeth Bey 45
Bayındırlı Murad Bey 44
Baysungur 35, 36
Bedehşan 103
Bediüzzaman Mirza 45, 142, 143
Bedreddinî 26
Begüm Hanım 80
Bektaşlu 132
Belh 25, 45, 100, 104, 107, 148
Beyşehir 132
Biçenli Süleyman Bey 33, 35
Bigi Hanım 108, 132, 134
Bihrûze 137
Bitlis 145, 152
Bıyıklı Mehmed Paşa 145, 146
Bozok 52
Buğru 40
Burdur 102
Büveyhoğulları 3

C

Cakirlü Ali Bey 47
Cakirlü Ömer Bey 33
Çaldıran 6, 7, 13, 77, 90, 126, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 152, 154
Çalpert 30
Çandarlı Halil Paşa 26
Canik 27
Canı Bek Han 104
Çavuşlu 50
Çayan Sultan 92, 96, 130, 144, 145, 151, 152
Cebani 63
Cebel-i Amul 72
Çemişkezek 88
Çepni 27, 54
Çerkesler 27, 30
Çerkezler 5
Ceyhun 104, 105, 149
Cibril 13, 19, 21

Çiçekli 144
Çiçektov 100
Cihanşah 24, 25, 28, 29, 48
Cihanşahlu Murad Bey 78
Çolpan Bey 40, 63
Çubuk Ovası 102
Çühe Sultan 103, 107, 150
Çukurova 52
Çukursa'd 49, 66
Cüneyd-i Bağdadî 22
Cürcan 96

D

Dahhak 123
Damgan 96
Dânâ Halil Bey 36
Dâne Muhammed 97
Darab 123
Daruga 80
Darü'l-Harb 27
Dede Abdal Bey 47, 73, 75, 83, 92, 106
Dede Bey 37, 38, 40, 86, 91, 92, 98, 107
Dede Korkut 133, 158
Demavend 78
Derbend 31, 33, 94, 122
Dergezin 131, 134
Dimetoka 112, 147
Div Ali 73
Div Sultan 90, 107, 145, 148, 150, 151, 152
Diyarbekir 27, 35, 44, 45, 62, 67, 74, 77, 85, 87, 88, 89, 92, 101, 116, 126, 129, 144, 145, 146, 152
Döğer 27
Dokuz Ulam 49
Dört Halife 16, 141
Dukakinzâde Ahmet Paşa 124, 141
Dulkadir 7, 39, 40, 50, 52, 55, 63, 74, 81, 84, 85, 109, 116, 125, 130, 144, 164
Dulkadir Beyi 84
Dulkadirli 26, 34, 55, 62, 81, 83, 84, 87, 92, 106
Dulkadirliler 52, 63, 81, 84, 85, 89
Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey 77
Durmuş Han 6, 77, 84, 129, 130, 133, 135, 144, 149, 150, 151, 152

E

Eberkuh 45
Ebher 44
Ebrkuh 80
Ebu İshak Şireci 89
Ebu'l-Kasım Bahşı 106
Eğil 85
Ehl-i Beyt 38
Elmalı 102
Elvend 43, 44, 48, 64, 66, 67, 73, 74, 76, 84
Emeviler 69
Emir Bey 74, 88
Emir Çoban 17, 22
Emir Dibac 150
Emire İshak 40, 41
Emire Muzaffer 40
Emir Hüseyin Kiya 78
Emir Muhammed b. Yusuf 104
Emir Muhammed-i Şirazî 104
Emir Muhammed Veli Bey 81
Emir Orduşah 148
Emirü'l-ümeralık 73
Emir Zekeriya 64, 66
Emir Zekeriya-i Tebrizî-Kececi 64
Emir Zünnun 45
Ercivan 47, 48

Erdebil 3, 4, 5, 13, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 46, 47, 48, 50, 53, 54, 60, 70, 71, 84, 94, 142, 147
Erdebil Cuma Camii 39
Erdsend 79
Erduvan Bey 88
Erran 18, 45
Erzincan 49, 50, 52, 61, 67, 73, 85, 86, 88, 102, 116, 122, 125, 145, 152, 157
Esferayin 105, 143
Eşik Ağası 92
Eşikağası Başı 82
Eskişehir 52
Eslemez Bey 75, 76
Eşref Bey 44
Esterabad 64, 96, 143, 151

F

Fars 35, 45, 74, 76, 81, 82, 93, 118
Faryab 100
Fazlullah Ruzbihan 5, 39
Ferruhşad Bey 44, 75, 128
Ferruh Yesar 33, 36, 48, 63
Fethoğlu Hamza Bey 50
Firuzkuh 44, 45, 55, 76, 78, 134
Firuzkuh kalesi 78
Firuzşah 18, 19
Firuzşah Zerrin Külah 18
Fırat 90

G

Garcistan 100, 143, 148
Gence 66
Gevher Hatun 75
Gilan 21, 22, 23, 40, 41, 45, 46, 47, 64, 70, 73
Gıyaseddin Ali 148
Gıyaseddin Muhammed 82, 148
Göde Ahmed Bey 85
Göde Ahmet Bey 42, 43, 44, 45
Gök Ali 40
Gökçedeniz 48
Gucduvan 105
Gülhandan 78
Gülistan 33, 63, 65, 66
Gürcüler 5, 27
Gürcüstan 48, 62, 150
Gurkan 40
Güzel Ahmed Bey 76
Güzeldere 33

H

Hadım Ali Paşa 102, 111
Hafız Muhammed İsfahanî 12
Hafız Zeyneddin 98
Haleb 88
Halep 4, 26, 52
Halep Türkmenleri 4
Halhal 40
Halife Baba 102
Halifetü'l-Hulefa 38, 40
Halil Sultan 81, 106, 130, 144
Halime Begüm 5, 29
Halvetiyye 22
Hamza Sultan 104
Han Can 39
Hanefilik 17
Hani 63, 145
Har 45, 78, 92
Harbendeli 27
Hasan Ali Tercanî 42
Hasan Can 12, 138
Hasanî 15
Hasan Padişah Camii 141
Hatice Begüm 5, 28
Hatip Ferruhzad Gurkanî 40

Helvacıoğlu Hüseyin Bey 138
Hemdem Paşa 128
Hemedan 75, 126
Herat 80, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 140, 147, 148, 149
Heşt Beheşt 68, 141
Heşt-i Beheşt 135, 161
Hezarcerib 96, 150
Hindistan 10, 22, 25
Hizan 145
Hısn-ı Keyfa 145
Hoca Ali 23, 24, 35
Hoca Hasan Mazî 43
Hoca Sultan Ahmed-i Saruyî 80
Horasan 25, 45, 54, 70, 73, 77, 81, 82, 94, 96, 97, 100, 103, 104, 106, 108, 109, 118, 147, 148
Hoy 37, 86, 87, 92, 129, 134, 137
Hoylu Melek Bey 144
Hoy Meliki 134, 138
Hristiyan 31
Hubuşan 106
Hülagu Han 95
Hulefa Bey 40, 47, 48, 62, 63, 64, 75, 130, 131
Hürremabad 91
Hurufiler 68
Hüseyin Baranî 50
Hüseyin Baykara 142
Hüseyin Bey-i Alihanî 43
Hüseyin Bey-i Ali Hanî 37
Hüseyin Kiya 45, 76, 78, 79, 80, 83
Hüseyin Kiya Çelavî 45, 76, 78
Hüseynî 8, 10, 11, 15, 22, 159, 160, 161
Hz. Aişe 16, 98
Hz. Ali 15, 69, 90
Hz. Ebubekir 16, 69, 98
Hz. Hasan 16
Hz. Hüseyin 16, 90
Hz. Ömer 69, 98
Hz. Osman 69, 98

I

İbn-i Bezzaz 4
İbrahim 15, 18, 19, 24, 30, 34, 37, 38, 41, 64, 148, 152
İbrahim b. Edhem 19
II. Bayezid 42, 51, 53, 58, 60, 61, 82, 97, 100, 109, 110, 112, 116, 120, 126
II. Murad 4, 26
İlhanlılar 90
İmam Muhammed Taki 90
İmam Musa Kâzım 22, 90
İmam Rıza 97
İnallu 27
Irak 45, 46, 48, 74, 76, 79, 82, 89, 103, 106, 115
Irak-ı Arab 45, 89
İran 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 18, 19, 22, 25, 31, 46, 53, 56, 58, 59, 60, 61, 64, 67, 69, 71, 72, 85, 90, 94, 100, 102, 103, 108, 109, 111, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 126, 128, 133, 136, 142, 146, 159, 162, 163
I. Selim 58, 59, 77, 90
İsfahan 7, 37, 43, 44, 76, 81, 82, 83, 108, 126
İslamiyet 123
İsmail 74, 88
İstahr 34, 35, 36, 44, 70
İstanbul 4, 6, 7, 31, 34, 42, 50, 51, 55, 56, 72, 101, 110, 111, 112, 116, 120, 133, 135, 137, 140, 142, 147, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164

İstanos 102

J

Josaphat Barbaro 30, 31

K

Ka'be 95
Kabil 149
Kaçar 33, 34, 37, 47, 50, 54, 63, 66, 75, 77, 130, 150
Kadı Ahmet Kakülî 39
Kadıasker 136
Kadı Muhammed 45, 92
Kafkas 30
Kafkaslar 46
Kağızman 49
Kahire 88
Kam Püre Bey Oğlu Bamsı Beyrek 133
Kandahar 45, 107
Kansu Gûrî 77, 100
Kanunî Sultan Süleyman 10, 56
Karabağ 35, 48, 50
Kara Bey 144
Karaca (Açe) Sultan 77
Karacadağ 30, 42, 50
Karacadağlu 54
Karaca İlyas 49, 63
Karagöz Paşa 102
Kara Han 146
Karakoyunlu 24, 28, 29, 48, 54
Karaman 54, 58, 102, 113, 124, 125, 128
Karamanlı 27
Karamanlu 37, 40, 54, 62, 63, 73, 83, 91, 100, 104, 105
Karamanlu Bayram Bey 47, 63, 76
Karamanoğulları 50, 58
Karamanoğullarının 26
Karkara 150
Karkiya Mirza 41, 45, 46, 79
Karlıoğlu Sinan 132
Kars 145
Karşi 70, 104
Kaşan 45, 93
Kasım Bey 43, 44, 87, 88
Katolik 30
Kayın 107, 148
Kayıtmış Bey 55, 88, 89
Kayseri 12, 52, 86, 120, 127, 132, 135, 157, 161, 162
Kazak Seydi Ali 40
Keçiborlu 102
Kefe 30, 111, 112
Kelis 150
Kemah 122, 145, 157
Kerbelâ 70
Kesger 40
Kesger hâkimi Siyavuş 41
Kiğı 145
Kilidbahir 147
Kirman 43, 45, 74, 77, 89, 95
Kiya Feridun Medresesi 41
Kıvam Bey 148
Kızılbaş 32
Kızılcakaya 102
Kızılözen 45
Konya 4, 25, 26, 58, 60, 110, 112, 162
Korçu 34, 92, 144
Korçubaşı Abdi Bey 84
Korçubaşı Saru Pire 130, 131
Korçu Köse Hamza 131
Köse Hacı 37
Köse Hamza 131
Koyun Ölümü 62
Közgölü 86
Küçük Lor 91
Küçüm Sultan 105

Kuhgiluye 91
Kum 43, 75, 100, 103
Kunduz 103
Kur'an 21, 26, 42, 91, 123
Kür ırmağı 37
Kürt 18, 19, 20, 83, 85, 101, 145
Kurt Beli 26
Kürt Sarım 83
Kütahya 102
Kuzey Suriye 26

L

Lahican 40, 41, 47, 79, 91, 150
Lala Bey 40, 91, 92
Lala Hüseyin Bey 40, 47, 48, 63, 66, 73, 75, 80, 91, 94, 99, 104, 105, 130, 131
Lal-i Böğrek 88, 139
Latif Bey 67
Levent Han 151

M

Mahmudabad 64
Maksud Mirza 35
Malatya 74, 88, 114, 115, 164
Malkoçoğlu 7, 132
Malkoçoğlu Tur Ali Bey 132
Manisa 102, 111, 113
Mansur Bey 35, 40, 75, 94
Mansur Bey Kıpçakî 40, 75
Maraş 52, 84
Mardin 85, 146
Maveraünnehr 5, 10, 94, 100, 117
Mazendaran 64, 78, 97, 150
Mehdi Sultan 104
Melik Rüstem 91
Memlük 27, 77, 89
Menteş kalesi 49
Menuçehr 6, 47, 150, 163
Merni 48
Merv 97, 98, 106
Mescid-i Sefid 41
Meşhed 97, 105, 106
Mesih Mirza 35
Mesih Paşazâde 137, 139
Mevlana Ahmed-i Erdebilî 68
Mevlana Mesud Bidikli 45
Mevlana Nimetullah 42
Mevlana Şemseddin Gilanî 73
Meymene 100
Mihmannâme-i Buhara 6
Mir Abdülbaki 130, 131
Mir Necm-i Gilanî 78, 91, 92
Mir Seyyid Şerif 130, 131
Mir Zekeriya 73
Molla Muhammed İsfahanî 138
Mora Sancağı 132
Morgab 100
Mugan 18
Muhammed Bey 39, 40, 41, 66, 75
Muhammed Hudabende 95
Muhammedî Mirza 44
Muhammed Karçıgay 66
Muhammed Zaman Mirza 143, 148
Murad Bey 45, 76, 79, 85
Mürşid-i Kâmil 60, 72, 93, 154
Musa Kazım 14
Muşa'şa'alar 68, 91
Musul 74
Musullu 27, 35, 55, 74, 80, 85, 87, 88, 107, 108, 130, 132, 134, 139, 140, 148, 149
Musullu Emir Han 148
Musullu Osman Bey'i 66
Musullu Sufi Halil 35
Muzaffer Bitikçi 96, 143

N

Nakşibendiye 55
Nakş-ı Cihan 82
Narin Bey 150
Nasreddin Tusî 95
Necef 90
Necm-i Sâni 92, 104, 105, 107
Nesa 97
Nezaret-i Divan-ı Âli 144
Niğde 52, 132

O

Oğlan Ümmet 50, 86
On İki İmam 5, 24, 62, 65, 68, 71, 73, 90, 98, 109
On İki İmam Şiası 3, 5, 24, 71, 73, 90
Orta Asya 71
Osmanlı 4, 7, 10, 12, 13, 22, 25, 27, 34, 42, 43, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 77, 80, 82, 86, 90, 97, 100, 102, 103, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 143, 145, 146, 150, 163, 164
Osmanlı Devleti 51, 58, 101
Osmanlılar 51, 58, 108, 125, 147
Osmanlı Sultanı 7, 26, 143
Özbek 95, 97, 100, 102, 104, 105, 109, 149
Özbekler 94, 97, 105, 106, 108, 117, 148

P

Palu 145
Piri Paşa 130, 141
Pir Ömer Bey Şireci 131
Prizren 132
Pürnek 35, 43, 90
Pürnekli Barik Bey 45, 74, 77, 89
Pürnekli Cakir Bey 40
Pürnekli Kasım Bey 44, 45
Pürnekli Mansur Bey 34, 35

R

Radgan 106, 107
Reis Muhammed Kere 45, 79, 80
Reşidüddin Fazlullah 17, 21, 160
Reşt 40, 41, 150
Rey 44, 78, 92, 96, 98, 103
Rikabdar Arapkirlü Mehter Şahkulu 151
Rum 23, 27, 28, 30, 31, 47, 51, 54, 86, 108, 109, 118, 125
Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa 132
Rumlu 9, 12, 49, 53, 60, 73, 78, 86, 90, 93, 96, 106, 107, 108, 114, 130, 134, 148, 149, 150, 151, 159
Rumlu Kazak Bey 150
Rumlular 39, 53, 63, 141
Rumlu Nur Ali Halife 114, 145
Rüstem Bey 36, 37, 39, 40, 42, 43, 47, 115
Rüstemdar 150
Rüstem Mirza 35, 36
Ruyendiz 43

S

Şabergan 100
Sadreddin Konevî 4, 26
Sadreddin Musa 14, 22
Şaduman 103, 104, 105
Safevî Devleti 3, 20, 23, 27, 53, 54, 92, 147, 164
Safeviyye 22, 26, 41

Safevîyye 20, 22, 24, 48, 53, 55, 71, 84, 101, 164
Şafi 16
Safvetü's Safa 3
Şah 88
Şah Abbas 9, 11
Şah Hüseyin Dergahı 31
Şah Hüseyin-i İsfehanî 151
Şahkulu 101, 102, 111
Şah Kulu Baba 100
Şahkulu Halife 102
Şah Paşa Hatun 39, 40, 42
Şahruh 24, 88, 89, 104, 107
Şah Tahmasb 4
Şah Takiyüddin Muhammed 82
Sain 44
Salmas 92
Şamahı 31, 33, 63, 64, 94
Şamlu 37, 38, 47, 48, 50, 66, 76, 77, 83, 92, 96, 107, 130, 133, 144, 150
Şamlu Abdi Bey 47, 48, 66, 76, 77, 83
Şamlu Durmuş Han 82
Şamlu Lala Hüseyin Bey 37, 38
Şamlular 52, 63
Şamlu Yeğen Bey 76
Sari 64, 150
Sarı Ali 76, 83
Sarı Kaplan 88
Sarıkaya 49
Sarı Ümmet Bey 81
Sarız 86
Save 92
Savur 85
Şebinkarahisar 52, 114
Şehinşah 102, 109, 110
Şehzâde Ahmed 102, 110, 111, 112, 115
Şehzâde Korkut 102, 110, 111, 113
Şekeroğlu Hasan Aga 66
Şeki 151
Semerkand 99, 100, 104
Semnan 45, 78
Şemseddin Lahicî 42, 82
Serbedarlar 68
Şerefeddin Şirazî 82
Şeybek Han 94, 95, 96, 97, 98, 103, 106, 109, 142
Seydi Gazi Bey 67
Seyfeddin Ahmed 99
Seyfü'l-Mülük 148
Şeyh Abdüllatif 4, 26
Şeyh Cafer 24, 30
Şeyh Cüneyd 4, 5, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 38, 39, 45, 46, 53, 58, 61, 62, 65, 69, 84, 133, 162
Cüneyd 4, 5, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 52, 65
Şeyh Haydar 4, 5, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 46, 51, 53, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 69, 83, 84, 94, 101
Şeyh İbrahim Edhem 18
Şeyhli 81
Şeyh Mutahhar-ı Hillî 95
Şeyh Safiyüddin 3, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25
Şeyh Şah 24, 64, 94, 96, 150
Şeyh Zahid 13, 14, 21, 22
Şeyh Zahid-i Gilanî 13, 21
Seyyid Muhammed Kemune 89, 130
Şia 4
Şiî 15, 24, 68, 70, 71, 72, 75, 78, 89, 98, 140
Şiîleştirme 3
Şiîlik 68, 70, 71
Siirt 145
Silvan 85

Şiraz 7, 19, 21, 43, 44, 76, 77, 80, 81, 91, 106, 115, 144
Şirvan 33, 34, 43, 60, 61, 62, 64, 66, 94, 96, 150, 151
Şirvanşah Ferruh Yesar 33
Şirvanşah Halil 28, 65
Şirvanşahlar 30, 33, 50, 61, 62, 63
Sivas 52, 53, 54, 60, 120, 122, 124, 125, 127
Sofracı 63, 91, 92
Sovuhbulağ 79, 92
Soyurgal 81
Şuayb Bey 80
Şüca Bey 107
Sufi Halil 35
Sufioğlu Ahmet Bey 63, 104, 106
Sufioğlu Ahmet Bey 105
Sufioğlu Ahmet Sultan 99
Suhrab Çelavî 79
Süleyman Bey 33, 35, 132
Sultan 74
Sultan Ahmed 80, 150
Sultan Ali 23, 29, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 61, 70, 131
Sultan Bayezid 54, 101, 123
Sultan Hüseyin-i Baranî 48
Sultan Hüseyin Mirza 45, 80, 81
Sultan İbrahim 18, 35
Sultaniye 33, 44, 96
Sultan Mehmed 110, 123
Sultan Murad 4, 43, 44, 75, 76, 77, 78, 80
Sultan Selimşah 123
Sultan Yakup 32, 34
Sülûkü'l-Mülûk 6
Sünnet 21, 95
Sünnî 5, 16, 17, 24, 26, 28, 29, 55, 60, 64, 68, 70, 77, 99, 122, 142
Sünnîlik 12, 15, 29, 55, 70, 85, 141
Şuregil 150

T

Tabersaran 33, 83
Tabes 70, 80, 81, 82, 106
Tacizâde Cafer Çelebi 136, 137
Taçlı Begüm 88, 108, 132, 133, 134, 139, 141, 149, 162
Taçlı Hanım 80, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140
Tahmasb 6, 7, 8, 9, 10, 14, 107, 108, 140, 148, 149, 158, 161
Talışlı Hadim Bey 38, 40, 66, 83, 90
Talışlı Mirza Muhammed 47, 48
Talışlı Pir Gaib 143
Tarım 47
Tebriz 6, 7, 31, 32, 34, 36, 37, 41, 43, 44, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 73, 84, 92, 93, 94, 102, 108, 119, 126, 129, 134, 135, 138, 140, 141, 142, 143, 148, 149, 150, 151
Tebriz Cuma Camii 68
Teke 7, 53, 101, 102, 110, 111, 120
Tekeli Sarı Ali Bey 83
Tekelü 7, 50, 100, 103, 107, 131, 143, 150
Tekelü Çirkin Han 151
Tekelü İsyanı 7
Tekelüler 63
Tercan 49, 128
Terch 31
Terdi Baba 81
Timur 23, 53, 100, 104
Timurlular 23
Timur Sultan 105, 106
Tokat 52, 54, 115, 116, 122
Toroslar 52

Trabzon 27, 29, 51, 110, 120, 126, 128, 145
Trabzon Rum Devleti 27
Tuman Mişkin 42
Tümen 31
Türk 3, 9, 11, 12, 19, 20, 21, 23, 54, 56, 141, 162, 163
Türkmen 9, 11, 12, 35, 42, 43, 44, 52, 55, 57, 61, 78, 79, 83, 87, 93, 101, 122, 134, 159
Türkmenler 7, 12, 26, 27, 35, 45, 50, 52, 55, 56, 57, 67, 75, 84, 90, 101, 102, 136, 146
Turnadağı 87
tuyul 18, 80, 92

U

Ubeyd Han 98, 100, 104, 105, 106, 149
Uğurlu Mehmed 42
Uluyörük 52
Urfa 77, 85, 89
Urumiye 83
Üsküdar 120
Ustaclu 34, 49, 63, 66, 75, 77, 88, 89, 91, 92, 96, 99, 101, 108, 116, 126, 129, 130, 131, 140, 144, 145
Ustaclular 50, 53, 63, 107
Ustaclu Muhammed Han 64, 144
Uzun Hasan 5, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 96, 133, 136, 152, 162

V

Varsak 4, 26, 50, 52, 53, 58
Varsaklar 53, 145
Venedikli IV, 30, 34, 59, 74, 133, 160

Y

Yahya Paşa 87
Yakup Bey 33, 35, 133
Yar Ahmed-i İsfahanî 92
Yasavul Halil Bey 89
Yavuz Sultan Selim 6, 7, 118, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 139, 141, 142, 143, 145, 147, 152
Yeniçeriler 128
Yeni İl 52, 53
Yezd 44, 45, 70, 79, 80, 81
Yörükler 52, 57
Yusuf Mirza 43, 44
Yüzbaşı 92

Z

Zahid-i Gilanî 14, 21, 22
Zerdüşt 18
Zeynel Bey 85, 92, 128
Zeynel Han 107, 145, 147, 150, 151, 152
Zillullahu fi'l-arz 72

YEDİTEPE

Son Kızılbaş
ŞAH İSMAİL

Bir yaşında yetim, altı yaşında şeyh, on dört yaşında hükümdar, Kızılbaşların Şahı, Safevî Devleti'nin kurucusu, Ebu'l-Muzaffer, Mürşid-i Kâmil, Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi, Hataî...

Kısacık bir ömre sığdırılan büyük bir tarih. Şeyhlikten şahlığa doğru uzanan çetin mücadele... Baş döndürücü zaferlerin ardından gelen Çaldıran yenilgisi.

Kızılbaş Türkmenlerin şeyhlerini şah yapmak için giriştikleri mücadeleler... Bir inanç hareketinin devletleşmesi, biçim değiştirmesi, farklılaşması... Dinin siyasallaşması; devletin dinin hizmetine alınması, dinin devletin dayanağı haline gelmesi. Tarihten güncele doğru inanılmaz benzerlikler...

XVI. yüzyılın başlarında İran'da kurulan yeni devlet, tarihin akışını değiştirdi. Devletin kurucuları olan Kızılbaş Türkmenler aynı zamanda onun kurbanıydılar da. Şah'ın emirlerine kayıtsız-şartsız itaat ettiler. Bir yanda Şah'ın otoritesini kurmak, diğer yanda ülkenin sınırlarını korumak ve devleti ayakta tutmak için canlarını verdiler. Bazen onlar Şah'a hakim oldular, bazen de şah onlara.

Bu kitapta Şah İsmail ve Kızılbaş hareketi orijinal kaynakların ışığında inceleniyor. Bilinenin aksine bambaşka bir Şah İsmail portresi çıkıyor.

kitapadresi.com
internetteki kitap adresiniz